

ISSN 2738-7860

Реторика онлайн

СПИСАНИЕ ЗА НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ И АНАЛИЗИ

Брой: 9

Година: 2025

1

Shane Crombie

A Conceptual Framework for Rhetorical Pedagogy - Bridging the Cultural Divide Between Medieval Texts and Contemporary Students

11

Luca Leoni

Analysis and comparison of Meloni's rhetorical strategies and narratives in different contexts

30

Румен Скрински

Разказът за паметта на националния герой: 130 години от откриването на монумента на Васил Левски в София

38

Георги Киряков

Малките партии на прехода 1989-1992

Ролята и значението им за демократизацията на политическия процес

63

Николай Димитров

Когнитивни и културни аспекти на интимната комуникация и сексуалното насилие

81

Мартин Колев

Когнитивни и културни аспекти на интимната комуникация и сексуалното насилие

90

Надежда Ванева

Реч на омразата или омраза към речта

www.rhetoric-bg.com

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

ДОЦ. Д-Р ГЕРАСИМ ПЕТРИНСКИ –
ГЛАВЕН РЕДАКТОР
ПРОФ. ДФН ВЕЛИЧКО РУМЕНЧЕВ
ПРОФ. ДФН ДОНКА АЛЕКСАНДРОВА
LÁSZLÓ ANDOR
ДОЦ. Д-Р РОСИЦА ЙОРДАНОВА
ДОЦ. Д-Р ДОНКА ПЕТРОВА
ДОЦ. Д-Р НЕЛИ СТЕФАНОВА
ДОЦ. Д-Р ЯНА СЪБЕВА
ГЛ. АС. Д-Р КРИСТИНА ОВЧАРОВА
ГЛ. АС. Д-Р СТОЯНКА БАЛОВА
РОСЕН СТОЯНОВ

A CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR RHETORICAL PEDAGOGY – BRIDGING THE CULTURAL DIVIDE BETWEEN MEDIEVAL TEXTS AND CONTEMPORARY STUDENTS

Shane Crombie

LCC International University, Klaipeda, Lithuania, e-mail: scrombie@lcc.lt

Abstract

This article addresses the pedagogical challenge of teaching rhetoric using high-context Medieval texts to contemporary university students accustomed to low-context communication styles, following the definition of Edward. T. Hall. Foundational texts from figures like Hrabanus Maurus, Hugh of St Victor, and John of Salisbury are essential to rhetorical history but remain largely inaccessible to modern readers.

These texts rely heavily on unspoken, implicit, collective intellectual background (Christian theology, classical history, scholastic philosophy). In contrast, modern communication is overwhelmingly low-context. Influenced by digital media, global diversity, and secular education, contemporary students seek explicit, fragmented, and immediate information. The high-context nature of Medieval rhetoric is thus often dismissed as opaque, irrelevant, or simply too demanding of sustained attention and cultural inference.

To bridge this divide, this article proposes a pedagogical framework centered on Martindale, and later Harwick's development Classical Reception Theory (CRT). Drawing on the work of Gadamer, Jauss and Isner, CRT offers a powerful methodology that deliberately links the student's horizon of expectation to the historical horizon of the text. This approach avoids training students in historical minutiae; instead, it uses the text as a site for a dialogic encounter leading to a fusion of horizons. The strategy requires instructors to make the difference in context the primary subject of rhetorical analysis—examining what the Medieval author implicitly assumes and why the modern reader requires that assumption to be explicitly unpacked. By implementing this Classical Reception Theory approach, instructors can transform challenging historical texts into dynamic tools for understanding how rhetorical strategy is fundamentally shaped by the cultural and cognitive context of its audience.

Key Words: *Classical Reception, Medieval Rhetoric, Pedagogy, Cultural Context*

INTRODUCTION

The teaching of rhetoric in mid 9th to the mid 12th Western Europe is well documented as part of developing pedagogical systems. Wide-ranging authors such as Hrabanus Maurus, Hugh of St. Victor and John of Sailsbury, using the liberal arts model include rhetoric as part of their discourse. While each of them tend to conflate eloquence with rhetoric, as part of the classical Trivium rhetoric plays an important part in the pragmatic, and

prescriptive, teaching philosophy they have bequeathed. As part of ongoing doctoral research into historical rhetorical pedagogy, this paper presents a conceptual framework for incorporating their rhetorical philosophy in contemporary university settings.

This paper proposes that the disconnect between historical rhetorical documents and today's students can be effectively analyzed through Edward T. Hall's theory of high- and low-context cultures. By applying this communications framework, a clear pedagogical problem is revealed. The high-context nature of medieval texts clashes directly with the low-context mindset of modern learners. To bridge this gap, this paper argues for a structured pedagogical approach grounded in the principles of Classical Reception Theory. This framework serves as a foundational component of my dissertation's methodology, providing a theoretical lens through which to analyze the utility of historical rhetorical texts for contemporary instruction. The following sections will establish this theoretical foundation, analyze the communication gap in detail, and propose a specific two-pronged solution designed to transform historical documents from distant artifacts into dynamic tools for contemporary learning.

THE THEORETICAL FOUNDATION

To effectively outline a rhetorical pedagogy framework, this research employs an interdisciplinary synthesis. The method integrates Edward T. Hall's foundational work on intercultural communication with the critical insights drawn from Classical Reception Theory. Hall introduced the concepts of high- and low-context cultures to provide a framework for understanding how societies communicate and interpret meaning¹. His work originated from his experiences training U.S. diplomats at the Foreign Service Institute in the 1950s². He observed that many communication breakdowns were not due to language barriers, but to unspoken cultural cues and assumptions. This led to his foundational book, *The Silent Language*³, where he argued for the primacy of non-verbal, contextual communication. His later work, *Beyond Culture*⁴, formally introduced the high- and low-context continuum.

In high-context cultures, a message is not found solely in the spoken or written word; a significant portion of its meaning is conveyed through implicit cues, nonverbal communication, and a vast body of shared knowledge and history⁵. Communication is nuanced, indirect, and layered, relying on a common history and shared social norms understood by all members of the group⁶. In a high-context negotiation, for example, a subtle

¹ Hall, 1976a.

² Rogers & Steinfatt, 1999: 63.

³ Hall, 1959b.

⁴ Hall, 1976a.

⁵ Samovar et al., 2017: 256.

⁶ Ting-Toomey, & Chua, 1988: 22.

change in posture or a moment of silence can be far more communicative than the verbal agreement itself. High-context societies tend to be collectivist, prioritizing group harmony and long-term relationships over individual achievement. A person from a high-context culture may find a blunt, overly detailed message from a low-context individual to be disrespectful or verbose, as if the speaker distrusts their shared understanding.⁷

In contrast, low-context cultures prioritize direct, explicit, and unambiguous communication. The meaning of a message is contained predominantly in the words themselves, leaving little room for ambiguity or interpretation⁸. Communication is seen as a tool for conveying information efficiently and transparently. In the case of low-context negotiation, every possible contingency must be explicitly spelled out to prevent misinterpretation. This style is particularly prevalent in diverse and mobile societies where a vast body of shared history and knowledge cannot be assumed among all individuals. Low-context cultures tend to be individualistic, placing a high value on personal achievement, logical reasoning, and explicit instructions⁹. For a person from a low-context culture, an indirect message from a high-context individual might appear vague, evasive, or even deceptive. They are conditioned to look for a clear, single meaning encoded directly in the text.

It is important to note that Hall's theory has faced criticism, primarily for its potential to oversimplify complex cultural dynamics and for risking cultural stereotyping¹⁰. However, for a pedagogical framework, its value lies not in providing a rigid classification, but in offering a functional heuristic¹¹. It gives tangible vocabulary to discuss and analyze the unspoken assumptions and communication patterns that create distance between a text and its reader, making it an ideal diagnostic tool for a problem that is often felt but rarely articulated¹².

CLASSICAL RECEPTION THEORY

While Hall's theory provides the conceptual lens for identifying the communication gap, Classical Reception Theory (CRT) offers the specific pedagogical methodology for bridging it. Developed by Martindale and Hardwick, following from the work of Hans-Georg Gadamer and the subsequent developments of Constance School of Reception Aesthetics (including Hans Robert Jauss and Wolfgang Iser), CRT marked a fundamental shift in literary and historical studies.¹³ It moved classical

⁷ Rogers & Steinfatt, 1999: 79.

⁸ Samovar et al., 2017: 235.

⁹ Ting-Toomey, 1999: 25.

¹⁰ McSweeney, 2002: 71.

¹¹ Samovar et al., 2017: 351.

¹² Ting-Toomey, & Chua, 1988: 28.

¹³ Martindale, 1993 Martindale was the first English-language classicist to publish on Classical Reception Theory (CRT). Hardwick was instrumental in its development, expanding its applications into a practical

scholarship away from a narrow focus on authorial intentionality or a simple historicist study of the past. Instead, it places a greater emphasis on the dynamic role of the reader.

CRT recognizes that a text's meaning is not static but is created in the ongoing relationship between the text and its receivers. Jauss's concept of the *horizon of expectation* is particularly relevant here. It suggests that a reader approaches a text with a pre-existing set of cultural, historical, and personal biases.¹⁴ The challenge of a historical document is its ability to meet or defy this horizon. A medieval text written for a high-context audience, for example, will likely fall outside a modern student's horizon of expectation, leading to a breakdown in meaning. By focusing on the reception of the text—the active interpretive process—CRT provides a framework for helping students understand not just what a document *meant* in its original context, but what it *means to them now*. This requires the student to acknowledge their own interpretive biases and actively work to expand their horizon to encompass the foreign context of the text, leading to a Gadamerian *fusion of horizons*.¹⁵

HALL AS A DIAGNOSTIC TOOL FOR CRT

Hall's high- and low-context model provides the specific diagnostic tool for understanding the *horizon of expectation* that CRT addresses. Though this may not be a typical application of Hall's approach to cultural communication, it proves effective in this specific context for addressing the cultural distance modern students may have with a text. Using it to diagnose this gap Hall's framework can help an educator understand the interpretive difficulties that may be. This makes it easier to apply the principles of CRT to strategically expand the student's interpretive horizon, moving them beyond their initial low-context biases toward a more nuanced, high-context understanding. This dual theoretical approach provides a comprehensive model for both identifying the problem and implementing a good course design with a better hope for student outcomes.

APPLYING HALL

An important question to ask – is it justifiable to state that a disconnect between medieval texts and the mindset of modern students can be explained from an intercultural communication point of view? The rhetorical texts of the Late Middle Ages can be justifiably described as examples of historical of high-context communication. Three, out of many examples can be selected - Hrabanus Maurus's *De institutione clericorum* (c. 819), Hugh of St. Victor's *Didascalicon* (c. 1120s), and John of Salisbury's *Metalogicon*

tool. While others were involved, these two scholars are often considered the forbearers of the field. See further Martindale, 1993 and Harwick, 2003.

¹⁴ Kerneza 2024: 3.

¹⁵ Malpas 2025: 32.

(c. 1159), which all exemplify this communication style. These have been chosen due to their wide spread synchronic proliferation and subsequent diachronic adaptation serving as good examples. Their reliance on shared religious, social, and academic knowledge meant that meaning was often implicit, subtle, and dependent on a specific, informed audience.

The foundational pillar of high-context communication in the Middle Ages in occidental Europe was the shared Christian and philosophical worldview. The Latin Church's dominance in education created a unified cultural landscape where biblical stories, theological concepts, and moral allegories were universally understood by the educated class. Rhetorical texts and sermons, therefore, did not need to explicitly explain their allusions. For instance, Hrabanus Maurus, in his work on clerical training, could simply refer to an example from the lives of the Church Fathers, confident that his readers would grasp the full moral and historical weight of the allusion without a single explanatory note. The text assumes a thorough knowledge not only of the Bible and the lives of the saints but of its allegorical interpretation.

Beyond religion, medieval rhetoric was highly contextualized by its academic and literary traditions. These rhetorical treatises were not designed for a mass audience but for scholars and clergy who had undergone a rigorous education in the liberal arts¹⁶. John of Salisbury's *Metalogicon*, for example, is a direct response to a specific intellectual debate of his time—the conflict between the verbal arts and the more practical sciences, often personified as the *vetus* versus the *novus* - ancient and new¹⁷. His intricate, multi-layered arguments are a product of a culture that valued implicit understanding over explicit instruction. A modern student would lack the necessary background knowledge to even recognize the existence of this debate, let alone understand the nuanced rhetorical moves John makes within the text.

One of the most significant obstacles to modern interpretation is the perceived irrelevance of the material. A contemporary student, may find chapters on topics like agriculture, or hunting, to be meaningless. This perspective, however, misses the high-context nature of these topics. In the medieval world view these subjects while literal, were also part of the wider lived experience of everyday life, particularly those of higher social status. Education was also served to teach moral virtues and societal roles. Hugh of St. Victor's *Didascalicon*, for example, uses the physical act of building to explain the process of intellectual and spiritual growth¹⁸. The student who only sees the literal reference misses the entire point, a clear example of the communication gap at work.

¹⁶ Phelan, 2007: 73.

¹⁷ This is from the English translation of the *Metalogicon* used for research. (Trans. D. McGarry).

¹⁸ This is from the English translation of the *Didascalicon* used for research. (Trans. J. Taylor).

THE LOW-CONTEXT MINDSET OF CONTEMPORARY STUDENTS

In an increasingly globalized and digital world, modern students are shaped by an environment that reinforces a low-context approach to communication. This is not a generational flaw, there is nothing inherently wrong with new ways of thinking. From a positive point of view it can be seen as a logical adaptation to the technological and educational systems in which they are immersed.¹⁹ The digital landscape, dominated by text, image or short form video communication, is a primary driver of this low-context mindset. Platforms like instant messaging and social media require messages to be self-contained and easily understood without the benefit of nonverbal cues. A short, explicit tweet is valued for its clarity and shareability, while a long, nuanced message is often ignored. This, however, has drawbacks when extended into to students' academic lives, where they are confronted by material that requires more nuance than their accustomed to a form of communication where meaning is not explicitly stated. The ephemeral nature of digital text stands in stark contrast to the permanence of a medieval manuscript, reinforcing a focus on immediate, explicit meaning.²⁰

The shift from a classical to a pragmatic educational model has further cemented this low-context mindset. Up until early 20th century education, particularly at high school level, was highly geared toward the classics. Latin and Greek were core subjects in the curricula. Education beyond the early years was not universally accessible. With changing patterns in education in the mid-20th century, and with the rapid abandonment of Latin and Greek as core subjects, the educational models that were to dominate largely eschewed the classical experiences that were prominent in previous generations. Modern university curricula and assessments are now often designed around explicit instructions, rubrics, and quantifiable outcomes. A student's success is typically measured by their ability to provide clear, direct answers and demonstrate explicit mastery of a subject. The economic world students will enter demand for immediate relevance is a direct consequence of their low-context conditioning. They are trained to seek information that is immediately applicable to a task or a personal goal—a skillset highly valued by employers. If a medieval text on rhetoric fails to meet this expectation, it is quickly dismissed as irrelevant, leading to a breakdown in communication and a lack of engagement.

A PEDAGOGICAL FRAMEWORK AND PROPOSED SOLUTIONS

The framework proposes a two-pronged pedagogical approach that moves students from a literal, low-context understanding of the sources to a more nuanced, high-context interpretation. The *how* involves a combination of explicit contextualization and scaffolded engagement with Classical Reception Theory.

¹⁹Samovar et al., 2017: 335.

²⁰ Cf Utter, C. F. (2025).

Before a student engages with a historical text, instructors must act as a bridge, providing the necessary high-context knowledge in a familiar, low-context format. This prepares the student's interpretive horizon to better receive the content. Providing resources that decode complex allusions can help get inside the world of the texts. This goes beyond a simple definition by providing cultural and historical context. For example, a useful tool are cultural glossaries. For example an entry for the *liberal arts* would not only define the term but would also explain its social significance in the medieval period and its specific components (the *trivium* and *quadrivium*), giving students the explicit knowledge that the original audience would have possessed implicitly.

Another method is through contextual lectures and visual aids, which offer brief lectures or videos that describe the author's life, their education, and the socio-political environment in which the text was created. This could include visual aids such as maps of medieval trade routes, diagrams of the monastic educational structure, or images of the original manuscripts themselves. Obvious, yes, but such helps students understand the high-context world from which the text emerged and why a text was written in the way it was.

ACTIVE INTERPRETATION

Having a foundation the students move from passive receivers to active interpreters by making their own experience with the text a central part of the interpretive process. An initial low-context reading of the document is followed by a *reception moment*, in line with Isner's concept of the *implied reader*²¹, where students are prompted to reflect on their personal experience with the text. This is important as students' own lived experiences create a new context for understanding the past.

The journey begins with an unguided initial reading of the historical text, followed by a reflective task such as a journal entry or a short essay. The goal is to capture the student's immediate, unfiltered reaction to the text. This is where a student's low-context mindset becomes the primary subject of study. The prompts would be designed to encourage this reflection: "What information is missing that you wish was there?" "What assumptions did the author make that you don't share?" or "How does your personal background help or hinder your understanding of this world?" This stage forces students to consciously acknowledge their own interpretive biases, a critical first step in developing metacognitive awareness of their own communication style.

Following this initial reflection, the instructor provides the explicit contextual information prepared in the previous step. This is the moment where the historical horizon is intentionally introduced. Students are then

²¹ Isner, 1978.

asked to re-engage with the text, this time with a new, more informed perspective. This could involve a guided group discussion where they compare their initial low-context frustrations with their new, more nuanced understanding. Through this process, they begin to see how the historical and cultural context fills in the "gaps" they previously identified, transforming what seemed like an empty or irrelevant text into a rich and meaningful document.

The final stage culminates in an assignment that asks students to analyze how the text's historical meaning and their own personal meaning can be reconciled, or as Gadamer would say *fused*. This goes beyond simply understanding the text's historical context; it requires them to articulate its enduring relevance. This could take the form of a research paper, a final presentation, or a creative project where they argue for the text's contemporary value. For example, a student might translate a rhetorical strategy from a medieval text into a modern political speech or a social media campaign, demonstrating their ability to navigate between the high-context world of the past and their low-context world of the present. This final stage proves that the student has moved beyond simply acquiring knowledge to actively creating meaning.

This approach provides a concrete methodology for instructors to cultivate the interpretive skills required to bridge the communication gap, aligning with Hall's framework of context-aware communication. This method helps students become active participants in creating meaning from the past, enabling a deeper engagement with historical documents.²²

FURTHER AVENUES OF EXPLORATION

While this study has sought to bring intercultural communication into my dissertation research, there are a number of weaknesses that should be highlighted. Firstly, Hall's Low/High context typology was not specifically designed to be applied in the way I have done so. The complexity of a student's entire cultural background must be taken into account. A student from a low cultural context may respond very well to a text that an instructor may claim is from a high cultural context, and vice versa. Also, within any given class group, there will be a variation in cultural experience, engagement and general understanding. Secondly, there is a considerable body of published work in the field of pedagogy and educational theory that has not been consulted. While this would be of benefit, the fact that this research is in rhetoric, and not education, needs to be kept to the forefront. As the research progresses, particularly when it comes to course design.

²² Much of this is a synthesis of Martindale and Harwick's approach, tailored to the specific needs of the research being currently undertaken.

CONCLUSION

The effective teaching of pre-modern texts requires more than a simple reading and simple interpretation of historical facts. It demands an active bridging of culture, an interpretive act that is both intellectual and deeply personal. An intercultural perspective can lay an effective foundation to build an understanding of what is currently taking place in our classrooms. By applying Edward T. Hall's theory, rhetorical educators are provided with a tool that can help understand the difficulties in using texts and practices. This approach not only helps students bridge the communication gap with medieval sources but also provides them with a practical tool to understand themselves as interpreters of culturally distant texts. This methodology, which forms the core of my dissertation's theoretical framework, can be applied to other humanistic fields that deal with historical or culturally remote texts, enabling a deeper and more personal engagement with the past. The result is a more effective teaching model that equips students not only with a knowledge of history but also with the critical thinking skills necessary to navigate an increasingly complex, interconnected world. By using the high/low context model teachers can transform potentially irrelevant historical documents into dynamic learning tools that remain essential to a liberal arts education.

BIBLIOGRAPHY

1. Hall, E. T. (1959). *The Silent Language*. Doubleday.
2. _____ (1976). *Beyond Culture*. Anchor Books.
3. Harwick, L. (2003). *Reception Studies*. Oxford University Press.
4. Iser, W. (1978). *The act of reading: A theory of aesthetic response*. Johns Hopkins University Press.
5. Kerneza, M. (2024). Horizon of Expectation in Contemporary Literary Education. *Futurity Research Publishing* 3(2): 1-10.
6. Malpas, J. (2025). Hans-Georg Gadamer. In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2025 ed.). Stanford University.
7. Martindale, C. (1993). *Redeeming the Text: Latin Poetry and the Hermeneutics of Reception*. Cambridge University Press.
8. McSweeney, B. (2002). The Hall of Shame: An analysis of the critiques of Edward T. Hall. *Organization Studies* 23(1): 173-195. [Online]
9. Phelan, O. M. (2016). New insights, old texts: Clerical formation and the Carolingian Renewal in Hrabanus Maurus. *Traditio* 71: 63-89. [Online]
10. Rogers, E. M., & Steinfatt, T. M. (1999). *Intercultural Communication*. Waveland Press.
11. Samovar, L. A., Porter, R. E., McDaniel, E. R., & Roy, C. S. (2017). *Communication between cultures* (9th ed.). Cengage Learning.
12. Ting-Toomey, S., & Chung, L. C. (2012). *Understanding intercultural communication* (2nd ed.). Oxford University Press.
13. Utter, C. F. (2025). The interpretive challenge of volatility: Textual stability in the age of generative AI and cloud infrastructure. *Digital Humanities Quarterly* 19(2): 1-15.

14. Wogan-Browne, J. (2013). *The rhetoric of community: Reading and social practice in the Middle Ages*. University of Toronto Press.

Translations of Primary Sources

15. Garry, D. D. (1955). *The Metalogicon of John of Salisbury: A Twelfth-Century Defense of the Verbal and Logical Arts of the Trivium*. University of California Press.
16. Taylor, J. (1995). *The Didascalicon of Hugh of St. Victor: A Medieval Guide to the Arts*. Columbia University Press.
-

About the author:

Shane Crombie, D.Min, is an Associate Professor at LCC International University, Klaipėda, Lithuania, and is currently undertaking Ph.D studies in Rhetoric at Sofia University "St. Kliment Ohridski"

ANALYSIS AND COMPARISON OF MELONI'S RHETORICAL STRATEGIES AND NARRATIVES IN DIFFERENT CONTEXTS

Luca Leoni

*Sofia University "St. Kliment Ohridski", Faculty of Philosophy,
e-mail: l.leoni@phls.uni-sofia.bg*

Abstract:

This paper compares four speeches given by the Prime Minister of Italy, Giorgia Meloni. Two of them were given in institutional settings with a mixed audience, while the other two were given in more informal settings before a conservative audience. The paper aims to analyse the differences and similarities. In this way, it will be possible to outline the fundamental elements of Meloni's political narrative and assess how flexible her communication is. This will be done within the framework of the works of Fairclough (2003) about political correctness and the relation between language, power, and culture, and Lakoff's (2016) study about political narratives in the American social scenario.

Key words: *political speech, Giorgia Meloni, political conservatism, ethos*

INTRODUCTION

The rise to power of Meloni is linked to her skilful use of rhetoric. Nonetheless, communication is highly context-dependent; therefore, an able politician must adapt his/her style to the setting, the audience, and the specific topic at hand. For this reason, it is necessary to analyse the same politician on several different occasions to find the core narrative that he/she wants to transmit to the audience, and to understand how versatile and adaptable he/she is. I will analyse the rhetoric and narrative of Meloni on four different occasions: the speech at Atreju conference¹ (15th December 2024), the intervention at CPAC 2025² (22nd February, 2025), the speech in the House of Commons³ ahead of the European Council meeting on June, 26th and 27th (23rd June, 2025), and the speech during the 80th UN General Assembly⁴ (9th September, 2025). This paper aims to describe Meloni's basic narrative and to show in which ways she adapted her speech in the different settings selected.

¹ Giorgia Meloni News, 2025, September 25th [online].

² Diario AS, 2025, February 22nd [online].

³ Palazzo Chigi, 2025, June 23rd [online].

⁴ United Nations, 2025 September 25th [online].

METHOD

The analysis will be conducted keeping in mind the five elements: the context, the audience, and the three Aristotelian (Aristotle, 1984) rhetorical units⁵, *logos*, *ethos*, and *pathos*.

The **context** can be institutional (House of Commons, UN General Assembly) or informal (CPAC and Atreju conferences). The word “informal” shouldn’t be taken in its literal sense, but rather as the counterpart to the “institutional setting”. This is so because politicians, being public figures with a lot of power, are seldom recorded in actual informal settings. At the same time, not every stage is as institutional as the House of Commons or the UN General Assembly are. Often, they give speeches at a broad range of events. CPAC and Atreju conferences, being events dedicated to the conservative audience and with a limited reach outside their own echo chamber, can be considered informal events, as they are not properly institutionalised. Moreover, on each occasion, Meloni gives a speech before a different audience and within a specific context. This context includes the reason why Meloni is speaking. For example, she was the honour guest at Atreju and she was expected to give a self-aggrandising speech; she was the invited representative of Italy at CPAC, and she was expected to talk about the relationship between American and Italian conservatives; she was the Head of State at the UN Assembly and the House of Commons, and she was expected to comment on the United Nations’ state of being and the upcoming European Council meeting, respectively. These different contexts call for different discursive solutions.

The **audience** is divided into general and conservative, following the same divisions of institutional and informal settings. The General Assembly and the House of Commons are two places that gather a diverse range of political personalities, while the CPAC and Atreju conferences are organised for a conservative audience. Besides, the General Assembly and CPAC are international settings with international audiences, while the House of Commons and Atreju gather only Italian people.

The speeches were selected because they are the most recent ones that comply with the needs of differentiated audience and context, both Italian and international.

Logos refers to any argumentative topic focused on data, logic, and consequential reasoning. The basic unit is the enthymeme, which is a syllogistic argument incompletely stated that is based on a minor, suppressed premise⁶.

⁵ Aristotle, 1984.

⁶ Britannica.com, 2016, February 26th [online].

Ethos is the complex of rhetorical strategies used to either aggrandise the speaker's persona or diminish that of the opponent. Usually, it relies on specific fallacies, such as *ad hominem* (attacking the interlocutor rather than their thesis) and *strawman* (moving from the main topic to a minor one that is easier to attack).

Pathos is an appeal to the audience's emotions, utilising rhetorical strategies. Negative and positive emotions can be called for depending on the situation and the topic. Any appeal to emotions (to anger, fear, nostalgia, pity, pride, etc.) is considered a fallacy per se. Usually, the speaker combines logical fallacies, like the *slippery slope* (a catastrophic prediction given certain premises), *polarising* arguments, the *golden era* argument (the idealisation of the past), *post hoc ergo propter hoc* (misattribution of cause and effect), *non causa pro causa* (general overlap between correlation and causation), and false data.

During the analysis, I will add worthy examples translated by me with the annotation of the time. The links to the videos are listed in the section "Online References". Moreover, the analysis will be integrated with the theoretical background that is more salient for the case study at hand, namely, Fairclough's study on the consequences of language use in the social world⁷, and Lakoff's study on narratives and their role in our understanding of the world⁸.

RESULTS

Atreju Conference

This conference is a yearly meeting of the right-wing supporters organised by the younger movement of Fratelli d'Italia (FdI) (Meloni's party) since 2014, although the first edition reaches back to 1998.

The context is that of a hub for all the conservative supporters and voters of Italy, where Meloni gives an annual speech. It is a symbolic event that became almost a right-wing tradition. There, speakers address moral, economic, and political issues with a conservative take on them, and the general spirit is festive and light-hearted.

The core audience is composed of FdI's supporters, although it is open to anyone. Voters of other right-wing parties, journalists, and conservative non-voters are the usual audience of this event.

The *logos* is characterised by data and statements about recent accomplishments. It is noticeable that data are always aggregated, namely,

⁷ Fairclough, N. 2003.

⁸ Lakoff, G. 2016

they lack any kind of internal specification. The main logical fallacy is to link directly the presence of her government to the growth of the country without providing any proof of successful policy. At the same time, she also appeals to authority, here the weekly magazine, *The Economist*:

[20:50 – 21:02] It went that in recent years Italy has grown more than the Eurozone average, and a few days ago The Economist ranked our country as having the fifth best economic performance in the world. It went that our businesses, despite the many difficulties they face, have started to run again and amaze us, and, for the first time in history, we have become the fourth largest exporting nation in the world.

[28:15 – 28:34] We took our oath at the Quirinale on 22 October 2022. Two years on from that day, there are 850,000 more people in employment in Italy, precarious work is on the decline, and if we consider only permanent contracts, there are almost a million more jobs in two years.

The main line of reasoning is a fallacious *non sequitur* because the conclusion does not follow from the argument. The comparison with the Eurozone is partial because it doesn't consider the starting point of Italy. It is easier for a country with a declining economy to grow more than average, while it is comparatively more difficult to do so for countries which have a stable growth for years. Moreover, the effect that the government had on employment cannot be determined by the sole presence of the government. The economic conjuncture is not determined by the party in power, but it is a complex set of complementary elements.

The attempt to legitimise the government and to instil feelings of responsibility towards citizens is the tool for building ethos. Supporters are part of a small elite of democrats who believe in freedom of thought and speech:

[13:36 – 14:27] For almost thirty years, we have been questioning the present and the future, doing so without prejudice, without fear, listening to anyone who has something to say, as strong identities that do not fear confrontation always do. [...] We succeeded because we are fundamentally free people and because there can be no thought without freedom.

This spirit is put against the cowardice and malignity of the Left, which would like to see FdI fail. In this way, Meloni shows herself as being on the side of all Italians, while left-wing parties are presented as factional to the detriment of the well-being of the citizens.

[12:05 – 12:27] And as we know, disappointing the left is our favourite sport. We are Italians first and foremost, it is for Italy that we cheer and work, we never put faction before the nation, and this is what our opponents have never understood about us, because they do the exact opposite.

The *ethos* is also built thanks to the creation of a golden era. The Roman Empire and the Church are constitutive parts of the meaning of “being Italians”. This creates a sense of family with the audience, which is called to be part of this historical legacy:

[18:15 – 19:55] Our entire history is like this. The greatness of the Empire and then the ruins of Rome, Christianity that shaped European civilisation and the destruction wrought by the barbarians. And then the Middle Ages, which many consider a dark age, but for us was the age of cathedrals, abbeys, and maritime republics, of cities that opened up new routes. Genoa, Pisa, Amalfi, Venice. And then the Renaissance, Leonardo, Michelangelo, Raphael, and a whole world that stood in awe. [...] Every time we were given up for dead, we took our destiny into our own hands and left everyone speechless. We got back up a thousand times, and we will do it again; we are still doing it.

Obviously, *ethos* and *pathos* are strictly related, since the former is often built on appeals to emotions, specifically the anger towards left-wing parties and supporters, and the pride for conservatives. These are also portrayed as morally superior.

[56:36 – 55:56] We have demonstrated with facts what the left has always denied, namely that it is possible to gain respect and consideration, and indeed that perhaps one gains even more respect and consideration if one manages not to sell out one's ideas or one's national dignity.

The general narrative proposed by Meloni in this speech revolves around the moral superiority of conservatives to left-wingers and the stability of the government. This stability is given by the strong identity shared by all conservatives and their strict morality, stemming from a history of greatness and genius. This has enabled the country to grow over the last two years and provided it with the right direction to follow. This integrity translates into the strength to make the right decision against any type of oppression and criminality, especially mafia and illegal immigration, which is called “mafia of the sea”. The whole speech is an antagonism to the general Left. Everything

done and thought by conservatives is in direct contrast with the left-wing parties, which are morally weak and soft towards criminality and European institutions.

CPAC 2025

The setting is informal, while the audience is mostly American. In this case, we can expect Meloni to resort to a strong and complex narrative to aggrandise the *ethos* of conservatives and appeal to their emotions. Although she is not campaigning actively, this is nonetheless an occasion to show her persona in an international context. There might be some communicative barriers, both verbal and nonverbal, but Meloni adapts to the audience, smiling much more than usual, using shorter sentences, gesticulating less, and taking longer pauses.

The *logos* is barely present because Meloni focuses on *ethos* and *pathos*. This might be due to the limited time she is given on stage. In fourteen minutes, it is more efficient to focus on the emotive side of the audience, rather than developing complex lines of reasoning. Indeed, her line of thought is rather simplistic:

[1:53 – 2:42] The mainstream propaganda machine predicted that a conservative government would have isolated Italy, deleting it from the map of the world, driving away investors and suppressing fundamental freedoms. [...] Their storytelling was fake. The reality is that Italy is thriving, employment is at a record high our economy is growing, our fiscal policy is back on track, and the flow of illegal migration has decreased by 60% in the last year, and most importantly, we're expanding freedom in every aspect of Italians' lives.

This is her standard logical line in this speech, and it is another *non sequitur*. She fights contrasting opinions, calling them fake, and juxtaposing her own narrative. There is no internal coherence between the expansion of freedom in Italians' lives with the economic growth and the decrease of illegal immigration. She picks single elements that prove her narrative and avoids counterarguments, falling into the fallacy of cherry picking. As understandable as it is, given the context, it is a fallacy, nonetheless.

As stated before, *ethos* is the most important element of this speech. Italy is portrayed as a developing nation which is reclaiming its role on the international stage.

[1:19 – 1:48] To this incredible nation, Italy, I dedicate my full energy. Our government is tirelessly working to restore Italy's rightful place on the international stage. We are reforming,

modernising, and reclaiming our role as a global leader. We aim to build an Italy that once again amazes the world.

Americans and Italians are put in parallel as Western civilisations. They share the common values of freedom, individualism, and the rule of law.

[4:01 – 5:06] CPAC understood before many others that the political and cultural battle for conservative values is not just an American battle; it is a Western battle. [...] when we say West, we define a way of understanding the world where the individual is central, life is sacred, all men are born equal and free, the law applies equally to all, sovereignty belongs to people, and freedom comes before everything else.

These are not only personal values, but rather they identify a specific credence with ancient roots:

[4:17 – 4:35] My friends, I still believe in the West not just as a geographical space, but as a civilisation. A civilisation born from the fusion of Greek philosophy, Roman law, and Christian values.

Pathos is clearly focused on appealing to pride, specifically to pride for the conservative identity. This is put in sharp contrast with “globalist elites” who want to control people because they fear them.

The general narrative is coherent with the one shown in other speeches, but it is adapted to the American setting. She makes few references to the “Left”, rather she prefers to talk about “elites”; she refers to wokeism, and makes references to “common sense” and that conservatives “do what they say”:

[2:46 – 2:49] Because we conservatives do what we say.

[10:32 – 11:08] So we must say loudly and clearly to those attacking the West from the outside and those sabotaging [mistake in the original] it from within with the virus of cancel culture and woke ideology, we must say to them that we will never be ashamed of who we are. We affirm our identity. We affirm our identity and work to strengthen it because, without a deep-rooted identity, we cannot be great again.

The core of her speech is the conservative identity, its pride, its morality, its righteousness and the long-lasting bond between all Western people, stemming from Ancient Greece and developing through Medieval Christianity.

“Security” is another buzzword linked with freedom:

[16:15 – 16:46] So, border security, energy security, economic security, food security, defense and national security, for a simple reason. If you are not secure, you are not free. And when freedom is at risk, the only thing you can do is to put it in the wisest hands. That is why conservatives keep on growing and are becoming more and more influential in European politics.

This is also another example of poor *logos*. This is another example of *non sequitur*. Freedom and security are interrelated concepts because freedom comes from independence, and this can be achieved through security. Nonetheless, the presence of security does not imply the development of independence. On the contrary, an excess of security without a growth in independence can lead to authoritarian control over the population and isolation, which are the opposite of freedom.

The persona of the antagonists is diminished through *ethos* and *pathos*, representing them in a stereotypical fashion, and appealing to the audience’s hate:

[17:04 – 17:29] When Bill Clinton and Tony Blair created a global leftist liberal network in the '90s, they were called statesmen. Today, when Trump, Meloni, Milei, maybe Modi talk, they are called a threat to democracy. This is the left double standard, but we are used to it.

[17:55 – 18:06] We preserve businesses and citizens from the green leftist insanity. We defend family and life. We fight against wokeism.

Left-wing parties and supporters are depicted as opposing any form of freedom, insane, and apt to apply double standards. Basically, they are dishonest, morally deviant, and greedy. They are the exact opposite of anything related to the wisdom of the Ancient Greeks, the rule of law of Ancient Rome, and the righteousness of Christianity.

One noticeable example of Meloni’s adaptation to the American context is the closure:

[19:13 – 19:18] Thank you all. Thank you all. God bless you and God bless the free nations of the world.

SPEECH IN THE HOUSE OF COMMONS

The setting is institutional, and the audience is composed of fellow politicians. The House of Commons is reunited ahead of the meeting of the European Council, and Meloni is communicating her priorities for it. The meeting is not the right context in which to present strong logical arguments. Rather, it is an opportunity to present the plans that the government is going to present at the European Council. One of the few instances of logical reasoning is the following:

[16:53 - 17:24] No organisation of States can be fully independent and sovereign if it entrusts its defence, its security, to others. And this has repercussions that go far beyond the question of defence itself because it involves the dynamics of economics and trade, in short, the very possibility of fully defending one's national interests.

This is a repetition of one of the core elements of Meloni's narrative, the tight relationship between security and freedom that also appeared during her CPAC speech. As sound as her statement could be if contextualised, this sentence falls prey to *non sequitur* and to the *slippery slope* fallacy. The former because the link between domestic security and the defence of national interests is not direct and univocal. The latter, because the catastrophic outcome that she presents does not logically follow the premise.

Generally speaking, Meloni only gives data about recent compliance with European standards and the allocation of money. The core of her discourse is the building of *ethos*. Thanks to the excuse of showing the government's achievements, she builds the *ethos* while being coherent with the setting and the audience. The parliamentary session is recorded, and this means that the general audience will be able to see it. This context is particularly telling because it is not open to any kind of easy propaganda, which is usually present in more informal speeches. This means that the ideological elements present here are probably part of the very core of Meloni's narrative and view of the world, and not something said only to appeal to the audience.

The core of the speech focuses on the measures, interventions, and requests to activate within the frame of Europe's international stage, its role in the war between Russia and Ukraine, as well as the one between Israel and Palestine, the fight against human trafficking and illegal migration, the role of EU in guiding new members from the Western Balkans, and the role of Italy in Europe. This last point is underlined several times:

[9:58 – 10:19] And just recently, the government has committed to allocating further aid to the WHO and UNICEF for medical

equipment and assistance to women and children. And most recently, Italy coordinated the evacuation of 70 Palestinians from the Gaza Strip, including little Adam and his mother, Dr. Ala Alnajar, the only survivors of a family of 12.

[16:01 – 16:12] On 10th and 11th July, we will host the Ukraine Recovery Conference in Rome, where we will reiterate our commitment to ensuring a future of peace and prosperity for the Ukrainian people. The Ukraine Recovery Conference will be a major international event, bringing together leaders from around the world to discuss the future of Ukraine.

[17:48 – 18:18] In 2014, the member states of the Atlantic Alliance were committed to providing the forces and capabilities required by NATO's defence plans, equivalent to the achievement in 10 years of defence spending of 2 per cent of gross domestic product. Since then, all Italian governments have confirmed that commitment without ever achieving it, without exception of political colour. It is a goal we have achieved, thus respecting the word that Italy had given internationally.

[28:56 – 29:07] The Mattei plan, in short, is no longer just an Italian strategy. As you know, in the last two years, at the instigation of Italy, there has been a decisive change of pace in Brussels with regard to migration.

This builds the government's *ethos* because it shows its strength and the respect it has earned in the European context. At the same time, it implicitly appeals to pride. This is probably done more for the audience watching the record than for the fellow politicians.

As long as the general narrative is concerned, Meloni mentions again the "mafia of the human trafficking" and names Falcone and Borsellino:

[27:46 – 28:23] I am very proud of the work done on this matter also at G7 level where it is not by chance that Italy is entrusted with the task of coordinating the thematic table on immigration and the global fight against human trafficking, a format that follows up on the work of the Italian G7 presidency last year. [...] a relentless fight against organised crime that runs human trafficking, especially following the principle "follow the money" that we learnt from Giovanni Falcone and Paolo Borsellino.

This excerpt is another example of *ethos* building because it underlines the intrinsic value of Italy as coordinator of the thematic table on immigration and human trafficking. The link between the actual mafia and illegal immigration is consistent in different speeches and appears often. Another recurring element is Christianity. The setting and the audience are not consistent with a long digression on the Christian values, but a mention of religion is present anyway:

[12:20 – 12:35] And this context probably includes the terrible attack that struck the church of Saint Elias in Damascus yesterday, causing dozens of casualties among the faithful. To the Christian and Syrian communities, we wish to express our deepest condolences.

The very core of Meloni's ideology is the link between strength, morality, and freedom. This is often present, and it always follows the same line of thought, namely:

[17:24 – 17:29] If you can't defend, you can't decide. If you do not decide, you cannot consider yourself fully free.

Moreover, this is another instance of *non sequitur* and *slippery slope* fallacy for the same reasons described above. The closure of the speech is particularly telling. This section is usually used as a very generic summary of the speech's main point. Meloni positions her party on the citizens' and Italy's side, highlighting the major role that the country supposedly reached thanks to her governance. Values like fairness, frankness, strong ideas, and lack of fear are mentioned. This builds the *ethos* of the government once more, appealing to pride again. Noticeably, frankness and truthfulness to oneself are directly linked to an idea of rectitude and moral strictness, which directly stems from the Christian tradition:

[39:14 – 40:02] The course for this government is clear. An Italy protagonist at all tables, bridge builder, capable of dialogue with all partners, clear in its Euro-Atlantic and Mediterranean positioning, steadfast in its leadership thanks to a government that has finally put the national interest at the centre, pursues it every day on every issue, and strong in our positions, in the credibility we have earned through fairness and frankness, in the vision that unites a solid majority and the Italian people we represent, who are still capable of astonishing the world. We will continue to work unsparingly, without conditioning, without fear, as always, only and exclusively in the interest of Italy.

80th UN GENERAL ASSEMBLY

On this occasion, Meloni is speaking to the General Assembly of the United Nations. The main focus of her speech is the warfare situations concerning Ukraine and Palestine. From the very beginning, she declares the failures of the UN, quoting Pope Francis:

[0:47 – 2:00] According to the Global Peace Index 2024, there are 56 armed conflicts in the world, the highest number since World War II. [...] The question we must ask ourselves, eighty years later, and looking around, is: Did we succeed? You all know the answer, because it is in the news, and it is merciless. Peace, dialogue, diplomacy seem no longer able to convince and win. The use of force prevails on too many occasions. And the scenario we face is what Pope Francis described with rare effectiveness: a 'third world war' fought 'in pieces'.

This constitutes the conceptual background that will bring her to state the need for more security and more freedom for single Countries multiple times throughout her speech. Instances of this narrative are the following:

[7:06 – 7:29] And multilateralism, dialogue and diplomacy, without institutions that work as they should, are just empty words. We must recognise our limits. We must recognise that a profound reform of the United Nations is urgently needed. A reform that is not ideological, but pragmatic and realistic. One that respects the sovereignty of nations and opens up to shared solutions.

[8:29 – 9:08] Because we are facing a change of epoch, and this calls for a profound revision of all the instruments we have to regulate relations between nations and defend people's rights, including international conventions. I am thinking, for example, of the conventions governing migration and asylum. These are rules sanctioned at a time when mass irregular migration did not exist, and human traffickers did not exist. Conventions that are no longer relevant in this context, which, when interpreted in an ideological and unidirectional way by politicised judiciaries, end up trampling on the law instead of affirming it.

Meloni's suggestions are rather abstract and vague. Nonetheless, they point toward the reduction of bureaucracy inside the UN and the reinforcement of regulations about immigration and national security. She opposes the present ideology and pragmatic solutions in a *false dichotomy* fallacy. This suggests

that the current ideology prevents solutions, while in reality UN could maintain its ideological background and find pragmatic solutions to problems, as well. This is rather an attack on the institutional culture.

The second excerpt is based on a *non sequitur*, according to which we have to change all our instruments to face the change. The conclusion doesn't follow the premise. Moreover, to say that the regulations were formulated when there was no human trafficking is a lie, although it might be arguable that at that time there was not the type of human trafficking that we are experiencing these days. Another point is the use of abstract and vague words like "ideological", "unidirectional", and "politicised". It seems she wants to express her disappointment in loose regulations that defend immigrants' rights against citizens' ones, but these same words can be bent to mean almost anything, even the opposite of what she wants to say. The general lack of specificity is a rhetorical strategy to keep a way out open in case of contestation and request for contextualisation. As for the other speeches, her logical thought is characterised by *non sequitur* and by a general lack of consequentiality between premises and conclusions. Something similar is present in the second mention of Christianity:

[9:37 – 10:20] The international community must unite in combating the phenomenon of human trafficking. The United Nations [...] cannot turn away or end up protecting criminals in the name of alleged civil rights. Likewise, the United Nations cannot hypocritically consider some human rights less worthy of protection than others. I am thinking, among others, of the denied value of religious freedom and of the tens of millions of people around the world - mostly Christians - persecuted and massacred in the name of their faith.

The disrespect of religious freedom in some countries does not imply that the UN nations should restrain their recognition of civil rights to any extent. This is a mix of *non causa pro causa* and *non sequitur*.

As far as *ethos* is concerned, she portrays Italy as a country which puts a lot of effort in the international scenario to be a leading and binding force with other nations, especially with developing ones:

[10:36 – 11:26] Over the past three years, we have launched our Africa Cooperation Plan and extended its reach to fourteen countries. [...] This complementarity has given us the honour, last July, of co-organising the Third United Nations Summit on Food Systems with Ethiopia, the responsibility of being an active participant in the massive Lobito Corridor infrastructure project

between Angola and Zambia, and the opportunity to build public-private partnerships that attract investment and ensure concrete results.

At the same time, Italian politicians' personae are portrayed as morally superior to the average, and guided by a true spirit of solidarity, which are significant elements of the Christian doctrine. This is not stated and confirmed by proof, but it is supposed that other States behave otherwise:

[11:58 – 12:23] We, unlike other players, have no ulterior motive in Africa. We are not interested in exploiting the African continent for the rich raw materials it possesses. We are interested, instead, in Africa prospering by processing its resources, giving employment and a perspective to its best energies, having stable governments, dynamic and secure societies.

Obviously, this is also an appeal to emotion, therefore an example of rhetorical use of *pathos*, because Meloni appeals to pride. Something similar can be said for the following excerpt:

[12:46 - 13:10] The entire operation [the conversion of the debt of developing countries], over 10 years, will allow us to convert more than 235 million euros of debt into development projects, to be implemented locally. It is an initiative that the Italian government - in the year of the Jubilee - is particularly keen on, and we hope it can be an example for other nations as well, because it is not just an economic issue, but a question of justice, of dignity, of the future.

Meloni shows the effort put by Italy in the operation, mentions the Jubilee (a Christian event), and underlines the hope for her country to be an international example. This builds her *ethos* and diminishes the others' while doing something generally considered positive, namely, hoping. More so, her point is moral because it goes beyond the economy; it is a matter of justice, dignity, and the future. In this way, her previous hope to be an example is expanded from the economic field to the moral one. Italians should be proud because they are morally superior to others.

As it often is, the closure is particularly telling:

[15:51 – 16:10] Because, as St Francis, the most Italian of saints, who gave his name to the city where this organisation was born, said: 'Tough fights are reserved only for those with exemplary

courage'. I believe the time has come to demonstrate that courage. Thank you.

She quotes another Christian figure, underlining his Italian origins and the close link to the organisation. This has little actual meaning, but it creates an implicit rhetorical bond among the quote, Meloni, St. Francis, and the UN. Moreover, the quote is another *non sequitur*, although it can be considered a sort of encouragement to face the dark times coming. As a final point, the quote comes from a Christian background, but it is uttered in an institutional and secular setting. This can create an overlap between the Catholic tenets and the UN political actions.

From the quotations above, it is possible to understand that the general narrative is largely the same. Christian values are her moral compass. She equates illegal immigration with human trafficking, overlapping the two phenomena. This cuts out from the picture people moving to Europe illegally, but not being trafficked. Italy is presented as a strong nation, capable of brokering important international relationships, while being morally superior to others. There is no mention of the mafia and ancient Rome or Greece; nonetheless, she stresses the need for reforms to build stronger borders to safeguard citizens' rights. The protection of rights through tougher security provides true freedom. While Christianity is the basis for her morality, it seems that the equation between security and freedom is the foundation of her political creed.

DISCUSSION

The analysis shows several common elements and striking differences among the speeches. The main differences are linked to the context and the audience.

When in an institutional setting, Meloni tends to focus on the activities that Italy has taken part in recently, and on the upcoming events in which the country is going to have an important role. She prefers to omit narrative elements and underlines the important role of her party within the country and the role of Italy in the international scenario. In this setting, the audience is composed of fellow politicians from both the right and the left wing. This is probably another reason why she tends to downplay her narrative. The colleagues should be aware of her rhetorical strategies, and she must keep institutional credibility.

When the context is more informal, she is more revealing of her narrative, and her tone of voice is way more emphatic. She mentions recent achievements, but they are not the focus of the speech. Rather, she builds a precise narrative, which is distinguishable in institutional settings, also, although dimmed. The audience in this context is composed of conservative

supporters. This allows her to speak more freely. It is true that any intervention is recorded and can be viewed by the public at large later; nonetheless, most of the delayed listeners and viewers will likely be conservative due to the very nature of the event. Indeed, it is unlikely that someone with a left-wing orientation and who is not a political analyst will watch the recording of CPAC. Moreover, this argument can also be applied to institutional settings. Potentially, the delayed audience might want to hear Meloni's narrative, but it is also true that only people interested in the House of Commons' speeches and the UN General Assembly will watch the recording. For this reason, Meloni strongly adapts her communicative style to the setting and the audience. Although she potentially is always speaking to her supporters, it is improbable that her supporters follow every public intervention she makes.

As far as the shared elements are concerned, she often refers to Christianity and the Church, the mafia with an explicit link to illegal immigration and human trafficking, the concepts of security and freedom, and the effort of her party to care and act on behalf and in the interest of all Italian citizens. This creates a coherent narrative, which will be explored in the next paragraph.

Overall, it is possible to say that most of the differences regard her communicative style, while the narrative that she creates is coherent in time, although the level of explicitness is adapted to the context. Some elements are always present, but the number and the strength of her statements change. Her *logos* often falls into fallacies, mainly the *non sequitur* and the *non causa pro causa*. *Ethos* and *pathos* are intertwined, with focus on the former. She depicts herself and her supporters as morally superior to others because they have faith in the Christian religion and follow its precepts. These moral obligations push her to condemn human trafficking, which becomes visible in the phenomenon of illegal immigration. The difference between trafficked immigrants and illegal immigrants is always suppressed to emphasise only her side of the narrative. Her Christian identity blends with her conservative identity, which is based on national pride. She strongly believes in the need to provide security to counter any form of oppression coming from outside, be it economic, political, or criminal (with a direct link to the "sea mafia"). At the same time, her conservative creed makes her believe in freedom of thought, speech, and action within the limits of the law. She links security and freedom without explaining the causal link explicitly. At the same time, she works for all Italian citizens, even the ones who do not support her. This element of sacrifice is a bridge between her Christian values that recommend sacrifice in life as a path of purification and her conservative identity, which prescribes national pride and condemns factious preferences. As inconsistent as it might appear when taken at face value, this narrative must be contextualised with her point of view to be understood fully.

To do this, it is useful to remember what Fairclough put out about political correctness and linguistic control. According to him, having control over the language has political consequences because the language is the main tool to reach cultural hegemony within a nation⁹. At the same time, Lakoff traced the lines of liberal and conservative narratives in the United States¹⁰. Although American conservatives' narrative is not perfectly overlapping with Meloni's because of the different cultural and historical backgrounds, the author put special focus on how a coherent narrative can generate a view of the world that is then adopted by the party's supporters¹¹. A coherent narrative must have a moral system that interrelates with the party's understanding of how the world works. The fundamental morality prescribes the functioning of the rest of the world. While Lakoff identifies family life as the basis for American political narratives¹², Meloni's basis may be Christianity. As a matter of fact, family is the basis of the Christian life, so, probably, Meloni's view of family life is deeply influenced by her religious faith.

To step further into her narrative, we have already seen how sacrifice is a common element of her personal faith and her public belief (conservatism). At the same time, being moral means being strong and following the rules. The authoritarian perspective about society, economics, politics, and immigration is linked directly to her moral strength (or strictness). Freedom is fundamental, but it comes from strength, and strength towards external sources of threat is reached thanks to security.

One important point is her concept of "external" and how this relates to her feeling of working for all Italian citizens. As a matter of fact, she limited the possibility of protesting in the country through the *Decreto Sicurezza* (Security Decree). Apparently, dissenting voices within Italy are perceived as an external threat. If we consider her words about working for all Italian citizens to be genuine and not an empty rhetorical means, which can be the case, we must conclude that her in-group is composed of people with different political views, but not with different moral values. Protesting is a threat to security, so it must be limited. The demarcation line is not citizenship, but rather complying with security measures and laws. This means that the cornerstone of her narrative and consequent actions is not political nor social, but moral and religious. From that religiosity comes her belief in conservatism as the natural political outcome of strictness, compliance with rules, and the conviction that observing morality brings to fair and just decisions.

⁹ Fairclough, N., 2003: 24-25.

¹⁰ Lakoff, G., 2016, 11-12.

¹¹ Ibid., 24-37.

¹² Ibid., 14-17.

Importantly, I took Christianity and security as founding elements of her narrative because they are present in all her speeches. Given the great adaptability that she shows in her speeches, recursive items gain relevance. Their presence is not incidental, but rather well-thought-out and intentional. This suggests that they are particularly important elements of her narrative and political worldview.

CONCLUSIONS

In this paper, I analysed four different discourses of Meloni. Two of them were given in an institutional setting with a general audience (House of Commons and 80th UN General Assembly), while the other two were given in an informal setting before a conservative audience (Atreju 2024 and CPAC 2025). I analysed the use of *logos*, *ethos*, and *pathos* through excerpts from these speeches. Moreover, I presented the general narrative of each speech.

After that, the general use of said rhetorical categories and a general narrative have been outlined. The general importance of language and narratives in politics has been presented through the theoretical lenses provided by Fairclough (Fairclough, 2003) and Lakoff (Lakoff, 2016), and Meloni's narrative has been explored starting from the only two elements which are recurring in every speech in the sample, namely Christianity and security.

This paper aimed to shed light on Meloni's rhetorical devices and narrative. A lot of questions remain open for future research. For example, is her narrative still coherent if a larger sample is considered? Is her narrative coherent with her actions once their speeches are fact-checked? Is her narrative a personal one, or is it shared by a larger group of right-wing personalities and/or parties? Is it possible to outline a general right-wing narrative for a multifaceted political arena such as Italy's?

BIBLIOGRAPHY

1. **Aristotle.** (1984). *Rhetoric* (Modern Library college editions). Modern Library.
2. **Fairclough, N.** (2003). 'Political Correctness': The politics of culture and language. *Discourse & Society*, 14(1), 17–28. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/0957926503014001927>
3. **Lakoff, G.** (2016). *Moral politics: How liberals and conservatives think* (Third). The University of Chicago Press.

Online sources:

4. The Editors of Encyclopaedia Britannica (2016, February 26). *enthymeme*. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/enthymeme>

5. United Nations. (2025, September 25th). *(italiano) 11 Italy - President Addresses United Nations General Debate, 80th Session | #UNGA* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=KqoOzyCqpq8>.
 6. Giorgia Meloni News. (2024, December 10th). Una straordinaria Giorgia Meloni interviene sul palco di #atreju. Non perdetela! [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=5QgZC-HGmhq&t=3961s>.
 7. Palazzo Chigi. (2025, June 23rd). Comunicazioni del Presidente Meloni alla Camera in vista del Consiglio europeo del 26 e 27 giugno. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=nR9jQ4TRi-g&t=1175s>.
 8. Diario AS. (2025, February 22nd). Italian Prime Minister GIORGIA MELONI'S Full Speech at CPAC 2025. [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=l1GGSPp_Md0.
-

About the author:

Luca Leoni is a PhD student in Rhetoric at the Faculty of Philosophy at Sofia University "St. Kliment Ohridski". His research interests are in the fields of communication, Critical Discourse Analysis, political rhetoric, and public speaking.

РАЗКАЗЪТ ЗА ПАМЕТТА НА НАЦИОНАЛНИЯ ГЕРОЙ: 130 ГОДИНИ ОТ ОТКРИВАНЕТО НА МОНУМЕНТА НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ В СОФИЯ

Румен Скрински

Философски факултет, Софийски университет "Св. Климент Охридски"
e-mail: rumen.skrinski@phls.uni-sofia.bg

Резюме:

Предложеният анализ ситуира историята около построяването на паметника на Васил Левски в София в контекста на двата големи разказа, които участват в моделирането на публичния дискурс, в годините след Освобождението - наратива за средновековната слава на България и този за Възраждането. Изложението поставя темата за издигането на монумента като граничен период, в който двата разказа постепенно се заменят един друг през различни обществено-политически употреби, празнични и мемориални чествания, като така фактически се обяснява дългото забавяне по откриването на мястото за памет на националния герой. Статията обръща внимание и как е почетен в публичния живот днес 130-годишният юбилей на паметника, като идентифицира през няколко примера институционалната забора на датата 22 октомври 1895 г.

Ключови думи: *Васил Левски, паметник, чествания, разказ, история*

THE STORY FOR THE MEMORY OF THE NATIONAL HERO: 130 YEARS SINCE THE UNVEILING OF THE VASIL LEVSKI MONUMENT IN SOFIA

Rumen Skrinski

Faculty of Philosophy, Sofia university "St. Kliment Ohridski"
e-mail: rumen.skrinski@phls.uni-sofia.bg

Abstract:

The proposed analysis situates the history surrounding the construction of the Vasil Levski monument in Sofia in the context of the two major narratives that shaped public discourse in the years following the Liberation: the narrative of Bulgaria's medieval glory and that of the Revival. The text presents the construction of the monument as a transitional period in which the two narratives gradually replaced each other through various socio-political uses, festive and memorial celebrations, thus explaining the long delay in opening the memorial site dedicated to the national hero. The article also draws attention to how the 130th anniversary of the monument is honored in public life today, identifying through several examples the institutional oblivion of the date October 22, 1895.

Key words: *Vasil Levski, monument, celebrations, narrative, history*

УВОД

На 22 октомври, 2025 г. с публикация в 19:55 ч. от страницата на кмета на Столична община Васил Терзиев в социалната мрежа "Фейсбук" се съобщава, че на днешната дата "София открива един от най-силните си символи – паметника на Васил Левски"¹. Няколко изречения ни информират, че по повод 130 години от изграждането на монумента, (разположен в градското пространство иначе недалеч от историческия топос на бесилото), е добавено ново художествено осветление, което "подчертава силуета на Апостола и му връща заслуженото присъствие в нощния облик на София"². Наред с това са добавени данни за подменени стари улични лампи от 70-те години на миналия век с нови LED панели в парковете "Заимов", Южен и Западен, като става ясно, че предстоят подобни инициативи на общинското ръководство и в други публични пространства.

В същия ден няколко български новинарски портала публикуват в информационния поток идентични дописки, които най-бегло преминават през историческите събития около изграждането на паметника. В тях доминират суперлативи за "всенародните усилия" и "огромната почит", с която българският народ участва в това начинание. Така в резюме преминава "юбилеят" от появата на монумента, открит по свидетелства иначе с разточително двудневно тържество³. Разказът за паметта на националния герой на дата, на която се очаква да се "отключи" в общественото съзнание едно от многото напомняния за неговите живот и дело, остава в рамките на скромни статии. А тази година този разказ е и частично прикрепен към изложение за мащабна общинска програма по подмяна на амортизирани осветителни тела.

КОНТЕКСТЪТ НА ПАМЕТТА

Настоящият анализ ще опита да поднесе на читателя кратка реконструкция около създаването на обекта на изследването - паметника на Васил Левски в София. Реконструкция погледната обаче през призмата на публичния наратив⁴, който циркулира в първите години след Освобождението - своеобразен предмет на този текст. Оформянето на разказа за националния герой в колективната памет⁵ на нацията преминава през доминиращото съгласие, че ключовият топос на възпоменанието за Левски е близо до пространството на фактическата гибел на героя. Потвърждение можем да открием например в налагането на институцията на публичните чествания⁶ във време, в което Княжеството и Източна Румелия правят съдбоносни стъпки към своето

¹ Терзиев, В. 2025 октомври 22, 19:55 *Фейсбук* [онлайн]

² Пак там.

³ Вълчев, Г. 2023:162

⁴ Автори като Онега, Гарсия-Ланда, Лиотар, Барт, Кьопе, Киндт и други работят в полето на теоретичното представяне на наратологията. За целите на статията обаче ще разбирам термините "разказ" и "наратив" като синоними, като към тях подхождам през идеята за процес на натрупване на гледни точки, смисли, основания, които създават обяснителен модел за едно или друго събитие, персонаж, време и пр.

⁵ Халвбакс, М. 1996

⁶ Пак там, Вълчев, Г. 2023:127

бъдеще. Наред с политически и социални явления, това става и през редуването в обществения и културния живот на двата фундаментални разказа, които практически полагат основите на националната ни идентичност: наративът за мисления средновековен блясък на българската държава и този за възрожденската епоха, с чийто символен капитал⁷ се моделира и заселва националният пантеон от личности и събития. Големите смислови цялости намират различни проявления в публичната сфера, като работят с послания, спомени за травматично минало, възкресяване на места на паметта⁸, издирване на свидетелства, въвличане на публики в общо почитание и в последна сметка - възпитаване на културната паметна нацията⁹.

Появата на паметника на Дякона Левски в центъра на новата столица е гранично събитие за тези два разказа. Идеята за монумента се ражда непосредствено след Освобождението, но финалният резултат е видим години по-късно: тогава политическата власт ще изостави тъкмо употребите на възрожденския наратив, за да се насочи към преосмисляне и интерпретиране на наследството на средновековното минало. Така дефакто ще бъдат изпълнени конкретни стратегически цели, свързани с помиряването на България с политическата върхушка в Русия например, останала трайно резервирана към съединистката акция от 1885 г.

Изграждането на паметника Левски носи белезите на изпъстреното с противоречия и духовна криза време, когато търсенето на авторитети, на добри примери, е критично важна задача за съвременниците, макар немалка част от обществения и политическия елит да не си дава сметка. Ако Възраждането предлага преосмисляне на средновековното време, заедно с очакването то да послужи като необходим духовен ориентир за формиращата се българска нация, то след появата ѝ на картата на Европа, България изпада в нужда от разказа за своето най-близко възрожденско минало. То тъкмо е необходим антипод на текущото политическо разложение, конформизъм и стремеж към материални блага. Фундаментална е ролята на съвременници като Захари Стоянов, Стоян Заимов, Иван Вазов, Димитър Страшимиров. Усилията, с които тези автори работят в полето на утвърждаването на спомена и почитта към вчерашния ден, интегрират в дневния ред на младата държава исторически правдиво, но и силно опоетизирано и митологизирано присъствие на множество аспекти към възрожденското време-пространство.

Захари Стоянов се залавя например да установи публични, а впоследствие и всенародни чествания на ключови събития и личности. Той пише тържествени речи, организира и разказва за панихиди и помени. Отива дори по далеч: издава печатен орган "Борба". Чрез него в поредица от

⁷ Подробно за употребите на символния капитал, свързан с Българското възраждане, вж. Вълчев, Г., 2010

⁸ Нора, П., 2005

⁹ Асман, Я., 2001

дописки прокламира и убеждава в естествената връзка между усилията, положени за националното освобождение, и категоричната нужда от завършек в спешен порядък на тези усилия - именно през съединяването на двете български области в една държава. Заселването на националния пантеон минава през словото, публичното събитие, преживяването на травмата или преклонението пред героизма. Захари Стоянов възкресява знанието за съществено важни топографии, свързани с Априлското въстание, събира хора за колективно преживяване на спомена за Ботев, Хаджия Димитър и Стефан Караджа, противопоставя се на опитите възрожденското наследство да се иззме за политически употреби от зараждащата се социалдемократическа идеология¹⁰.

САГА ПРОДЪЛЖИЛА ГОДИНИ

В този обществен контекст се прави опит за построяване на паметника на Апостола за 20 дни. Впрочем, че се търси начин да се поменува починалият непосредствено след неговата гибел, говори фактът, че един от най-близките съратници на Левски, Данаил Попов, се заема с поръчката на табакери с неговия лик - идея, която обаче не се реализира¹¹. Не се случва и бързината, с която първият губернатор на София Пьотър Алабин иска да вдигне строежа, въпреки вероятно основателните му аргументи, че текат заседанията на Берлинския конгрес и е възможно да се появят външни пречки в осъществяване на замисленото дело, зад чието предложение стоят и съветникът в канцеларията на губернаторството Георги Кирков, както и чехът Иржи Прошек. Градският архитект на столицата Антонин Колар получава заданието за паметника, който е решен във форма на четиристенна призма с разположена върху нея стилизирана сфера и полумесец, прободен от християнски (руски) кръст. И това не е никак случайно. Този характерен, но видоизменен образ на разпятието е забелязван нееднократно впоследствие и на други паметници, които ще запечатат спомена за загиналите в Освободителната война. Символът е съвсем ясен - под руската православна традиция е увековечена славата на жертвалите се братя по вяра и общо славянско минало народи. Турция надига протестен глас заради лансирания публично проект на мемориала и той е коригиран светкавично: полумесецът и кръстът са премахнати. До идването на княз Александър Дондуков в София, Прошек свидетелства¹², че паметникът не просто няма да бъде завършен, но и че първоначалните заделени средства за полагането на основите свършват. В допълнение, докараните материали бързо са взети за други цели. Така за пет години начинанието потъва в забвение предвид факта, че и руските представители в столицата не проявяват особен ентузиазъм по "общественото възкресение" на спомена за Левски - здраво свързан със символиката на възрожденската епоха.

¹⁰ Благоев, Д., 1886

¹¹ Архив на Възраждането, 1908:192

¹² Стоянов, И., 2015 октомври 19, 24 часа [онлайн]

Малко повече от година преди съединистката акция, през март 1884-та, специална комисия към Общинския съвет вече е ангажирана с всички административни и финансови въпроси, свързани със строежа. Нейн председател е Иван Грозев, който освен съгражданин на Левски, се занимава с предприемачество в сферата на строителството. Експертите се обръщат с нарочно писмо към общинските власти по места, за да започне събиране на средства за строежа на мемориала. Освен това е решено той да се постави в центъра на оформящото се кръгово кръстовище, а Антонин Колар се заема да преработи проекта си, предвид създаденото в по-рано време напрежение. Новото задание е прието след няколко седмици, като то вече предвижда повече декоративни украси, а паметникът достига 13 метра височина. Средствата за градежа растат поголовно, затова и членовете на комисията се отказват да поставят бронзова фигура на Левски в цял ръст към вече замисления паметник. Важно е тук да се каже, че комисията решава да се издирят тленните останки на Апостола по свидетелства на местните, за които се счита, че знаят къде точно е погребан в т. нар. "позорни гробища" на Османската империя. Поради административно безхаберие и бързина да се разпродадат най-желаните парцели в оформящия се нов център на столицата, както и трескав стремеж да се построят конюшните на двореца, идеята тленните останки¹³ да се положат под паметника изчезва от дневния ред на комисията и властта.

Така или иначе заложената предварителна сума за монумента е 60 000 лева, столичните управници отпускат едва 7500 лв., а даренията от общините в страната са в размер от само 1637 лв. След като парламентът отпуска 20 000 лева, работата продължава чак през пролетта на следващата 1885 година. И тези средства за първоначалния основен градеж обаче бързо се изчерпват. Отново са потърсени пари от страната, но такива не постъпват. Нито държава, нито община заделят нужните 40 000 лева за следващите дейности. По това време княз Фердинанд вече е заел престола, а България прави опити за стабилизация след поредните политически трусове, които неизбежно ще доведат и до постепенна, но видима подмяна на публичния наратив. Въпреки това за много кратко време общината успява да осигури два транша по 5000 лева. Това става, когато управлението на местната власт поема енергичният Димитър Петков. Междувременно Захари Стоянов¹⁴ оглавява Петото обикновено народното събрание и държавата отпуска 20 000 лева с негово съдействие. Продължава интензивната работа по фундаменталните отделни елементи на строежа, но за да се завърши образът на Левски от

¹³ Тази тема подробно разглеждат редица автори като Мария Тодорова, Ивайло Христов, Иван Лалев, Иван Стоянов, затова няма да се спираме конкретно на огромния по мащабите си казус около търсенето на гроба и тленните останки на Левски.

¹⁴ Нов паметник на Захари Стоянов впрочем бе открит съвсем наскоро (21.11.2025 г.) в градинката около историческата сграда на Народното събрание - инициатива на частни дарители, но с подкрепата на Столичния общински съвет и Сметната палата на Република България. Събитието премина със скромно тържество и еднотипни дописки в повечето медии.

бронз, трябва нов близко 10 000 лева, които са осигурени и подпомагат начинанието да бъде приключено във Виена. Общината от своя страна се залавя с облагородяването на пространството наоколо, докато специална комисия приема на 22 юни 1891 г. вече завършения паметник.

ЛУТАНЕТО В РАЗКАЗИТЕ

Че не се бърза обаче с официалното откриване на новото място на памет, става ясно веднага. И това е част от по-съществения въпрос за легитимацията, която Фердинанд търси както сред българския народ, така и навън. Всеизвестно е, че положената клетва от монарха пред Великото народно събрание от 2 август 1887 г. е акт, който среща почти всеобщото неодобрение на великите сили. Самият Фердинанд се нуждае от баланс и дипломатичност в поведението си без изостряне на напрежението спрямо него - особено с "резки движения", които могат да разгневят Османската империя. Монархът дава индикации в публичните си послания, че се насочва към друг разказ, който ще придаде по-сериозна устойчивост на властта. Ще го представи и в светлината на продължител на една скъсана отдавна традиция, свързана със залеза на Втората българска държава. Наследството на възрожденския наратив е по същество чуждо за княза, а и обществено-политическата обстановка със свалянето на Стамболов (довчерашен революционер), предполага дистанция от възможните публични асоциации с републиканското верую на Апостола. Така енергията, с която Захари Стоянов захранва националния героичен пантеон, постепенно е оставена без посока, която в този момент само държавната власт може да ѝ даде.

Съвсем парадоксално на новия тон, който, разбира се, не се налага веднага, паметникът на Апостола е открит с грандиозно по мащабите си тържество, продължило два дни - 21 и 22 октомври 1895 г. Столичният елит първо гледа пиесата "Хъшове" от Иван Вазов, отслужена е панихида в памет на Дякон Игнатий, а впоследствие хиляди поемат на шествие към монумента. Впечатляваща е бройката на участниците в това честване, предвид многогодишната сага и липсата на средства, които предхождат събитията. "...Живите родственици на Васил Левски, негови сподвижници и участници в революционните събития преди Освобождението, министри, множество депутати, представители на Столичното кметство и на кметствата от страната, парадна офицерска част, висши чиновници, университетски професори, учители и ученици от софийските гимназии и училища, Опълченското дружество "Левски", представители на Инженерното дружество, на дружествата "Юнак" и "Сокол", дружеството "Чех" и Столичната хърватска задруга, Немското благотворително дружество, Италианското дружество, Швейцарското дружество, представители на еснафските организации и въодушевени граждани. Минавайки през централните софийски улици, шествието стига до празнично украсения монумент, където посреща с аплодисменти появата на княз Фердинанд, придружен от военната и гражданската си свита"¹⁵.

¹⁵ Пак там, Вълчев, Г., 2023:160

Цитатът нагледно показва колко сериозен обществен ресурс е впрегнат в турбулентно политическо време. Въпреки че все още е внимателен с публичните си появи, които легитимират по една или друга причина възрожденските герои, Фердинанд си дава сметка, че за да установи трайно присъствие в колективната памет, не би могъл да не се появи на откриването на паметника на всепризнатия вече Апостол на народната свобода. Затова и произнася прочувствено слово, а вечерта е даден прием в чест на родствениците на Левски. Дискретният заник на заветите от миналото обаче се случва пред очите на всички: и това по същество е изцяло нова, службогонска епоха, в която влиза българското общество. В този момент разказът за паметта на националните герои постепенно бива обезсилен и за това свидетелстват трансформациите на градското пространство с доминиращ русофилски характер - появата на монумента "Цар Освободител", строежа на храм-паметника "Александър Невски", кръщаването на булеварди и улици в столицата на руски велможи, оставената да отлежава до пълна забрава идея на Стоян Заимов за музей и инвалиден дом на Възраждането, възстановяването на първите къщи и квартири на временното руско управление вече като музейни комплекси и прочие. Самият монарх пък поема в посока на съвсем ясно осъзнат историко-политически проект, който да го асоциира с една стара традиция от времето на българските средновековни династии. С този нарочно създаден отпечатък Фердинанд ще обяви и Независимостта на страната именно в старопрестолен Търновград - сякаш за да възкреси Третата българска държава.

В ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Както стана дума, появата на паметника на Васил Левски се оказва граничен малък наратив при постепенната размяна на двата големи разказа - възрожденския и средновековния - в дневния ред на политико-обществените отношения. Превръщането на строежа в своеобразна главоблъсканица между институциите, опитите да се откупи "грехът" с разточителна церемониалност, а впоследствие публично да се маргинализира това място на памет поради ред обстоятелства, говори красноречиво: и за лутанията пред политическия елит, и за честата смяна на ценностните ориентири в това иначе все още близко до високите идеали на комитетското десетилетие ново време.

Днес мемориалът продължава да прави силно впечатление в макар сериозно видоизмененото градско пространство, но той се обживява най-пълно предимно на все още погрешно, но официално отбелязваната дата 19 февруари - ден за преклонение пред гибелта на националния герой¹⁶. Тези мемориални чествания през годините се трансформират в различна степен, използват се за политически провокации, тяснопартийни цели, възторжени заявки или помпозни речи, които трудно резонират с идейните цели, завещани от Васил Левски.

¹⁶ Подробно изследване за това как се създава национален герой прави Мария Тодорова. Вж. Тодорова, М., 2009

130 години по-късно, на 22 октомври 2025 г., откриването на паметника бе почетено единствено с ново художествено осветление, въпреки че по монумента се забелязват конструктивни дефекти, които вероятно се нуждаят от специализирано обследване. Без тържествена церемония, шествие или друг вид публично отдаване на почит, "юбилеят" остана в сенките на съвсем пък отдалечения и от възрожденския, и от средновековния разказ дневен ред на модерна България.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Архив на Възраждането (ред. Д. Т. Страшимиров) (1908) Том 2: Документи по Съединението, София: Министерство на народното просвещение.
2. Асман. Я. (2001). *Културната памет: Писменост памет и политическа идентичност в ранните високоразвити култури*. София: Планета-3.
3. Благоев, Д. (1886) Нашите апостоли: Захарий Стоянов като публицист, революционер, апостол и патриот. София: „Захарий Стоянов“.
4. Вълчев, Г. (2023) *Историята и нейните обществени употреби. Културни и политически проекции на българската история от Възраждането до края на Първата световна война*. София: УИ "Св. Климент Охридски".
5. Вълчев, Г. (2010) *Захари Стоянов и символният капитал на Българското възраждане*. София: УИ "Св. Климент Охридски".
6. Нора, П. (2004) *Места на памет и конструиране на настоящето*. София: Дом на науките за човека и обществото.
7. Тодорова, М. (2009) *Живият архив на Васил Левски и създаването на един национален герой*. София: Парадигма.
8. Халвбакс, М. (1996) *Колективната памет*. София: „Критика и хуманизъм“.

Онлайн източници:

9. Стоянов, Ив. (19.10.2025 г., 16:32 ч.) Паметникът на Васил Левски в София - навършиха се 120 години от откриването му. 24 часа [онлайн]. [Прегледан 19.11.2025 г.]. Достъпно от: <https://www.24chasa.bg/bulgaria/article/5057242>.
10. Терзиев, В. (22.10.2025 г., 19:55 ч.) Преди 130 години на днешния ден. Фейсбук [онлайн]. [Прегледан 07.11.2025. г.], Достъпно от: <https://www.facebook.com/VassilTerzievZaSofia/photos/преди-130-години-на-днешния-ден-софия-открива-един-от-най-силните-си-символи-пам/673060025856244/>.

За автора/About the author

Гл. ас. д-р Румен Скрински преподава в Катедра история и теория на културата. Научните му интереси са в областите културна история на България 15.-19. век, културна идентичност, нации и национализми, мениджмънт на културното наследство, комуникационен мениджмънт и дипломация;

Assist. Prof., PhD Rumen Skrinski teaches at the Department of History and Theory of Culture. Research field and interests: Cultural history of Bulgaria 15th-19th century; Cultural identity, nations and nationalism, cultural heritage management, communication management and diplomacy.

МАЛКИТЕ ПАРТИИ НА ПРЕХОДА 1989-1992
Ролята и значението им за демократизацията на политическия процес

Георги Киряков

Софийски университет „Св. Климент Охридски“,

e-mail: gkiriakov@gmail.com

Резюме

Настоящата студия анализира ролята на малките политически партии в политическия процес в България през динамичните от политическа гледна точка години 1989-1992. Анализът се осъществява чрез теоретичния модел на политическата възможност, ресурсната мобилизация и формирането на политическите идентичности. Използвана е методология основана на историческия институционализъм, качествен анализ на тогавашната институционална политическа рамка и преглед на моделирането на малки партии, с техния идеологически и организационен профил. Резултатите от това изследване показват, че малките партии от началото на демократичните промени имат основополагащо за българската демокрация значение за развитието на политическия плурализъм, като действат в ролята на катализатори на тези промени, независимо от техните ограничени ресурси. Студията предлага аналитична рамка за модела на политическата динамика, съпътствала процеса на трансформация на политиката от една система на управление към друга. Тя е и опит за провокиране на дебат за положителната роля на малките партийни формации в процеса на изграждане на демократичната система на управление.

Ключови думи: партии, демократизация, политически процес, обществени нагласи

THE SMALL POLITICAL PARTIES OF THE TRANSITION 1989-1992

Their role and significance for the democratization of the political process

Georgi Kiriakov

Sofia University "St. Kliment Ohridski", e-mail: gkiriakov@gmail.com

Abstract

This article analyzes the role of small political parties in the political process in Bulgaria during the politically dynamic years of 1989-1992. The analysis is carried out through the theoretical model of political opportunity, resource mobilization and the formation of political identities. A methodology based on historical institutionalism, a qualitative analysis of the then institutional political framework and a review of the modeling of small parties, with their ideological and organizational profile, was used. The results of this study show that small parties from the beginning of democratic changes have a fundamental importance for the development of political pluralism in Bulgarian democracy, acting as catalysts of these changes, regardless of their limited resources. The article offers an analytical framework for the model of political dynamics that accompanied the process of transformation of politics from one system of government to another. It is also an attempt to provoke a debate about the positive role of small party formations in the process of building a democratic system of government.

Keywords: *parties, democratization, political process, public attitudes*

КОНТЕКСТЪТ НА СЪБИТИЯТА ДО 1989 ГОДИНА

Преходът в България преминава през много метаморфози и трудно можем да го определим като успешен, погледнат в ретроспекция. Не само заради противоречивото начало, започнало с нелекото наследство от периода 1944-1989 година, в който всяка съпротива срещу управлението на страната е била системно задушавана. Тя е съпроводена с физическо или психическо унищожаване на индивидуалните ѝ носители, в период по време на който БКП действа като неразделна част и съучастник в плановете за световна доминация, формулирани и изградени от Комунистическата партия на Съветския съюз. На практика българското общество е било методично изолирано от възможността да се приучи към изграждане на демократичен инстинкт и към гражданска инициативност, които биха застрашили режима и биха го делегитимирали като основен властови фактор при управлението на държавата. Тези решения са диктувани отвън и са в унисон с глобалните интереси на хегемона на Източния блок – СССР. По този начин България се превръща, макар и официално да запазва суверенитета си, в политически и икономически придатък на външнополитическата и външоикономическата стратегия на Москва за създаване на работеща и жизнеспособна алтернатива на демократичния свят. Той от своя страна също претърпява огромна метаморфоза след края на Втората световна война и минава през процеса на разпад на довоенния международен и в частност европейски политически ред, налаган от влиятелните европейски държави – велики сили. Този европейски политически ред, от своя страна, е резултат от

последниците от Първата световна война, което допълнително застрашава основите на демокрацията и създава условия за пробив на комунистическите идеи и на идеите за развитие на държавите, идващи от Съветския съюз, далеч отвъд пределите на последния. Така се създават предпоставки за налагане на пагубни за извоюваните демократични свободи идеи и механизми за тотален контрол върху индивида.

ОБЩЕСТВЕНАТА СИТУАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ ДО И ПРЕЗ 1989 ГОДИНА

Споровете за това какво точно се е случило на 10 ноември 1989 година вероятно никога няма да спрат, но е безспорно, че тогавашните и последващите събития отприщват трупаната в предишните години, и особено след обявяването на процеса на Перестройка на съветската система от Михаил Горбачов, обществена енергия за промяна, заради невъзможността тази система повече да съществува в тогавашния си вид и при тогавашните си икономически условия от една страна, и заради неяснотата в каква посока да се поеме и докъде ще доведе този процес един тоталитарен режим, ако реши да поеме по пътя на плахата и частична демократизация и освобождаване на предприемаческия икономически дух, от друга. Отказът от по-нататъшна икономическа опека върху сателитните държави от Източния блок, води и до въпроса за отказ от политическа такава. Ако държавите са оставени да се справят със собствени сили с икономическите си затруднения, защо да продължават да търпят политическото господство на метрополията. Именно под натиска на тези обстоятелства България попада, къде съзнателно, къде стихийно, също в ситуация на избор в каква посока да поеме. От една страна имаме управляваща партия-държава, свикнала да бъде направлявана в процеса на управление на държавните дела, а от друга имаме огромна вълна обществен ентусиазъм за реформи или за събаряне на системата, в която бяха свикнали да оцеляват две поколения българи. Първоначалното намерение на БКП и на Тодор Живков „да се снишим, докато отmine бурята“, се сблъсква с напора на обществената енергия, с желанието на тази система за контрол върху личността да бъде сложен край или най-малкото да бъде основно реформирана. Затова и целият преход от социализъм по съветски модел към демокрация е белязан от процесите на съпротива срещу промените от всички привилегирани от предишния режим групи и хора, и от стихийното желание на мнозинството да се разправи политически с потисническата система. Именно тази хаотичност и стихийност са в основата на неуспехите в първите години след падането на Берлинската стена, да бъде установена някаква подредена и последователна концепция за нужните промени, така че да не доведат до разочарование и до обратен процес на възстановяване на реда по стария и дълбоко компрометиран модел. Всъщност, в голяма степен точно това се случва, и не малка част от първоначалния ентусиазъм се развива в непослователните процеси на реформи, сблъскващи се с категоричната

съпротива на владеещите властовите и икономически лостове елити на предишния режим. Липсата на подготвени хора, извън БКП, които да проведат процеса на трансформация от една система на управление към друга, води до противоречиви резултати и до серия от провали, загуба на инерция и в края на краищата до пукнатини в изграждащите се основи на демокрацията и пазарната икономика. Липсата на подготвени хора, обаче, не е единственият проблем пред зараждащата се нова демократична държава. Съществен проблем се оказва и спонтанното желание на хората да участват под някаква форма в обществения и политически живот, което отприщва вълна на създаването на нови политически платформи и партийни субекти, както и на граждански инициативи, претендиращи да бъдат алтернатива и да участват в процеса на разграждане на основите на социализма и плановата икономика, без значение на очакваната електорална подкрепа и без план за дългосрочно влияние върху политическите процеси. На този етап от формирането на новите политически реалности сякаш няма предел на насищане, подхранван от обществения ентузиазъм.

ПЪРВИТЕ СЪПКИ ВЪВ ФОРМИРАНЕТО НА ПАРТИЙНАТА СИСТЕМА В БЪЛГАРИЯ

Не можем да анализираме стъпките за създаването на една партийна система, без да познаваме по-широкия социално-политически контекст в страната. Това се отнася и за създаването и утвърждаването на българската партийна система. А едно събитие от началото на 1989 година е ключово за определяне на посоката на развитие на демократичните промени и на полагане на началото на създаването на новия опозиционен на тогавашния партиен и държавен елит, нов политически елит. „Закуската на Митеран“ може да се определи като фундамент на формирането на влиятелна група политици, върху които ще се фокусира общественото внимание в месеците след 10 ноември 1989 година, когато, както беше подчертано по-горе, се генерира огромна обществена енергия за слагане на край на комунистическия репресивен режим и за плахите стъпки към оформяне на дисидентски групи, които да застанат начело на бъдещите процеси на промяна. На историческата среща, състояла се на 19 януари 1989 година, тогавашният президент на Франция Франсоа Митеран, пристига на историческо посещение в България, първо посещение на френски държавен глава в страната. По искане на френската страна е организирана среща с 12 български интелектуалци, като поканените са водещи български интелектуалци дисиденти, показали в годините своята сравнителна независимост. Самата среща се състои във Френското посолство в София във формат на работна закуска. Българските участници са поетесата Блага Димитрова, дисидентът философ Желю Желев, поетът и писател Радой Ралин, писателите Йордан Радичков и Ивайло Петров, кинорежисьорът Анжел Вагенщайн,

художникът Светлин Русев, философът Николай Василев, физикът академик Алексей Шелудко и журналистите Стефан Продев, Копринка Червенкова и Барух Шамлиев. Мнозинството от тях са и сред основателите на една от водещите по това време „неформални организации“ – Клуб за подкрепа на гласността и преустройството, създаден във време на разхлабване на контрола от страна на Съветския съюз, събитие свързано с провеждащия се процес на Перестройка на системата. Следвайки вълната на този ентузиазъм, породен от възможността за реформа на системата и отпадане на голяма част от ограниченията за свободна гражданска изява, подобни групи набират сили, увеличат и обединяват нарастваща група от българския интелектуален елит по това време. За отбелязване е обстоятелството, че не всички от участниците в тази закуска и формиращи ядрото на Клуба са искали тотален разпад и смяна на системата. Някои от участниците, в това число и Желю Желев, са си представяли умерени реформи на самата система, не и разграждането ѝ. Всъщност тези различия в първоначалните нагласи към възможността за промяна, са и в основата на последващите конфликти между „умерените“ и „радикалите“ в създадения след 1989 година Съюз на демократичните сили и като следствие от това провал в постигането на ключови цели на реформаторите за демократизиране и обръщане на посоката на развитие от планова към пазарна икономика. Клубът за подкрепа на гласността и преустройството, задно с Обществения комитет за екологична защита на Русе, известен като Комитет за спасяване на град Русе, по-късно преименуван на „Екогласност“, са едни от първите официализирани дисидентски организации в страната. Самият клуб е учреден на 3 ноември 1988 година в Софийския университет. Инициатор на проекта е доктор Желю Желев, започнал да работи по подготовката му още през 1986-87 година. Както се спомена, дейността на Клуба не е била насочена към сваляне на режима и разграждането му, а срещу едноличното управление на Тодор Живков и за преустройване по социалистически модел, задаван от други държави в Източния блок през 50-те и 60-те години на 20-ти век – Унгария през 1956 и Чехословакия през 1968. Затова и основните проблеми, с които са се занимавали шестте секции на Клуба, са свързани с обществени проблеми в тогавашна социалистическа България от икономически характер, проблеми свързани с човешките права и гражданските свободи, демографски проблеми, екология, култура, грешни интерпретации на исторически събития. Съвсем ясно се очертават безобидни за тогавашния режим теми, които да не водят до разпадането му, подмяната на елитите и преобръщане на системата, което да доведе до налагане на нова система на социално-икономически взаимоотношения. Не е оспорвана толкова ръководната роля на партията, колкото начинът на ръководене на държавните дела.

БУРНИТЕ СЪБИТИЯ ОТ 1989 ГОДИНА

И все пак, въпреки някои индикации за промяна от началото на 1989 година чрез т.нар. „Закуска на Митеран“, както и останалите събития, даващи сигнали за промяна и за полагането на начало на някакви форми на дисидентство, събитието, което е определящо за полагане на реалните основи на разграждането на комунистическия режим, е 10 ноември същата година и освобождаването на Тодор Живков и кръга негови приближени от върха на властовата пирамида на тогавашната държавна машина. Проф. Карасимеонов¹ разграничава два основни етапа на този процес: открита демонстрация на либерализация на режима и опитите за запазване на всички позиции на БКП, както и отстъпление с цел минимизиране на загубите на властово влияние; възникване, учредяване и организационно структуриране на първите политически субекти като партии, граждански движения, клубове и т.н., които се изявяват като реална алтернатива и опозиция на реалния монопол на партията-държава и които си поставят като основна цел демократизацията на политическата система². Тук трябва да се отбележи, че не всички от тези новообразуващи се формации, първо, си представят демократизацията по един и същи образец и, второ, имат характерните особености на политически партии, чрез които да търсят излаз на политическия терен като легитимни участници в разпределението на освободената от БКП властова ниша. Самата либерализация на режима се извършва под формата на обикновени кадрови рокади по най-високите етажи на партийния елит и отстраняването на т.нар. от проф. Карасимеонов³ консервативно крило, формирало се около Тодор Живков. Групата на „Реформаторите“, начело на които застават Петър Младенов, Александър Лилев и Андрей Луканов, както бе споменато, не залага на радикална промяна на системата, а си поставя за цел приспособяване към новите тенденции на гласност и преустройство, идващи от Съветския съюз, причините за които са преди всичко от икономически характер, но и от невъзможността повече да се удържат тенденциите на обществен поход в много от страните на Източния блок. Желанието за постепенно демократизиране на партията и постепенно разхлабване на държавния и партиен монопол върху властовите лостове, облечено умело в концепцията за „демократичен социализъм“ импонира напълно на наложения от някои български дисидентски движения модел за трансформация в едно по-справедливо обществено устройство, което, както бе подчертано, да не се отклонява много от социалистическите идеи, като това отстъпление да бъде само от марксистко-ленинския модел за ръководната роля на партията. Но процесите на масова обществена активизация и бързоразвиващите се събития във всички държави, били дотогава под контрола на Съветския

¹ Карасимеонов, Г. 2002

² Пак там

³ Пак там

съюз, както и след отварянето на границите между Изтока и Запада, подлага на сериозен натиск изградената концепция за реформи и налага нов подход към оформилия се властови проблем, който може да бъде решен или чрез постепенни отстъпки, или чрез открита и активна съпротива срещу стихийния характер на зараждащите се процеси на партиен плурализъм. Мъчителният и бавен процес на изтласкване на БКП от заеманите десетилетия наред властови позиции във всички сфери на обществено-политическия живот на държавата, налага зараждащата се опозиция, определяща се в тези условия на силна съпротива като антикомунистическа, да провежда процеса на демократизация и разграждане на системата паралелно и стъпка по стъпка, заемайки всяка освободена властова територия, без обаче да знае как да оперира с получените властови възможности, което и предопределя потенциала за чести провали и за дълбоко разочарование сред пределно ентузиазирани обществени настроения, използвано умело от владеещата всички канали за комуникация партия за дискредитиране на зараждащата се демократична система и нейните водещи фигури. В този първи етап на либерализация на режима и легитимация на опозиционните партии, организации и движения една от най-отчетливите особености е създаването им на практика в среда на нелегалност, тъй като тогавашното конституционно устройство и законов ред не допуска партийно многообразие и оспорване на ръководната роля на партията, заложен в чл. 1 на Конституцията от 1971 година, или т.нар. Живковска конституция. Тези нововъзникващи, на практика нелегални партии, се противопоставят на режима като предлагат в програмите си за промяна радикални демократични и пазарни реформи, които да изведат България на нов път на развитие и да я вкарат в демократичния Запад, идея срещу която БКП се съпротивлява на всички обществени нива и по всеки възможен начин. В съсредоточаването на вниманието върху този първи етап на либерализация на режима и възникване на партийно многообразие е настоящия текст. Обръщането на специално внимание на всички онези партии, организации и движения, които са останали в периферията на обществения и научен интерес към темата за прехода от тоталитаризъм към демокрация, е заради съществената роля, която те са изиграли, за да се усили натискът и в крайна сметка да се стигне до тотален разпад и разграждане на стария режим, въпреки съпротивата и въпреки опитите да се отгледа удобна за бившата комунистическа партия опозиция. Демонстрацията на масовост, силна обществена енергия за промяна и безкомпромисните искания за демократизиране от страна на всички нововъзникнали политически субекти, било то партии, граждански движения и организации, принуждава бившите комунисти да правят отстъпки от заложените цели и в края на краищата да се стигне до желания от обществото обрат за пътя на развитие, макар и този път да е осеян с препятствия и да води до значителен спад в първоначалния силен

ентусиазъм. Тук няма да разглеждаме причините за разочарованията, понеже те са изследвани многократно, а ще проследим процеса на идейно формиране и сегментиране на обществените нагласи, които всяка новоизграждаща се партия улавя и се опитва да канализира, както и да привлече обществена подкрепа за каузата на своето съществуване. Както е ясно от фокуса на изследването, успехът им е минимален, а в повечето случаи и никакъв, но те са част от процеса на формиране на новата българска държавност и на изграждане на демократичните основи на страната, върху които се опира както новата политическа реалност, така и нововъзникващата партийна система.

ПАРТИИТЕ КАТО ОГЛЕДАЛО НА ОБЩЕСТВЕНИТЕ НАГЛАСИ

Макар в исторически контекст на партиите да е било гледано с известно недоверие и презрение от страна на първите им изследователи през 18. век, когато в своя памфлет „Патриотът крал и партиите“ (1738) лорд Болингброук заявява, че „партиите, преди да се изродят в абсолютни фракции, са все още множество от хора, обединени за да постигнат конкретни цели и интереси...“, той не влага друг смисъл, освен на съучастници на монарха в узурпация на власт, при която „един крал, за да продължи да управлява, трябва да се стреми да раздели обединения народ, като смеси или привидно смеси своя интерес с този на партията..., но така партията става фракция, кралят – тиранин, а управлението – заговор“⁴. Концепцията за „обединения народ“ е част от тогавашното възприемане на обществото и държавата като единно тяло, единен организъм, в който всяка част изпълнява своите естествени функции и когато някоя от частите на това тяло бъде откъсната от него, то спира да функционира като единен организъм и нарушава естествения ред. Един от отците основатели на Съединените щати Джеймс Мадисън пък, освен че не прави разлика между партии и фракции, определя последните като най-голямата заплаха за американската демокрация, в случай че властта им не бъде ограничена. В „Записките на федералиста“ той заявява, че фракциите са „някакъв брой граждани, били те мнозинство или малцинство от цялото, обединени и движени от някакъв импулс на страст или интерес, враждебен на правата на другите граждани или на постоянните и съвкупни интереси на общността“⁵. И тук ясно може да се проследи продължението на концепцията за единното обществено тяло и за „съвкупния интерес на общността“, който страда от разделението, налагано от партиите, заради техния групов интерес, в противовес на обществения интерес. Чак Едмънд Бърк, един от най-значимите британски политически мислители и „баща“ на консервативните идеи, предлага дефиниция, в която партиите са легитимирани като съществен участник в

⁴ Bolingbroke, H. S-J. 2002: 29-32.

⁵ Мадисън, Дж., Хамилтън, А., Джей, Дж. 1997

политическия процес, а наличието на множество партии като ключов елемент за развитието на политическата общност. „Партиите - пише Бърк - са група хора, подпомагащи с общи усилия осъществяването на националния интерес, обединени въз основа на някакъв определен принцип, с който всички те са съгласни“⁶. Новият и различен поглед към партиите, като проводник на „националния интерес“ в съгласие по основни принципи за функциониране на политическата система, е значим принос към политическата наука и прави опит за преодоляване на съпротивата срещу тях като проводник на групови интереси, в разрез с обществената. Тези различия, отнасящи се до ролята на партиите и мястото им в политическия процес, не търсят и не променят радикално властовата конструкция във Великобритания или в Съединените щати, най-малкото защото крайната цел и на двете концепции е или „свкупните интереси на общността“ при Мадисън, или „осъществяването на националния интерес“ при Бърк. И в двата случая партиите не се мислят като „конструктори“ на същите тези интереси, а като негови защитници, различаващи се единствено в подходите към реализацията му. Не така стои въпросът при съвременните партии, където те вече могат да конструират собствена визия за обществената интерес и да я наложат при обществената подкрепа през конституционно заложените властови механизми. Затова и съвременните определения за политически партии се опират на идеята за ролята и мястото им в политическия процес, но за целта трябва да се направи ясно разграничение между организационното им развитие от една страна, към което има засилен научен интерес едва в годините след Втората световна война и, от друга, функциите, които изпълнява в общественото-политическия живот на всяка една демократична страна от западен модел. Важно е да се подходи детайлно към това разделение, тъй като лесно можем да се подведем по някое общоприето определение, което няма да даде нужната яснота и научна дълбочина към разбирането на значението на малките партийни субекти за динамиката на политическите процеси в условията на преход от система, в която доминира конституционно установена роля на една партия, към система, в която тази конституционна условност отпада и на нейно място се разгръща процес на такова разширяване на възможностите за политическо представителство, който напълно променя възгледите за способността на една система да удържи властово под напора на новата политическа и обществената енергия, генерирана от новопридобитите свободи и която енергия е била потискана чрез същите тези механизми на властта, които е контролирала партията-държава. В настоящата студия ще потърсим възможно най-голямото стесняване на обхвата на дефинициите за политическа партия, така че да можем да ги сведем до специфики присъщи само на изследвания феномен, за да се разберат разликите

⁶ Burke, E. 2002: 37-44.

между същността на политическите партии и на други субекти, притежаващи някои от характеристиките на партии, но не могат да бъдат определени като такива. Тясно определение според някои изследователи е за партиите като структуриращи електоралния процес и свеждащи го до издигане на кандидати за политически изборни длъжности, чиято цел е участие в управлението на демократичната държава, като тук е добре да се отбележи, че трябва да се прави разлика между този механизъм за демократично излъчване на кандидати и механизма за налагане на кандидати за политически длъжности, практикувани от комунистическата партия-държава, при който кандидатските листи за контролираните от репресивния апарат на същата държава избори, са спускани отгоре, без да е имало реален избор за кого да се гласува, а и, в крайна сметка, се гласува само за една партия или за напълно подчинените малцина други кандидати на останалите партийни формирования, избор без никакво значение и без влияние върху ръководната роля на БКП. Партиите в тесните дефиниции на някои изследователи, в условията на демократичен избор, могат да бъдат ясно разграничени от други субекти като всякакви групи по интереси, разнообразни социални движения или граждански инициативи, които също могат да изразяват обществени настроения и да представляват групови интереси, чрез агрегирането им базирано на политическа мобилизация. Така Шумпетер дава определение на партията като „група, чиито членове действат съгласувано, в конкурентна битка за политическата власт“⁷. От своя страна Джоузеф Шлезинджер дефинира партиите като „организирана група за придобиване на контрол върху управлението в името на същата тази група чрез спечелване на изборната надпревара за изборни длъжности“⁸. Антъни Даунс пък вижда партиите като „коалиция от хора, стремяща се да осъществи контрол върху управленския апарат чрез законови средства“⁹. А Шатшнайдер класифицира партиите като организации, които „се стремят да вземат контрол над управлението чрез номиниране на кандидати и избирането им на длъжност, а целта е да се завземе властта през спечелването на изборите“¹⁰. Всички тези дефиниции изхождат от предпоставката, че изборната надпревара при всички случаи е фокусирана върху завземането на властта чрез законово закрепени механизми и контрол върху управлението на държавата, без да се споменават агрегираните обществени интереси, в името на които трябва да се упражнява същата тази власт. Това е свеждане на демократичните изборни механизми и ролята на партиите в тях до поход към властта, която веднъж достигната може да бъде използвана според тесния партийен интерес. Сартори дава друг фокус на дефинициите за партии като включва в тях, съвсем логично,

⁷ Schumpeter, J. 2003

⁸ Schlesinger, J. A. 1991

⁹ Downs, A. 1957

¹⁰ Schattschneider, E. E. 1948

и партиите в авторитарните и тоталитарни режими. И така, той определя партията като „която и да е политическа група, представяща се на избори (конкурентни или неконкурентни) и е способна да излъчи чрез тях кандидати за публични длъжности“. Това, обаче, не променя основния фокус на дефинициите за партии върху заемането на властови позиции, независимо дали ги наричаме публични длъжности или управление на политически процеси чрез конституционно или законово заложен механизми за упражняването на властта. Милен Любенов прави едно уточнение в своята разработка за политическите партии, като допълва, че „партиите са дългосрочни проекти, които имат цялостна визия за управлението“¹¹. Той набляга обаче на обстоятелството, че на избори могат да участват организации и групи, „които не си поставят за цел да спечелят изборите и да съставят правителство“¹². Това прибавя към дефинициите и нов елемент за партиите като генератор на групово недоволство, което не търси излаз към властта, а предпочита да играе само една от ролите, присъщи на партиите, ограничавайки я до една от характеристиките – структуриране, канализиране и изразяване на групов интерес. Резонен е въпросът след като вече имаме някаква представа за ролята на партиите в изборния процес, дали малките партии от началото на прехода са искали да играят ролята на трансформатори на политическата система или са били водени от цели, които да ги позиционират просто като легитимни участници в разпределението на власт, заедно с всички останали субекти, били те значими или незначими, ясно обществено различни или едни от огромната маса нови субекти, опитващи се да привлекат част от демократичния и електорален подем в първите месеци и години след промените и прехода от една система на управление към друга. Всъщност, ключовата хипотеза при изследването на този тип малки партии, възникнали в процеса на структуриране на новата демократична политическа реалност, в която вълната от създаване на партийни субекти води до промяна на отношението на обществото към цялата политическа система като дава различен поглед към силата и властовите възможности на партията-държава, е, че те успяват, именно чрез някои от основните характеристики на партиите – изразяване и агрегиране на интереси, политическа социализация, политическа мобилизация, социална интеграция, осигуряване на символна идентификация, структуриране на електоралния процес, рекрутиране на политици чрез номиниране на кандидати за изборни длъжности, осигуряване на политически патронаж – да отклонят вниманието от мощната дотогава комунистическа партия и да отслабят властовите ѝ позиции до такава степен, че да не може да доминира в процеса на реформиране на политическата система и да отваря полето, макар и със

¹¹ Любенов, М. 2021

¹² Пак там

сериозни съпротиви, за възможността и други партии и коалиции да заемат сериозно място на електоралния терен, като дори им позволява да достигнат реално до самостоятелно управление, давайки по този начин възможност за реализация на заложената реформаторска програма, така че да се достигне до необратимост на процесите на политическа и икономическа промяна. Значението и ролята на малките партии не е за пренебрегване, макар огромен дял от тях да не постигат значим електорален успех, а някои от тях дори никакъв. Тяхната тежест, както се подчерта, е в изпълняване на основната цел за смяна на режима – създаване на демократични условия за партийно многообразие, а оттам и за радикална промяна на подхода към управлението на политическите и икономическите процеси.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО НА МАЛКИТЕ ПАРТИИ

Презумпцията за малките партии като незначим от изследователска гледна точка субект, не отчита вероятността именно те да са най-малкото катализатор на съществени промени в обществените и електорални нагласи в период на пределна мобилизация на обществена енергия за промяна. През тях се реализира възможността за необратимост на процесите на промяна, тъй като създават усещането за масовост на същите, а и осъществяват през многообразието си функцията по канализиране и структуриране на интересите на всички онези групи, които не могат да разпознаят в големите и по-видими за публичността субекти, свое формално представителство. Именно концепцията за предоставената от новата политическа и обществена рамка възможност, дава онази необходима аналитична рамка, през която се получава разбиране за динамиката на политическото участие в условията на системна трансформация. Според Тили и Тароу¹³, политическата възможност се формира от структурни промени, които намаляват разходите за участие и увеличават вероятността колективното действие да доведе до положителни промени. Така през 1989 година отслабването на комунистическите режими в страните от Източния блок, заради слабостта на центъра, ще рече на Съветския съюз, както и фрагментацията в управляващите комунистическите партии елити, съчетано с намаляването на репресивния потенциал, създават благоприятна среда за създаване на малки партии, които се оказват от своя страна катализатори на допълнителното ерозиране на партиите-държави. Освен политическата възможност като подход за изследване на влиянието на малките партии, към подходите можем да прибавим и теорията за ресурсната мобилизация на Маккарти и Залд¹⁴, която акцентира върху тежестта на организационния капацитет, човешкия

¹³ Tilly, C. and Tarrow, S. 2015

¹⁴ McCarthy, J. D. and Zald, M. N. 1977

ресурс и достъпа до комуникационни канали. Малките партии през 1989 година разчитат предимно на интелектуални и дисидентски мрежи, неформални организации под формата на тематични комитети и ограничени материални ресурси. Въпреки тези естествени и изкуствено създадени ограничения, те успяват да използват наличния обществен ресурс и социални контакти под формата на неформални мрежи за комуникация, заедно със зараждащите се независими медийни мрежи, за изграждане на подкрепа и гражданска и политическа легитимност. От тази гледна точка, формирането и конструирането на политическа идентичност става ключов механизъм за електорална и обществена мобилизация. Малките партии през 1989 година изграждат такива идеологически профили, които следват общите идейни тенденции на големите субекти, но и търсят начини за формулиране на идеологическа идентификация през копиране на идеи от европейски партии и идейни течения като християндемократия, либерализъм и социалдемократия в най-голяма степен, но и такива по-малко следвани и строго профилирани политически идеи като земеделските или екологичните. Тези идентификации са строго обвързани с дисидентските наративи, насочени към делегитимация на комунистическата система и към утвърждаване на демократичните принципи и ценности. Стратегиите за политическо действие на малките партии включват участие в коалиции, организиране на митинги и подписки, както и пряко участие в основополагащи за демократичните промени форми на легитимация като Кръглата маса. Участието им в лидиращи демократичните процеси коалиционни формати като Съюза на демократичните сили, е изключително важен механизъм за увеличаване на тяхна обществена и оттам политическа значимост¹⁵.

РОЛЯТА НА МАЛКИТЕ ПАРТИИ КАТО КАТАЛИЗАТОР НА ДЕМОКРАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ

Както беше подчертано малките партии от първите години на прехода, въпреки някои негативни оценки за ролята им в демократичните процеси, все пак изиграват важна роля за прокарване и налагане на ценностите на демокрацията и свободния пазар. Те се проявяват като катализатори на демокрацията, изпълнявайки функцията на основни преносители на ключови за демокрацията механизми за провеждане на демократични реформи в политическия процес на преход от един режим на управление към друг. Приносът на тези партии за обогатяването на обществения дебат за необходимите промени и за начина на провеждането им е извън всякакво съмнение, поради факта, че проявяват инициативност и ангажираност, присъща за по-слабо видимите субекти, нещо като партиен „наполеонов комплекс“, чрез който се стремят да изпъкнат над значителната маса други малки партии и организирани политически групи

¹⁵ Sartori, G. 2005

за защита на някакъв общностен интерес или за прокарването му като политика през властови механизми. Малките партии имат гъвкавостта липсваща на големите партийни субекти, взимат по-бързо решения, не е необходимо да се съобразяват с множество вътрешнопартийни фактори и механизми за постигане на компромис и вземане на решения. В този смисъл, малките партии са много по-иновативни и идейно изобретателни в търсенето на публичност и видимост на политическия терен, където, особено в първите години на промените към демокрация, конкуренцията е позволявала всякакви форми на изразяване, а относителната свобода е давала широки възможности за изява, макар да е имало ограничен достъп до основни медийни канали. Приносът на малките партии включва също така и участието им в изработването на нови правила за функционирането на партиите, участието им в огромния набор от предложения за конституционни промени, свързани с институционалната архитектура и моделиране на новата многопартийна система. Те оказват значителен реформаторски натиск и подпомагат по-големите субекти в битката им за налагане и необратимост на процеса на трансформация на политическата система в демократични рамки по западноевропейски или американски модел. Дейността им на политическото поле усилва натиска върху управляващата партия за приемане на демократични механизми за прозрачност и отчетност, през примера за прозрачност и отчетност, който самите те дават на своите привърженици, а и на цялото общество, в което е имало търсене на подобни политически практики. През малките партии на политическата сцена се появява конкурентно търсене на нови политически актьори, които да се включат в процеса на управление, ако успеят да генерират достатъчна електорална или обществена подкрепа. Те, в крайна сметка, са и инкубатор за формиране на нови модели на политическо поведение и за формиране на нов тип политическо лидерство, различно от задавания модел от БКП, от който инкубатор ресурс и вдъхновение са черпили по-големите партии или коалиции. Разбира се, за малките партии са съществували и доста ограничения, каквито са институционалните бариери, заради липсата на стабилно законодателство, в резултат на силната съпротива на партията-държава до 1989 година, което лишава същите от легитимност и ограничава силно възможностите им за политическо участие. Друго съществено ограничение е организационната им слабост, макар а и тя да е частично компенсирана от иновативността и изобретателността им, както и от гъвкавостта по отношение на вземане на политически решения. При тях има слабо развити структури, затруднен или невъзможен достъп до финансиране, трудности при набирането на членска маса, понеже пред хората са се отворили широк набор от възможности за избор на представителство, задоволяващо всеки политически вкус и всяка идейна рамка. Недостатъчният брой членове намалява ефективността на малките партии и затруднява организацията на изборния процес, тъй като не могат да

достигнат до по-широк кръг гласоподаватели. За малките партии държавните медии са недостъпен ресурс, а доминацията в тях на добре познати партии и техните политически наративи, ограничава възможността на малките партии да достигнат до широка аудитория, но все пак те се опитват да компенсират дози дефицит на медийна видимост през други комуникационни канали, но с противоречив резултат. За малките партии основен проблем си остава конкуренцията между тях, заради неизбежното припокриване на идеологическата и организационната рамка, което пък възпрепятства единното представителство на опозиционните интереси и дава възможност на доминиращата обществено-политическия дискурс партия да разхлаби реформаторския натиск и дава време за прегрупиране и адаптация към новите политически условия. Това не променя особено значението на малките партии в трансформацията на политическия пейзаж, даже напротив, дава им необходимата тежест като ключов фактор за катализиране на процесите на политическа промяна.

УЧАСТИЕТО НА МАЛКИТЕ ПАРТИИ В ДЕМОКРАТИЧНИТЕ ПРОЦЕСИ В ПЕРИОДА 1989-1992

Дадените по-надолу примери за малки партии целят да рамкират участието на същите в процеса на изграждане на новата политическа реалност след промените от 1989 година, като не изчерпват огромната палитра от нововъзникващи партийни проекти и граждански инициативи, които още в първите месеци след 10 ноември достигат до над 100. Фокусът е върху някои от основните, участвали първоначално в „голямата“ опозиционна коалиция СДС, но впоследствие отделили се от нея и продължили самостоятелно, партии, върху екзотични партийни проекти с доста спорни и неподредени идейни рамки, както и върху такива, сред които могат да се открият прототипи на настоящите политически партии, оформящи партийната ни система и политическия пейзаж като цяло. От важно значение за разбирането на ролята и значението на малките партии за демократизирането на политическата система на България след 1989 година, е проследяването на хронологията на тяхното създаване, обикновено още в първите месеци след 10 ноември и до края на същата година, и участие в изборния процес, както и основите, върху които се гради обществената им легитимност и медийна видимост. Тук ще се разгледа произходът и на тези партии, които не участват активно и системно в процеса на формиране на голямата опозиция на Българската комунистическа партия – СДС, понеже в създаването на последната има друга политическа логика и се основава на различен политически контекст. Основната цел на конструирането на коалиционния формат Съюз на демократичните сили е била създаването на достатъчно силна опозиционна формация, която да успее да се противопостави адекватно на тогава все още силната комунистическа партия-държава, чието

влияние във всички институционални процеси е било неоспоримо и е помагало на целите им за противопоставянето на всеки опит за радикални и бързи реформи на политическата система по демократичен западен модел. Принципът на обособяването им е идеологически и ще бъдат разделени на десни или монархически, земеделски, либерални, социалдемократически и екологичноориентирани, които се колебаят между либерализма и социалното в своите платформи, повечето от тях възстановени след забрана за дейността им в периода 1944-47 година, но и не малко такива, поели вълната на демократизация и гражданска и партийна активизация, както и такива, които се припознават и търсят легитимност през заявката, че са наследници на партии от предвоенния период. Това е било и основното идеологическо разделение в тези ранни етапи на идейно формиране на електорални нагласи. Общото между тях е целта да осигуряват политическо представителство за нарасналото търсене на политически алтернативи, които да не са затворени между старата партия-държава и новата опозиционна платформа СДС, която в генезиса си се е самолишила от единност на идейните си основания и единство на организационната си структура, което дори преминава в прекомерна организационна автономност на съставните партии, затова се опира само на идеята за разграждане на комунистическия режим със силна антикомунистическа риторика, но без особени властови възможности за реализация на тази цел.

БЗНС – Никола Петков

Включването на земеделците в прегледа на малките партии се налага от обстоятелството, че макар да участват в създаването на Съюза на демократичните сили и в първите избори за Велико народно събрание от юни 1990 година, с листата на коалицията, печелейки 34 депутатски мандата, още на следващите избори за Обикновено народно събрание, проведени на 13 октомври 1991 година, БЗНС „Никола Петков“ участва със самостоятелна листа, но не успява да излъчи представителство. Все пак николапетковистите си остават една от най-влиятелните партии, наследници на традициите на земеделското движение от периода преди 1944-47 година. В идеологически аспект залагат на широкия плурализъм в обществения живот, както и на твърдото убеждение, наследено от предишния си период на съществуване, че в едно цивилизовано общество политическите цели трябва да се постигат само с мирни средства и уважение към всеки индивид. Основната им идейна насоченост е, както беше отбелязано, съчетание на аграрни и християндемократически принципи. В организационно отношение лесно възстановяват структурната си цялост, поради това, че много от привържениците им отпреди войната все още са запазили привързаността си към земеделските идеи, а техните наследници намират в партията свое политическо представителство. Тази подкрепа, обаче, се оказва недостатъчна и на

лидерите на партията се налага през годините на прехода да търсят различни форми на коалиране, което да съхрани потенциала им за влияние върху политическите процеси.

Българска социалдемократическа партия (БСП)

Партията също е сред инициаторите и създателите на СДС, но твърдо се придържа към трите основни принципа на социалдемократията – свобода, равенство, братство. Разграничаването от марксизма-ленинизма не е достатъчно партията да бъде припозната като носител на реформаторски заряд. Именно в този идеологически разнобой в първите години от създаването на СДС се корени нейният тогавашен и последващ неуспех да се утвърди като основна партия, която да проведе необходимите радикални реформи. БСП, въпреки желанието си да се еманципира от комунистическата партия, започнала по това време идейния си завой към социалдемократията, и да се присъедини към опозиционния устрем за реформи, се оказва спънка пред този процес, предявявайки властови и идеологически претенции, на които трудно може да се отговори без това да доведе до сериозни катаклизми и до разцепление в обединената голяма опозиция. И социалдемократите, както земеделците, след изборите за ВНС и след разпускането му, решават да участват със самостоятелна листа за следващо ОНС, но без успех за излъчване на народно представителство. Така оставят впечатлението в собствените си последователи за провал в коалиционната си политика, което води до отлив на подкрепата за тях и до необходимост от търсене на подходящи от идейна гледна точка коалиционни взаимодействия.

Българска демократ-конституционна партия (БДКП)

Една от екзотичните в идейно отношение малки партии, които се опитват да съчетаят в идеологическата си рамка демократизма и монархизма, като в първоначалния си вариант на учредяване се нарича Българска демократ-монархическа партия. Определя се като дясноцентристка и макар да не се идентифицира напълно с монархическата форма на управление като легитимна, все пак търси пътища за оспорване на законността на конституционните промени, извършени след 9 септември 1944 година, търсейки юридическа аргументация и исторически факти за тази си политическа цел. Поставя възстановяване на гражданските права на Симеон Сакскобургготски и на неговото семейство като най-важна своя задача, както и на гражданските права на всички доброволно или принудително напуснали страната български граждани. Настоява за изграждането на демократична България без класови, етнически и религиозни противоречия, които цели присъстват в програмите на почти всички партии от това време. Разбирайки слабото си електорално влияние партията си запазва правото да влиза в коалиции с определени политически субекти за постигане на „общонационални и социални

интереси". Участва в коалиция Съюз за Търновска конституция, но не успява да постигне парламентарно представителство.

Либерално-демократическа партия (ЛДП)

Учредителите на партията я определят като наследник на някогашните либерална и демократическа партии, оглавявани от видните политици на следосвобожденска България Стефан Стамболов и Петко Каравелов. С това се присъединяват към онази част от политически активните обществени групи след 1989 година, търсещи своята легитимация чрез свързването си със съществували преди 1944 година партии, към които се е запазил носталгичен спомен като строители на една изгубена България, която новата политическа ситуация може да възстанови и да надгради. Създателите ѝ се обявяват за обединители на всички категории български граждани: интелигенция, работници, занаятчии, селяни и младежи. Търси възможности за представителство сред всички обществени групи като така може да бъде класифицирана в категорията на електоралните catch-all партии, макар и само на декларативно ниво. Основна цел, която ЛДП си поставя, е превръщането на България в съвременна демократична парламентарна република с президентска форма на управление, придържаща се към Хартата на ООН за правата на човека, Хелзинкските и Виенските споразумения. Както ясно може да се види и в техните програмни намерения има особена политическа и идейна еkleктика, чрез която се опитват да привлекат политическото внимание без оглед на някаква утвърдена идейна и организационна рамка, въпреки избраното име. Това личи и от основните идейни направления, заложили от учредителите, а именно да изградят България като модерно и ефективно аграрно-промишлено стопанство на основата на преимуществено частната кооперативна и държавна собственост върху средствата за производство, със стабилна екологична, социална и културна политика. Тук ясно може да се види пример за съчетаването на частното с държавното, на остатъчни марксистки идеологически постановки, трайно навлезли в политическия наратив на няколко поколения, както и включването на основните проблеми, генериращи гражданска активност, каквито са проблемите с екологията. Партията, също съзнавайки малката си електорална тежест и слабите си организационни възможности, търси път към коалиционно сътрудничество, което да им предостави излаз на големия политически терен и да им даде възможност за реализация на еkleктичната си програмна платформа и участва в изборите за ВНС в рамките на коалицията Политически опозиционен блок, но без успех. След това става инициатор за създаването на трипартийна коалиция Либерален съюз. Участва в изборите за ОНС на 13 октомври 1991 година в предизборна коалиция „Свобода“, но отново без да успее да постигне парламентарно представителство. Партията е съинициатор, заедно с

Гражданската либерална партия на Македония, за създаването на Балкански либерален съюз.

Независима демократична партия (НДП)

Тази малка партия е от любопитните участници в процеса на образуване на новата партийна система, тъй като идеята за създаването ѝ се заражда още с учредяването на Комитета на репресираните през декември 1985 година. Основана е официално на 21 ноември 1989 година на общо събрание пред църквата „Света София“, което също може да се определи като една от екзотичните идеи и плод на гражданския ентузиазъм, характерен за първите месеци след промените. НДП се самопровъзгласява за възстановител, макар и на ново политическо ниво, на разтурената през 1946 година Демократическа партия на Александър Малинов и Никола Мушанов. Търси идеологическа разпознаваемост и утвърждаване като прогресивна, технократична и активно действаща партия. Определя се като центристка, т.е. също се опитва да обхване широк спектър от обществени интереси. Иска възстановяване на Търновската конституция и настоява за законодателно стимулиране на всички видове собственост. И при НДП се наблюдава този вид идейна еkleктика, специфични за повечето малки партии, търсеци публичност и искащи да привлекат по-голям дял от освободената гражданска енергия, за да реализират политическите си намерения. Тази стратегия от началото на прехода, да се съчетават несъчетаеми идеи и програмни намерения, в силната конкурентна среда между всички нови партии, се оказва напълно безполезна, но се ползва масово от почти всички новосъздадени партийни субекти. И НДП не търси, а и не намира различен подход, подвеждайки се по общите идейни нагласи и течения, поставяйки си за цел изграждането на независима, демократична и преуспяваща европейска България, създадена чрез волята, ума и труда на народа. Активно подкрепя и участието на страната в развитието на европейската и християнската цивилизация.

Национална партия на труда, частните собственици, производителите и творците (НПТЧСПТ)

Тази малка партия е пример за изключителната инициативност, изобретателност и креативност на тогавашния политически гений на българското общество, обхванато от ентузиазма на променените политически условия. НПТЧСПТ възниква като идея в средата на декември 1989 година, а създаденият Инициативен комитет свиква Учредителен конгрес през март 1990 година. Регистрирана е официално като партия по Закона за политическите партии на 17 април 1990 г. В основата на идейната ѝ платформа е изграждането на републиканско, демократично и хуманно гражданско общество, за постигане на икономически и социален прогрес. Основата идея е да се постигне баланс между интересите на

трудовете се и стопански инициативните обществени групи. Няма как и тук да не се отбележи опита за съчетаването на идеи от предишния и новия режим. Да се търси такъв тип реформа, чрез който да не се стигне до пълно разграждане на комунистическата държава, но и да се инкорпорира в нея новосъздаващата се под напора на свободната инициатива група на предприемчиви граждани, които биха допринесли за общото благоденствие.

Партия Либерален конгрес (ПЛК)

Една от малкото партии чието възникване може да се опре на дисидентските движения от комунистическия период. Възниква като нелегална организация през есента на 1979 година под името Социалдемократическо движение. Част от активните му поддръжници участват в създаването на първото Дружество за защита правата на човека с председател Илия Минев, през 1988 година. През ноември 1989 година официално се легализира и се влива в Българската работническа социалдемократическа партия (обединена) (БРСДП (о)). Метаморфозите от социалдемократия към либерализъм минават, заради възникнали разногласия за стратегията и тактиката на БРСДП, през Социалдемократическа партия – немарксисти, като на 12 януари 1991 година партията официално се разделя със социалдемократическото си название и приема името Партия либерален конгрес. За идейна основа приема осъвременената в духа на модерните либерални ценности Търновска конституция. Партията се обявява за създаване на парламентарна система с пълно разделение на властите на законодателна, изпълнителна и съдебна, за двукамарен парламент и за избор на държавен глава с представителни функции. В изборите за ВНС печели един депутатски мандат, но на следващите избори за ОНС, на 13 октомври 1991 година, не успява да спечели нито един.

Българска християндемократическа партия – център (БХДП (ц))

Създадена като Демократическо християнско движение в края на 1989 година, движението се преобразува в Християндемократическа партия, но поради вътрешни разногласия и настъпило разцепление сред политическия ѝ елит, заради сближаването с някои западноевропейски католически партии, на 25 февруари 1990 година възниква БХДП (ц) . Определя се като консервативна, центристка в икономически и дясна в политически смисъл. И БХДП (ц) залага в програмните си намерения на изграждането на справедливо, хуманно общество, с добре балансирани обществени структури и регулиран държавен живот. Последното вероятно също е плод на някакво съчетание от класически монархически идеи в духа на абсолютните монархии и остатъчни рефлексии от комунистическия режим. Партията все пак държи на живот според свободната воля на индивида и ненарушаване правата и свободите на другите граждани,

което трудно може да се осъществи в условията на контролиран държавен живот, освен ако не са си представяли държавата като регулатор на взаимоотношенията между индивидите, което много се доближава до идеологическата рамка на либертарианството, но е в разрез с посочените програмни намерения за изграждане на балансирани обществени структури през регулационните механизми на държавата. Като класическа националистическа партия, което също е в известно противоречие с консервативните нагласи, БХДП (ц) членува в Европейския националистически интернационал, обявява се против съществуването на Движението за права и свободи, но оставя възможността малцинствената турска етническа общност свободно да изповядва мюсюлманската религия, т.е. защитава религиозните свободи. Обявява се за даване на приоритет на Източното православие като традиционно българско вероизповедание, държи на запазването на българските национални традиции и е против изучаването на турски език в българските училища. И при тази партия се забелязва идеологическата еkleктика, специфична за малките партии, търсещи разширяване на електоралното влияние чрез възприемане на трудни за съчетаване политически идеи. Поради недостатъчното си електорално влияние и организационни слабости търси коалиционно сътрудничество и създава коалиция с Българската национално-радикална партия (БНРП). Приема за свои опоненти, не и врагове, левите партии.

Национален патриотичен съюз (НПС)

Намерението за създаването на подобна партия се заражда още през 1985 година, сред млади технократи и военно-технически специалисти, което издава в някаква степен генезиса ѝ от среди на репресивните структури на тоталитарната държава. Организационното структуриране започва още през декември 1989 година. Определя се като първата бизнес партия в България и е за създаването на икономически силно, финансово богато, социално осигурено, цялостно защитено чрез закони, напълно демократично общество. Партията приема за свой девиз: „Никога червена демокрация! Никога синя демокрация! Никога оранжева демокрация! Само богатата демокрация!“. Участва в изборите за ВНС, без да спечели депутатски места. Отличава се с идейна екстравагантност и търси политическа легитимация отвъд основните идейни тенденции от тези първи месеци след промените. Има своите последващи аналози в политиката и може да се определи като прототип на Български бизнес блок и Национално движение Симеон Втори със своята подчертано бизнес насоченост и позициониране отвъд „синьото“, „червеното“ и „оранжевото“, т.е. земеделското.

Движение „Безпартийни за демокрация“

Също една от любопитните малки партии, създадени в първите месеци след 10 ноември, която има корени в рехавото дисидентско движение в България преди промените, която е наследник на Клуба на независимите безпартийни, съществуващ от 1979 година и легализиран на 25 ноември 1989 година. Клубът от своя страна се самообявява за движение с учредителен митинг в Южния парк на Столицата, като за участие в учредяването са поканени хора от цялата страна. Движението не иска да влиза в коалиционно взаимодействие с нито една от другите новосформиращи се партии, а организационно се опира на идеята за свободно политическо общуване между кръгове от приятели, близки, съседи и колеги. В програмните им намерения влизат полагане на политическо усилие за превръщане на страната в многопартийна демократична държава, за изграждане на социална пазарна икономика по примера на следвоенна демократична Германия, както и за екологична защита на природата и на човека като част от нея. Движение „Безпартийни за демокрация“ взема участие като самостоятелен партиен субект в изборите за ВНС, но не успява да спечели мандат. Като повечето стихийно създадени партии в този период и Движението също страда от вътрешни напрежения и конфликти, които довеждат до разцепление и до създаването на Съюз на безпартийните, който от своя страна иска да противодейства на съществуващото дотогава монополно господство на една партия върху общественно-икономическия и духовен живот, от позициите на безпартийността. Парадоксално се опитва да защитава груповия партиен интерес на безпартийните, целяйки да им даде възможност да заемат своето достойно място при изграждането на цивилизовано демократично общество.

Българска народна партия (БНП)

Може да бъде определена като емигрантска партия, чието организационно изграждане започва през май 1988 година, от група съмишленици от българската политическа емиграция. Няма пречките и ограниченията, които са съществували за подобен тип структуриране в България преди 10 ноември 1989 година, затова обявяват съществуването си още през юли същата година в Залцбург, Австрия. Официално се учредява на 3 февруари 1990 година в София. Създава задгранични представителства в САЩ, Канада, ФРГ, Австрия и Испания. И БНП, както много други партии в периода търсят политическа легитимация през съществували преди периода 1944-47 година, като се обявява за наследник на идеите за утвърждаване на демокрацията, хуманизма и справедливостта, налагани от създадената през 1894 година Народна партия на д-р Константин Стоилов. За да се впише и в новата политическа среда и за да не влиза в конкурентна битка с други партии, които също търсят легитимност през старите партии, се обявява за нова, модерна дясно-центристка партия.

Според учредителите ѝ, „Човек трябва да бъде освободен от страха, от бедите, от несигурността, от предубежденията и насилието“, което не се различава особено от проповядваното и от западноевропейски партии, откъдето вероятно са черпили идеи за изграждане на идеологическата си рамка, като и тук личи политическата неопитност при конструирането на програмните декларации и прокламации. Единствената цел на подобна идейна еkleктика, както и при почти всички други малки партии, е разширяване на обхвата на електорално влияние, което обаче размива идеологическия облик до степен да дезориентира целените електорати. Разбира се, обявява се в защита на общочовешки ценности като право на труд, свобода и достойнство за всички, иска отказ от всякакви форми на диктатура, иска толерантност към всички малцинствени, етнически и религиозни общности и си поставя за цел да работи за интегриране на България в една бъдеща Европейска федерация. Партията прави опити да консолидира българската опозиция. В търсене на тази консолидация, а и разбирайки ограничените си организационни и електорални възможности, влиза в коалиционно взаимодействие като член на Коалиция за Търновска конституция „Свобода“. Участвала е и в предизборните коалиции Единен народен съюз и Политически опозиционен блок-център. През август 1990 година става, заедно с още десет партии, създател на коалицията Християн-социален съюз (ХСС), а през януари 1992 година става съучредителка на Съюза за Търновска конституция, от който по късно се отделя. Участва самостоятелно в изборите за ВНС от юни 1990 година, но не печели депутатски мандат.

ИЗВОДИ

Налага се основното впечатление, че малките партии са идеологически еkleктични, комбинирайки политически идеи, които трудно могат да бъдат включени в единна политическа платформа или предизборна програма. Това ги прави уязвими от гледна точка на трудната им различимост сред огромното множество подобни партии. В търсенето на програмни цели и идеи се опират на познатите, наложили се политически идеи в западните демократични държави. Понякога наименованието на самите партии, при което е преследван единствено чисто електорален ефект за разпознаваемост, не съответства на възприетия еkleктичен идеологически профил. В опита си да се оразличат от останалите малки или големи партии, предлагат в платформите си идеи, надхвърлящи ролята и възможностите на политическите партии. Много често несъзнателно включват в програмите си идеи за реформи и развитие, които се доближават до начина на функциониране на тоталитарния режим, но облечени в монархически принципи. Малките партии са водени повече от и следват хаотичните тенденции на обществения ентузиазъм, без оглед на организационните си възможности и без да разбират механизмите за функциониране на демократичната партийна система.

Създават се обикновено на активисткия принцип на група съмишленици, т.е. отгоре, без да имат ясна идея за обществените нагласи и влизат в политическа битка без изградени мрежи от последователи и активни поддръжници, без реален финансов ресурс и без ясна представа как ще достигнат до целените аудитории и до отделните групи по интереси, към които се стремят като електорален ресурс. Основните идейни направления, на които се уповават малките партии от този период, са свързани с демократизацията, хуманизма, справедливостта, икономическия преход към пазарно стопанство, което според своите специфики е социално или някакво съчетание между държавна собственост върху средствата за производство и свободна инициатива. Всички тези идейни платформи не се различават много от предлаганото от големите партии и партийни коалиции, което, както беше подчертано, затруднява процеса на различимост на малките партийни субекти в силно конкурентната политическа и партийна среда. Участието на малките партии извън широки коалиции най-често ги обрича на политически провал, но и влизането в коалиции не гарантира избран успех. Самостоятелното им участие в първите избори не носи целения резултат и обикновено след това подобни партии или прекратяват дейността си, или търсят възможности за коалиции, които обаче най-често се оказват нетрайни, заради сериозните идейни различия и лидерска конкуренция. Все пак, както беше подчертано, малките партии, създадени във времевия интервал 1989-1992, в период на фундаментален преход от тоталитарна система към демократична такава и на разграждане на структурите на тоталитарната държава, изиграват ключова роля на катализатор на демократичните процеси със своята виталност, изобретателност, находчивост, организационна гъвкавост и идейно многообразие, като оказват сериозен натиск върху БКП/БСП и я принуждават сама да предприема стъпки към реформиране, за да не изпусне контрола върху обществените мрежи, на които е разчитала и е държала в подчинение чрез репресивните структури на държавата. Малките партии допринасят за демократизацията наравно с големите партии и коалиции, макар и да не успяват да реализират докрай идеите и основанията за съществуването си. Те са генератор на нови подходи към политическия процес, които заимстват от европейските демокрации или инкорпорират в дейността си натрупания от предишни политически поколения опит, опирайки се на наследството на партиите от довоенния период преди Втората световна война. Има много аргументи, които придават нужната тежест на участието им в демократизирането на България и те трябва да бъдат оценени по достойнство като основен градивен елемент за положените след 10 ноември 1989 година демократични основи.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Карасимеонов, Г. (2006). *Партийната система в България*, София: „Горекс Прес“.
2. Любенов, М. (2021). *Политическите партии – институционализация и организационно развитие*, София: „Наука и общество“.
3. Мадисън, Дж., Хамилтън, А., Джей, Дж. (1997). *Федералистът (Записките на федералиста)*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

BIBLIOGRAPHY

4. Bolingbroke, H. S-J. (2002). *The Patriot King and Parties*. (1st Edition: 1738).
5. Burke, E. (2002). *Thoughts on the Cause of the Present Discontents*. (1st edition 1770).
6. Downs, A. (1957). *An economic theory of democracy*. New York: Harper and Row.
7. McCarthy, J. D. and Zald, M. N. (1977). Resource Mobilization and Social Movements, *American Journal of Sociology* 82(6): 1212-1241.
8. Sartori, G. (2005). *Parties and Party Systems*. Cambridge University Press.
9. Schlesinger, J. A. (1991). *Political Parties and the Winning of Office*. University of Michigan Press.
10. Schumpeter, J. (2003). *Capitalism, Socialism and Democracy*. Routledge. (1st Edition 1942).
11. Schattschneider, E. E. (1948). Pressure Groups versus Political Parties, *The Annals of American Academy of Political and Social Science* 259 (1): 17-23.
12. Tilly, C. and Tarrow, S. (2015). *Contentious Politics*. Oxford University Press.

За автора / About the author:

Георги Киряков е утвърден политически анализатор и автор на множество материали в областта на вътрешната и международната политика. Докторант в Катедра „Политология“ на СУ „Св. Кл. Охридски“

Georgi Kiryakov is an established political analyst and author of numerous materials in the field of domestic and international politics. PhD candidate in the Department of Political Science at Sofia University "St. Kliment Ohridski"

КОГНИТИВНИ И КУЛТУРНИ АСПЕКТИ НА ИНТИМНАТА КОМУНИКАЦИЯ И СЕКСУАЛНОТО НАСИЛИЕ

Николай Димитров,

Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, n_dimitrov@phls.uni-sofia.bg

Резюме:

Настоящата статия разглежда социалнопсихологическите механизми, които обуславят неяснотата и разминаванията в комуникацията, свързана със сексуалното съгласие. Изхождайки от разбирането за диадичната природа на сексуалното взаимодействие, се анализира как когнитивните изкривявания, социалните скриптове и културните стереотипи влияят върху възприемането на съгласието и отказа. Особено внимание се отделя на феномени като сексуалната свръхинтерпретация, ефекта на физиологичната възбуда и ролята на „мотивираната когниция“. Представени са емпирични данни, които показват, че погрешното тълкуване на комуникативни сигнали може да доведе до насилствени поведения, дори без злонамерен умисъл. Обсъждат се и социокултурни фактори – вярата в справедливия свят, обективизацията на жените и нормализиращите митове за изнасилването – които поддържат виктимизиращи нагласи и възпрепятстват ефективната превенция. Статията подчертава нуждата от научно обосновано сексуално образование, което да акцентира върху комуникативната яснота, етичните граници и социалната отговорност в интимните взаимоотношения.

Ключови думи: сексуално съгласие, сексуално насилие, стереотипи

COGNITIVE AND CULTURAL ASPECTS OF INTIMATE COMMUNICATION AND SEXUAL VIOLENCE

Nikolay Dimitrov

Sofia University "St. Kliment Ohridski", n_dimitrov@phls.uni-sofia.bg

Abstract:

This article examines the social-psychological mechanisms that underlie the ambiguity and miscommunication surrounding sexual consent. Drawing on the understanding of the dyadic nature of sexual interaction, it analyzes how cognitive distortions, social scripts, and cultural stereotypes influence the perception of consent and refusal. Special attention is given to phenomena such as sexual overperception, the effect of physiological arousal, and the role of motivated cognition. Empirical evidence is presented to demonstrate that the misinterpretation of communicative signals can lead to coercive behaviors, even in the absence of malicious intent. The discussion also addresses

sociocultural factors – belief in a just world, the objectification of women, and the normalization of rape myths – that sustain victim-blaming attitudes and hinder effective prevention. The article highlights the need for scientifically grounded sexual education that emphasizes communicative clarity, ethical boundaries, and social responsibility in intimate relationships.

Keywords: *sexual consent, sexual violence, stereotypes*

ВЪВЕДЕНИЕ

Основна характеристика на човешката сексуалност е нейната фундаментално комуникативна и релационна същност. Въпреки биологичната си основа, свързана с репродукцията, при хората сексуалното поведение се превръща в уникално социокултурно и междуличностно явление. Неговата диадична природа – фактът, че се осъществява в контекста на взаимоотношение между два субекта – трансформира сексуалността от прост биологичен факт – в сложен диалог. Този диалог не се изчерпва с физическата близост, а включва непрекъснат обмен на вербални и невербални сигнали, споделяне на желания, изява на уязвимост и взаимно разбирателство.

По този начин, половата активност при човека надхвърля своята репродуктивна функция и се превръща в мощно средство за изграждане и поддържане на интимна връзка. Тя става език, чрез който се изразяват привързаност, доверие, нежност и близост. В този процес се създават и укрепват психоемоционални връзки, които оформят идентичността на индивидите и тяхното усещане за принадлежност. Сексуалността става поле, където се преплитат личните истории, социалните норми, културните табу и емоционалните нужди на участниците.

Следователно, човешката сексуална дейност е „био-психо-социален“ феномен. Тя е едновременно биологичен импулс, психологически израз на личността, желанията и емоционалния свят, и социален и комуникативен акт, вграден в културни норми и изискващ активно съгласие и взаимоотношение.

Тази многослойна същност прави я изключително чувствителна към динамиката на власт, комуникативните умения и културните ценности, които винаги я опосредстват. Именно затова нейното разбиране е ключово не само за личното благополучие, но и за анализирането на фундаментални социални въпроси като съгласието, насилието и изграждането на здрави взаимоотношения.

Съгласието заслужава внимание и допълнителни изследвания, особено що се отнася до установените стереотипи за значението му, както и начините

на сигнализиране на невербалното съгласие, особено от гледна точка на възможността да не бъде правилно разбрано, във фокуса на изследването и работата с жертви на сексуално насилие.

СЕКСУАЛНИ СИГНАЛИ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯТА ИМ

Половото поведение и интимните взаимоотношения са обект на стереотипизация и предразсъдъци. Уязвимостта на младите хора в този процес е особено изразена, като често именно те стават жертва на разминавания между кодиране и декодиране на комуникативните послания, особено в ситуации на мнима съпротива – когато единият от партньорите вербализира, комуникира отказ, въпреки желанието си да отговори позитивно на предложението на другия за секс. Съществуващата табуизация на сексуалната терминология и недостатъчната публична дискусия по темата допринасят за задълбочаване на проблемите, независимо от динамичната информационна среда, в която младите индивиди са потопени.

В патриархалната „култура на свенливостта“ традицията е мъжете и жените да определят индиректните вербални сигнали (намеците, задевките) като повече индикативни за намеренията и особено – съгласието, както своите, така – и на партньорите. Много е вероятно смислите на индиректните сигнали – и на вербалните, и на невербалните – да са (или поне да се възприемат като) ситуативно специфични. Неясната природа на индиректните сигнали може да подтикне инициатора да потърси и допълнителни маркери от средата, за да се увери, че респондентът фактически се е съгласил. А при разминаване на смислите на първоначално кодираното съобщение и на последващото му декодиране, може да се стигне не само до липса или неправилна координация на взаимодействието, но и до реални проблеми, свързани с принуда или насилие.

Някои изследвания подкрепят подобна хипотеза. Едно такова установява, че участниците – както мъже, така и жени – споделят за различно разбиране на посланията на съпротива, особено когато те са индиректни, което предполага, че разминаването в комуникацията, свързана с отказа, може да доведе до сексуално насилие¹. Като изследва естествено възникващите недоразбирания при изразяване на сексуален интерес, Антония Аби² установява, че подобни недоразбирания са често срещани в общуването между мъже и жени, като чувствително повече жени (72%), в сравнение с мъжете (60%), са споделили, че поне веднъж са имали случка, в която някой от противоположния пол е възприел погрешно

¹ Motley M.T., H. M. Reeder 1995: 355-382

² Abbey, A. 1982: 830-838

дружелюбното им отношение като сексуален интерес. И въпреки че повечето недоразумения са били незначителни и са били разрешавани бързо, някои не са били безпроблемни, напротив – довели са до сексуална принуда, като се започне от нежелано целуване и се стигне до насилствено проникване.

В резултат на допускането за разминаване в комуникацията, обаче, в повечето култури гледната точка е, че жените са тези, които трябва ясно да комуникират сексуалните си намерения, за да се предпазят от изнасилване. Тази стратегия на предпазването възприема, че е отговорност на жената да осигури и потвърди, че мъжете разбират сексуалните им намерения, а не е отговорност на мъжете да внимават да чуят ясно потвърждаване на съгласие, преди да продължат. Подобни стереотипи усилват обвинението към жертвата. Въпреки това, много е вероятно сексуално агресивните мъже селективно да игнорират или реинтерпретират сигналите, особено вербалните, от страна на жените, за да пасне на това, което всъщност искат да чуят, като после се възползват от недоразумението и го използват за оправдание за сексуално насилие. В този смисъл е и гледната точка на Кристофър и Франдсън³. В тяхната работа установяват, че мъжете по-често от жените използват манипулативни техники, особено защото ситуативният контекст им осигурява сигнали, че това е ефективният начин да предизвикат поведенческа промяна у партньорите си.

Вербалното съобщаване на съгласието може да изглежда най-рационално, но редица изследвания разкриват, че индивидите го използват по-рядко, отколкото невербалните сигнали. Това отчитат и Шарлийн Мюленхард и колегите ѝ⁴, които дискутират и данни, че за много млади хора вербалното съгласие е ненужно, още повече че проваля както спонтанността, така и – носи ефекта на изненадата от това, което предстои партньорът да направи. В цитираната работа се предоставят и данни от други автори, според които по-често вербално съгласие се дава за пенално-вагинално и за анално проникване, както и за орален секс, отколкото за целуване, ласка и други форми на интимно докосване. Предоставят се и някои възможни обяснения. Например: много хора може да смятат за важно вербалното съгласие при преминаването от любовната игра – към секса, още повече – от гледна точка на предпазването от забременяване. Освен това: „изглежда, че вербалното изразяване на сексуално съгласие е по-вероятно [да бъде изразявано] при поведения, които са нови или спонтанни, например аналното проникване не е част от сексуалната рутина на повечето индивиди. Вербалното съгласие е споменавано по-

³ Christopher, F. S., Frandsen, M. M. 1990: 89–105

⁴ Muehlenhard, C. L., Humphreys, T. P., Jozkowski, K. N., & Peterson, Z. D. 2016: 457-487

често за еднородни срещи, отколкото за хетеросексуални, вероятно защото еднородните двойки не може да разчитат на традиционния хетеросексуален сценарий⁵.

В цитирания материал се обръща внимание и на допълнителни аспекти, като смисъл и значение. Авторите⁶ привеждат примери, че изречения като „Искам да спя с теб“ или „Желая те“, които не би следвало да се смятат за съгласие за секс, тъй като няма експлицитно изразено такова. Според мен, подобно тълкуване е спекулативно, тъй като тези изречения, дори и в английския език, са характерни с илюквативна реч, при която, най-общо казано, съобщението изисква точно определено, но небуквално разтълкуване и отговор (както, например, въпросът „Имате ли часовник?“ няма за цел да получи директен отговор на прекия си смисъл, а замества друг: „Колко е часът?“).

Съгласието може да бъде комуникирано по различни начини – както активно, така и пасивно. То може да се разглежда в три, може да се каже, разновидности: вътрешна готовност (желание), изрично съгласие и поведение, което друг тълкува като съгласие. Поради тази многопластовост, различни хора разчитат на различни сигнали при интерпретацията на съгласие – някои очакват вербални изказвания, други се фокусират върху невербални сигнали (движения на тялото, реакции и др.). Психологическата сложност на съгласието се илюстрира и от факта, че често то се смесва с понятия като сексуално желание или удоволствие⁷. Освен това, съгласието може да се променя по време на сексуалния контакт, което допълнително усложнява разбирането му⁸. Това създава ситуации, при които вербално съгласие не отразява реалната вътрешна воля.

Но много по-важен е въпросът за обхвата на съгласието, доколко, веднъж дадено, важи не само за конкретната предхождаща го дейност, а и за последващите. Ако се върна на статията на Шарлийн Мюленхард и колегите ѝ⁹, те дават пример с описание на реален инцидент, при който жена споделя, че докато я е докосвал интимно, мъжът, когото тя принципно харесвала, я попитал „Може ли?“. Тя отговорила утвърдително, но мислела, че въпросът е бил насочен само към това, което той вече правел, но той продължил... Подобни разкази – смятат авторите – показват, че липсата на конкретика е проблематична. Но специфицирането също може да бъде проблематично. От една страна

⁵ Пак там

⁶ Пак там

⁷ Kaluza J, Conry-Murray C. 2021.

⁸ Пак там

⁹ Muehlenhard, C. L., Humphreys, T. P., Jozkowski, K. N., & Peterson, Z. D. 2016: 457-487

(както обръщат внимание на сходни примери авторите) – никой не пита „Искаш ли да извърша пенално-вагинално проникване?“. От друга – Мюленхард и колегите й¹⁰ цитират чужди изследвания, описващи респондентки, които отчитат за неприемливо пък твърде директното, описателно говорене. Това, което би било най-добре – продължават те – би бил „хибрид между вербална и невербална комуникация“. С други думи – ако вече е получено вербално съгласие преди сексуалната дейност, би било важно да се следи за невербалните сигнали от партньора, за да се прецени дали той продължава да се чувства комфортно.

Особено критичен се оказва проблемът с комуникативната неефективност в интимната връзка. Неспособността на единия партньор да декодира адекватно сигналите на другия, съчетана с фрустрацията на комуникативно активния субект, често създава условия за поява на сексуални дисфункции. Липсата на адекватни знания и умения за разпознаване на комуникативни сигнали – напр. разграничаване на мнима съпротива от категоричен отказ – често води до фрустрация, чувство за неуспех, повишена тревожност и ниска самооценка. Това създава условия за развитие на лъжливи сексуални разстройства, които по своята същност са психологически, а не физиологично детерминирани.

В този смисъл необходимостта от систематизирана и научно обоснована сексуална просвета остава ключов елемент за превенцията на сексуални разстройства и за изграждането на здрава интимна култура. Такава просвета следва да бъде не просто информативна, а и психологически, културно и социално адекватна, за да може да подпомага съзряването на личността и хармонизацията на половите отношения.

Сексуалното насилие, от друга страна, често се разглежда в правен, медицински и социологически контекст, но също заслужава задълбочен анализ и от социалнопсихологическа перспектива. Концептуализацията му като „инцидент, заради липса на съгласие“ е повод за проучвания както на начините на възприемане съгласието, така и на оформянето на възприятията от социалните норми и когнитивните механизми, но и на изследване на това как определени пространства (и в географски, и в социален смисъл) може да улеснят или възпрепятстват такова поведение.

Изследванията на социалната психология показват, че сексуалното насилие не е просто резултат от зловредни намерения или патология; често то включва сложни междуличностни и социални динамики като неразбирателство, индивидуални склонности към когнитивно неточно възприемане и преценка на отделни събития, групови норми и властови

¹⁰ Пак там

структури. Съгласието често се възприема като ясна бинарна опция, но хората често се опират на невербални сигнали, евристики и социални скриптове, вместо на експлицитно вербално съгласие¹¹. В неясни ситуации или при употреба на алкохол или наркотици индивидите може да предположат наличие на съгласие, базирано на предходни взаимодействия или културни очаквания. Това се интензифицира от ефекта на фалшива консенсусна илюзия, при който хората надценяват твърде много степента, до която другите споделят техните вярвания или намерения.

В западната култура често сексуалните скриптове представят мъжете като сексуални инициатори, а жените – като „пазителки на вратите“¹². Тези скриптове може да изкривят възприятието за взаимно желание. Мъж може да тълкува колебанието на жената като част от „игра“, а не като истински отказ, като по този начин демонстрира как нарушение на очакванията и безоснователно атрибутиране може да надделеят над реалистичното разпознаване на подаваните от нея сигнали.

Социалната когниция играе централна роля в тълкуването и осъществяването на сексуалния акт. Преднамереното разсъждение (или „мотивирана когниция“) позволява на индивидите да възприемат двусмислени сигнали така, че те да съвпадат с техните желания или очаквания¹³. В сексуален контекст това може да доведе както до погрешно разтълкуване на готовността или желанието на партньора за секс, така и – до negliжиране или недооценяване на прояви на дискомфорт или съпротива. Изследванията показват, че възбудата – независимо дали е сексуална или емоционална – може да изкриви преценката за намеренията на другия.

Теорията за погрешната атрибуция, или неправилното приписване¹⁴ показва как повишената физиологична възбуда, независимо от нейния първоначален източник, може да увеличи вероятността за неправилно тълкуване на сексуален интерес, заради неточна оценка, включително на социални сигнали. Така индивидите може да интерпретират физиологична симптоматика, включваща ускорен пулс, повишено кръвно налягане или телесна температура като емоционални или сексуални реакции, дори когато тези симптоми са причинени от несвързани с романтика или сексуалност фактори (напр. физическо усилие, стрес, страх), както е в класически експеримент на Доналд Дътън и Артър Арън¹⁵, който

¹¹ Jozkowski, K.N., Peterson, Z.D. 2013: 1-14

¹² Simon, W., Gagnon, J. H. 1986: 97-120

¹³ Kunda, Z. 1990: 480-498

¹⁴ Dutton, D. G., & Aron, A. P. 1974: 510-517

¹⁵ Пак там

демонстрира, че участници, преживели по-високи нива на физиологична възбуда, са по-склонни да интерпретират неутрални социални взаимодействия със срещуположния пол като съдържащи сексуален интерес. В този контекст, повишената възбуда се явява модулатор на социалното възприятие, като нарушава точността на интерпретацията на поведенчески сигнали. Подобни механизми може да играят роля и в ежедневни ситуации, където индивидът изпитва физиологична възбуда, но неправилно я свързва със сексуално привличане или интерес от страна на друг човек. Това може да се засили в условия на двусмислени социални сигнали, където липсва яснота относно намеренията на отсрещната страна.

Изследвания в социалната психология сочат, че мъжете, в сравнение с жените, са по-склонни към сексуално ориентирани интерпретации на социални взаимодействия. Особено в състояние на физиологична възбуда. Антония Аби¹⁶ открива, че мъжете са по-склонни от жените да тълкуват дружелюбно поведение като индикатор за сексуален интерес, дори когато подобна интерпретация е неправилна. Това е част от по-широкия феномен на сексуална свръхинтерпретация (*sexual overperception bias*), подробно разгледан от Марти Хейзълтън¹⁷, според когото в ежедневни ситуации мъжете систематично надценяват нивото на сексуален интерес от страна на жените. Допълнително заключенията са потвърдени и от Перилу, Ийстън и Бъс¹⁸, които показват чрез контролирани експерименти, че физиологичната възбуда и полът на участниците влияят върху точността на интерпретация на социалните сигнали, особено в амбивалентен контекст.

В съвкупност, тези изследвания показват, че физиологичната възбуда не само формира субективното възприятие, но и може да насърчи погрешни заключения относно сексуалните намерения на другите, което има съществени социални и етични последици. Следователно, повишената физиологична възбуда може да действа като когнитивен прайминг фактор, който увеличава вероятността за надценяване или погрешно тълкуване на сексуални намерения, което има значими последствия за междуличностната комуникация, социалната динамика и дори за разбирането на ситуацията, в които може да възникнат недоразумения или нарушения на личните граници.

Алкохолът често участва в случаи на сексуално насилие. Според модела на Стийли и Джоузефс¹⁹, интоксикацията намалява когнитивния фокус,

¹⁶ Abbey, A. 1982: 830-838.

¹⁷ Haselton, M. G. 2003: 34-47.

¹⁸ Perilloux, C., Easton, J. A., & Buss, D. M. 2012: 295-302.

¹⁹ Steele, C. M., & Josephs, R. A. 1990: 921-933.

което отключва склонността да се акцентира на непосредствени стимули (например флирт), докато се игнорират инхибиторни сигнали като отдръпване или мълчание. Това нарушава преценката и засилва риска от неправилно тълкуване или пренебрегване липсата на съгласие.

Сексуалното насилие не е само резултат от индивидуални когнитивни процеси, но е предизвикано и от средови влияния. В ситуации с присъствие на много хора, особено партита или в студентски общежития, наблюдатели често стават свидетели на принудително поведение, но не се намесват. Ефектът на наблюдателя, описан от Биб Латане и Джон Дарли²⁰, се отнася до ситуации, в които присъствието на други (не само участници, а особено странични наблюдатели) намалява готовността за действие, тъй като мнозина допускат или разчитат, че някой друг ще се намеси, или че интервенцията не е оправдана, или изобщо – нужна. Още повече, че в някои пространства (студентски общежития, армията, затворите) съществуват ситуативни норми, които минимизират или нормализират принципно принудително или агресивно поведение. Освен от страх, мнозина от свидетелите на подобни прояви, не се ангажират с пряка намеса или последващо докладване пред съответните контролни органи, заради проявата на феномена на т.нар. „множествено (или плуралистично) невежество“ – тогава, когато отделните лица не подкрепят определени действия, но (и затова и не се намесват) приемат, че другите ги одобряват или подкрепят, което именно води до колективно бездействие²¹. В случаи на сексуално насилие извършителят може да се възползва от властта, а жертвата – да се страхува да се противопостави или да търси помощ. А сексуалното насилие често се случва в контексти с властово неравенство – като работни места, образователни институции или семейства²². Отделно, убеждението, че притежаваш права над нещо или някого, често е ясно подкрепяно от културните възприятия. То кара индивидите да смятат, че имат „право на достъп“ до телата на други хора.

МИТОВЕ, СТЕРЕОТИПИ И СЕКСУАЛНО НАСИЛИЕ

Теорията за обективизацията на Барбара Фредриксън и Томи-Ан Робъртс²³ предоставя рамка за разбиране на културните и разглежданите от психологията механизми, чрез които женските тела се третират като обекти на мъжкото желание, често лишени от субективност, индивидуалност и вътрешен живот, когато жените са сведени до своята сексуална стойност, т.е. – оценявани основно или изключително въз основа на външния си вид и предполагаемата им сексуална достъпност. Теорията подчертава, че когато жените са сведени до сексуалната им

²⁰ Darley, J. M., & Latane, B. 1968: 377-383.

²¹ Prentice, D. A., & Miller, D. T. 1993: 243-256.

²² Петрова, Д. 2023: 30-46.

²³ Fredrickson, B. L., T.A. Roberts. 1997: 173-206.

стойност, до сексуален обект, емпатията към тях намалява, което увеличава тяхната уязвимост, а то пък води до повишен риск от тормоз, насилие и виктимизация, тъй като жените, превърнати от субекти – в обекти, биват възприемани като „по-малко хора“, с намалени права и нужди от защита. Този процес може да бъде особено силен в контексти, в които съществува културно нормализирана сексуализация, например в медиите, рекламата или порнографията, където обективизацията се представя като приемлива или дори желана и очаквана. Нещо повече, самите жени може да интернализират този външен поглед върху себе си – процес, известен като самообективизация – което допълнително повишава психичната им уязвимост чрез засилен мониторинг и контрол над тялото (който може да доведе и до хранителни разстройства), повишена тревожност и нарушено внимание към вътрешни преживявания, включително към усещанията за опасност или дискомфорт²⁴.

Начинът, по който обществото интерпретира сексуалното насилие, се влияе от тенденцията поведението да бъде обяснявано чрез приписване на вътрешни или външни причини. Хората може да обвиняват жертвата, за да запазят вярата си в справедлив свят, където злото не се случва на добри хора. Това води до изказвания като „Тя самата си е виновна!“ или „Трябваше да знае по-добре!“ – нещо, което се среща и в народното творчество, в пословици и поговорки, даващи недвусмислено познание, че „Кой каквото сам си направи – никой не може да му го направи“.

Освен възприемането и споделянето на различни митове, отнасяни към изнасилването, като вярвания, че „мъжете не могат да се контролират“ или „някои жени искат да бъдат изнасилени“²⁵, вярата в мировата справедливост (или в „справедливия свят“) , представлява друго фундаментално когнитивно убеждение: че хората получават това, което заслужават, и – обратно – заслужават това, което са получили. Тази вяра изпълнява чисто психологическа функция, като осигурява усещане за предсказуемост, ред и морална справедливост в социалния свят. Въпреки това, когато индивиди се сблъскат със случаи на несправедливост – например жертва на сексуално насилие – те често изпитват когнитивен и емоционален дисонанс, тъй като подобни събития противоречат на очакванията им за морален ред. И именно заради стремежа си да съхранят вярата си в един справедлив и подреден свят, може да прибегнат до обвиняване на жертвата, като рационализират случилото се чрез приписване на отговорност на пострадалия. По този начин възприятието за мирова справедливост се запазва: ако жертвата е направила нещо

²⁴ Пак там

²⁵ Payne, D. L., Lonsway, K. A., & Fitzgerald, L. F. 1999: 27-68

„грешно“, то тогава събитието не е напълно произволно или несправедливо, а е следствие от нейни действия, заслужено е.

Изследвания потвърждават тази тенденция. Например Хейфър и Бег²⁶ демонстрират, че колкото по-силна е вярата в справедлив свят у даден индивид, толкова по-голяма е вероятността той да обвинява жертвата, особено когато няма възможност да поправи или компенсира несправедливостта. В подобни случаи моралният дискомфорт се редуцира чрез когнитивно изместване на отговорността от извършителя към жертвата. Обвиняването на жертвата е особено изразено в случаи на сексуално насилие, където културни скриптове, полови стереотипи и митове за изнасилването допълнително улесняват този процес, който цели запазване на личното усещане за контрол и справедливост.

Сексуалното насилие не се ограничава единствено до актове на изнасилване, а включва широк спектър от поведения, при които се нарушава телесната и личностната автономия на индивида, включително опипване на интимни части на тялото, опити за проникване (орално, анално или вагинално) и извършено проникване^{27,28}. Макар дефинициите незначително да варират в различните източници, липсата на съгласие последователно се откроява като основен определящ елемент на сексуалното насилие – както в правния, така и в етичния смисъл. Съгласието трябва да бъде дадено свободно, без принуда, манипулация, заплахи или злоупотреба с власт. Отсъствието му превръща всяко сексуално поведение в акт на насилие, независимо от степента на физическо въздействие. Това включва както „по-меките“ форми на нарушение, като нежелано докосване, сексуални намеци или натрапчиво поведение, така и крайните прояви като изнасилване или сексуално посегателство, съпроводено с физическа принуда.

Най-висок риск от преживяване на сексуално насилие се наблюдава във възрастовата група между 15 и 24 години, когато фактори като социална уязвимост, ограничен достъп до правна защита, и неравнопоставеност във взаимоотношенията повишават вероятността от насилие^{29,30}. Тази уязвимост се задълбочава от допълнителни социални детерминанти като бедност, ниска образователна степен, маргинализация и недостатъчна сексуална грамотност, което прави интервенциите в тази демографска група от критично значение за превенцията на сексуалното насилие и насърчаването на равноправни и ненасилствени взаимоотношения.

²⁶ Hafer, C. L., & Bègue, L. 2005: 128-167.

²⁷ Khan, S., Greene, J., Mellins, C. A., Hirsch, J. S. 2020: 139-163.

²⁸ Ezechi OC et al., 2016.

²⁹ García-Moreno, C. et al., 2013.

³⁰ Decker MR, et al. 2014: 58-67.

Не трябва да се пренебрегва и това, че важен методологичен аспект в изследването на сексуалното насилие е разграничението между поведенчески дефиниции и субективен отчет. Изследвания, започнати от Мери Кос и колеги, показват, че измерването на сексуалното насилие на база на конкретни преживявания, напр. „Преживявали ли сте нежелан сексуален контакт?“, е по-точно, отколкото разчитането на субективния отчет: „Смятате ли, че сте били жертва на сексуално насилие?“^{31,32}. Това дава ясен знак, че много хора, чиито преживявания отговарят на дефиницията за сексуално насилие, не ги определят като такива³³. Причините за запазване на мълчание пък са широкоспектърни: от възприемане на инцидента като не е достатъчно сериозен, срам, нежелание да се притесняват близките, страх от последствия, институционално недоверие – всичките те са сериозни социални и психологически пречки пред докладването.

Изследванията разкриват тревожни модели в разбирането на съгласието сред различни демографски групи. Мъже и млади хора (14-34 г.) по-често приемат проблематични дефиниции, като например: че сексуална история (предишни сношения между двамата партньори) означава автоматично съгласие; че макар и силно опиянени, хората са в състояние да дадат валидно съгласие; че липсата на отказ е знак за съгласие (Willis et al., 2022). Такива нагласи увеличават риска от сексуално насилие, особено за младите жени. Субективната интерпретация на съгласието затруднява разпознаването на сексуалното насилие, тъй като възприемането на дадено поведение като съгласие или несъгласие често зависи от индивидуални когнитивни схеми, културни норми и междуличностни очаквания. Участниците в изследвания често описват дефиницията на сексуално насилие като „неясна“ и подлежаща на тълкуване, въпреки че повечето се съгласяват, че липсата на съгласие е основният разграничител³⁴. Тази субективност води до несъответствия между намеренията на един участник и възприятието на другия, което може да направи неясна границата между доброволен сексуален акт и преживяване, характеризиращо се с принуда, натиск или липса на информирано съгласие. Социалните сценарии и ролеви очаквания може да обусловят мълчаливо приемане на съгласието, дори когато вътрешната готовност липсва. Особено в контекста на романтичните или партньорските взаимоотношения. Тази амбивалентност подчертава нуждата от ясно разграничаване между поведение, което може да бъде

³¹ Caputo M, Fineman M, Khan S 2024.

³² Koss, M. P., Gidycz, C. A., & Wisniewski, N. 1987: 162-170.

³³ Khan, S. R., Hirsch, J. S., Wamboldt, A. and Mellins C. A. 2018: 432-460.

³⁴ Labhardt D, Brown S, Holdsworth E, McKillop N, Howat DJ, Jones C. 2023: 1952-1975.

интерпретирано като съгласие, и изрично, информирано и взаимно валидирано съгласие.

Хората често не разпознават случилото се като насилие, особено ако ситуацията не съответства на културните представи за „типично“ изнасилване³⁵. Авторите подчертават, че културните скриптове за сексуално насилие играят централна роля в това как индивидите осмислят и категоризират преживяванията си. Така много жертви на сексуално насилие не идентифицират преживяването си като насилие в момента на събитието или дори дълго след него. Тези скриптове функционират като когнитивни шаблони, които определят какви действия, участници и обстоятелства се възприемат като „валидни“ за да бъде дадена ситуация определена като изнасилване. Ако преживяването не съответства на тези предварително изградени очаквания — например когато няма явна физическа съпротива, извършителят е интимен партньор или жертвата е под въздействие на алкохол – има значителен риск за когнитивно изключване на преживяното от категорията на насилието (пак там).

Психологически фактори като срам, объркване, дисоциация, самообвинение и дори интериоризиране на културни митове за изнасилването допълнително възпрепятстват адекватната оценка на случилото се. Някои жертви рационализират насилието чрез вътрешен монолог, който минимизира тежестта му („Може би аз дадох смесени сигнали“; „Той не го направи нарочно“), което води до неразпознаване, а следователно и до неизказване на преживяното като форма на виктимизация^{36,37}. Това има сериозни последствия не само за психичното здраве на пострадалите, тъй като липсата на разпознаване възпрепятства търсенето на подкрепа и лечение, като по този начин удължава психичната травма и чувството за изолация, но и възпрепятства събирането на данни, тъй като много случаи на сексуално насилие остават нерегистрирани, невидими и ненаказани.

Така или иначе, възприемането на жените като сексуални обекти е дълбоко вкоренен социален феномен, който има съществени последствия върху начините, по които индивидите разбират и реагират на въпросите, свързани със сексуалното съгласие и насилие.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Сексуалната обектификация на жените е социокултурен процес, при който жените се възприемат предимно или изключително като обекти на сексуално желание, а не като цялостни личности със собствена

³⁵ Laughlin, E., Pettitt, M., Lamarche, V. M., & James-Hawkins, L. 2023: 11445-11474.

³⁶ Botta, R. A., & Pingree, S. 1997: 197–212.

³⁷ Peterson, Z.D., Muehlenhard, C.L. 2004: 129-144.

субектност, вътрешна сложност и автономия. Този феномен е системно вкоренен в патриархалните структури на обществото и се поддържа от множество институции – от езика, медиите и рекламата, до образователните системи. Връзката между тази обектификация и разбирането за сексуално съгласие и насилие е пряка и причинно-следствена: когато жените се възприемат предимно като сексуални обекти, техните граници, желания и автономия се размиват, което нормализира поведението, игнориращи тяхното съгласие.

Исторически корените на сексуалната обектификация могат да бъдат проследени в традицията да бъдат възприемани като пасивни обекти на мъжката активност. Редица религиозни и културни наративи представят жените като собственост или като изкушения, което засилва перцепцията за тяхната инструментална, а не вътрешна стойност. В патриархалните общества властта и ресурсите са концентрирани в ръцете на мъжете, а жените често са разглеждани като символичен капитал или като средства за репродукция и сексуално задоволяване. Тази структура създава социални рамки, в които жените не само са, но и трябва да бъдат оценявани предимно по външни и сексуални характеристики.

От ранна възраст момчетата и момичетата се социализират различно относно сексуалността. Езикът също подкрепя тази динамика. Сексисткият език, сексуални шеги, комплименти, които редуцират жените до физически атрибути, и обръщения, които подчертават сексуалната им достъпност – всички те нормализират възприемането на жените като обекти. Още повече, че и съвременните медии играят ключова роля в поддържането на сексуалната обектификация: рекламата, филмите, музикалните видеоклипове и социалните мрежи често представят женското тяло като фрагментирано (фокус върху отделни части, основно вторичните полови белези – гърдите, ханша), дисциплинирано (подчинено на строги стандарти за красота) и – неизменно – на разположение на мъжкия поглед.

Докато мъжката сексуалност често се представя като активна, агресивна и задоволяваща нужди, женската се фетишизира и представя като пасивна и на разположение. Тази дихотомия подготвя почвата за размиване на концепциите за съгласие. Когато жените се възприемат предимно като сексуални обекти, тяхното „Не“ се интерпретира като „част от играта“ или като дразнене, а не като автентично изразяване на несъгласие. Това води до култури, в които „Не“ означава „Да“, а принудата се нормализира като част от сексуалния контакт, основно базирана на мъжката „презумпция за достъп“. Този феномен се отнася до социалното очакване, че мъжете имат право на достъп до женските тела, а съпротивата се третира като

нарушение на това предполагаемо право. Тази презумпция е пряко производно на възприемането на жените като сексуални обекти.

Когато хората възприемат другите като обекти, способността им за емпатия намалява. Това обектифицирано възприятие намалява способността да се разпознаят и уважават чувствата, желанията и границите на другия човек. Сексуалната обектификация създава почва, при сексуално насилие да бъде обвинявана жертвата. Тъй като жените се възприемат като обекти, за тях се смята, че носят отговорност за провокиране на сексуален интерес чрез външен вид или поведение. Това пренася отговорността от извършителя към жертвата и затруднява разпознаването на насилието като такова.

В култури с висока степен на сексуална обектификация, сексуалното насилие често се разглежда като крайно или „поведение по изключение“, докато в действителност то е логическо продължение на норми, които не уважават женската автономия. Малките нарушения на границите (нежелани докосвания, сексистки забележки) създават континуум, в края на който стои изнасилването. Много жени интернализират обектифициращия поглед и започват да се възприемат самите себе си предимно като сексуални обекти. Това води до повишена тревожност относно външния вид, нарушения в храненето, депресия и затруднения в установяването на здрави граници в интимните взаимоотношения. Разбира се, установените и устойчиви стереотипи не са полезни и за самите мъже, тъй като ги ограничават и изискват от тях постоянно доказване на сексуалната способност и третиране на жените като трофеи, което ги и подтиква да изразяват сексуалността си по начини, които може да бъдат отдалечени както от автентичност на характера и поведението, и така и от добронамерена интимност.

Ефективната борба срещу тази динамика изисква цялостни образователни програми, които учат на концепцията за активно, ентусиазирано съгласие от ранна възраст, но и продължават и в други възрастови периоди с идентифицирането на проблеми на стереотипите изобщо, включително медийните репрезентации, на взаимоотношенията в цялост и в конкретни топови – например работното място, стереотипите. Тези програми трябва да деконструират идеята, че сексуалността е транзакционна или че жените са пасивни участници.

Правните системи трябва да бъдат реформирани, за да разпознават сложността на сексуалното насилие в условията на нормализирана обектификация, и да създадат по-ефективни механизми за защита на жертвите. Важна част от решението е включването на мъже в диалога и

промотирането на алтернативни, недоминиращи модели на маскулинност, които не зависят от обектификцията на жените.

В крайна сметка: женската сексуална обектификация не е повърхностен или маргинален феномен, а дълбоко вкоренен социален механизъм, който оформя фундаментално разбирането за интимност, автономия и човешка стойност. Нейното разпознаване и деконструкция е от съществено значение за създаването на общество, в което сексуалното съгласие се разбира като неотменим компонент на всеки интимен контакт, а сексуалното насилие спира да бъде нормализирано като естествено продължение на социалните норми. Промяната изисква колективно усилие в образованието, медиите, законодателството и ежедневните човешки взаимоотношения, за да се премине от култура на собственост и обектификация – към култура на взаимно уважение.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Петрова, Д. (2023). Насилие, основано на пола: същност, форми и причини. Вторичната виктимизация като фактор за поддържането му. В: Трайкова, А., Касабов, О. (съст.). *Структурно насилие и човешко достойнство. Сборник статии от академична конференция*. София: Изток-Запад. Стр. 30-46.

BIBLIOGRAPHY

2. Abbey, A. (1982). Sex differences in attributions for friendly behavior: Do males misperceive females' friendliness? *Journal of Personality and Social Psychology* 42(5): 830–838. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.42.5.830>
3. Botta, R. A., & Pingree, S. (1997). Interpersonal communication and rape: Women acknowledge their assaults. *Journal of Health Communication* 2(3): 197–212. <https://doi.org/10.1080/108107397127752>
4. Caputo M, Fineman M, Khan S (2024) Sexual assault and the matrix of harm: Sexual assault survivors narrate their whole lives in more negative ways. *PLoS ONE* 19(6): e0297650. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0297650>
5. Christopher, F. S., Frandsen, M. M. (1990). Strategies of influence in sex and dating. *Journal of Social and Personal Relationships* 7(1): 89–105. <https://doi.org/10.1177/0265407590071005>
6. Darley, J. M., & Latane, B. (1968). Bystander intervention in emergencies: Diffusion of responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology* 8(4, Pt.1): 377–383.
7. Decker MR, Peitzmeier S, Olumide A, Acharya R, Ojengbede O, Covarrubias L, Gao E, Cheng Y, Delany-Moretlwe S, Brahmabhatt H. Prevalence and Health Impact of Intimate Partner Violence and Non-partner Sexual Violence Among Female Adolescents Aged 15-19 Years in Vulnerable Urban Environments: A

- Multi-Country Study. *J Adolesc Health*. 2014 Dec;55(6 Suppl):S58-67. doi: 10.1016/j.jadohealth.2014.08.022. Epub 2014 Nov 19. PMID: 25454004.
8. Dutton, D. G., & Aron, A. P. (1974). Some evidence for heightened sexual attraction under conditions of high anxiety. *Journal of Personality and Social Psychology* 30(4): 510–517. <https://doi.org/10.1037/h0037031>
 9. Ezechi OC, Adesolamusa Z, David AN, Wapmuk AE, Gbajabiamila TA, Eugeniaidigbe I, Ezeobi PM, Ohihoin AG, Ujah IA. (2016), Trends and patterns of sexual assaults in Lagos south-western Nigeria. *Pan Afr Med J.*;24:261. doi: 10.11604/pamj.2016.24.261.9172. PMID: 27800114; PMCID: PMC5075452
 10. Fredrickson, B. L., T.A. Roberts. (1997). Objectification Theory: Toward Understanding Women's Lived Experiences and Mental Health Risks. *Psychology of Women Quarterly* 21(2): 173-206. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1997.tb00108.x>
 11. García-Moreno, C., Abrahams, N., Devries, K., Pallitto, C., Stöckl, H., Watts, C. [...] World Health Organization. (2013) Global and Regional Estimates of Violence Against Women: Prevalence and Health Effects of Intimate Partner Violence and Non-Partner Sexual Violence. [Geneva, Switzerland: World Health Organization] [Pdf] Retrieved from the Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/2021763191/>.
 12. Hafer, C. L., & Bègue, L. (2005). Experimental Research on Just-World Theory: Problems, Developments, and Future Challenges. *Psychological Bulletin* 131(1): 128–167. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.131.1.128>
 13. Haselton, M. G. (2003). The sexual overperception bias: Evidence of a systematic bias in men from a survey of naturally occurring events. *Journal of Research in Personality* 37(1): 34–47. [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(02\)00529-9](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(02)00529-9)
 14. Jozkowski, K.N., Peterson, Z.D. (2013). Assessing the validity and reliability of the perceptions of the consent to sex scale. *Journal of Sex Research* 1–14. DOI: 10.1080/00224499.2012.757282
 15. Khan, S., Greene, J., Mellins, C. A., Hirsch, J. S., (2020), *Annual Review of Criminology* 3(1): 139-163
 16. Koss, M. P., Gidycz, C. A., & Wisniewski, N. (1987). The scope of rape: Incidence and prevalence of sexual aggression and victimization in a national sample of higher education students. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 55(2): 162–170. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.55.2.162>
 17. Kunda, Z. (1990). The case for motivated reasoning. *Psychological Bulletin* 108(3): 480–498. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.3.480>
 18. Labhardt D, Brown S, Holdsworth E, McKillop N, Howat DJ, Jones C. (2023). UK and Australian University Students' Perceptions of the Nature of Sexual Assault and Intervening Behavior. *Journal of Interpersonal Violence* 39(9-10):1952-1975. doi: 10.1177/08862605231212171. Epub 2023 Nov 14. PMID: 37961902; PMCID: PMC10993633.
 19. Laughlin, E., Pettitt, M., Lamarche, V. M., & James-Hawkins, L. (2023). Just One Shot? The Contextual Effects of Matched and Unmatched Intoxication on Perceptions of Consent in Ambiguous Alcohol-fueled Sexual Encounters. *Journal of Interpersonal Violence* 38(21-22): 11445-11474. <https://doi.org/10.1177/08862605231182378> (Original work published 2023)

20. Motley M.T., H. M. Reeder (1995) Unwanted escalation of sexual intimacy: Male and female perceptions of connotations and relational consequences of resistance messages, *Communication Monographs*, 62(4): 355-382, DOI: 10.1080/03637759509376367
 21. Muehlenhard, C. L., Humphreys, T. P., Jozkowski, K. N., & Peterson, Z. D. (2016). The complexities of sexual consent among college students: A conceptual and empirical review. *Journal of Sex Research* 53: 457-487. doi:10.1080/00224499.2016.1146651
 22. Payne, D. L., Lonsway, K. A., & Fitzgerald, L. F. (1999). Rape myth acceptance: Exploration of its structure and its measurement using the Illinois Rape Myth Acceptance Scale. *Journal of Research in Personality* 33(1): 27-68. <https://doi.org/10.1006/jrpe.1998.2238>
 23. Perilloux, C., Easton, J. A., & Buss, D. M. (2012). The misperception of sexual interest. *Psychological Science* 23(3): 295-302. <https://doi.org/10.1177/0956797611424162>
 24. Peterson, Z.D., Muehlenhard, C.L. (2004), Was It Rape? The Function of Women's Rape Myth Acceptance and Definitions of Sex in Labeling Their Own Experiences. *Sex Roles* 51: 129-144. <https://doi.org/10.1023/B:SERS.0000037758.95376.00>
 25. Prentice, D. A., & Miller, D. T. (1993). Pluralistic ignorance and alcohol use on campus: Some consequences of misperceiving the social norm. *Journal of Personality and Social Psychology* 64(2): 243-256. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.64.2.243>
 26. Simon, W., Gagnon, J. H. (1986). Sexual scripts: Permanence and change. *Archives of Sexual Behavior* 15(2): 97-120. doi:10.1007/BF01542219
 27. Steele, C. M., & Josephs, R. A. (1990). Alcohol myopia: Its prized and dangerous effects. *American Psychologist* 45(8): 921-933. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.45.8.921>
-

За автора/About the author:

Николай Димитров е доцент по психология в Софийския университет „Св. Кл. Охридски“. Научните му интереси са свързани със социалната, политическата, организационната и медийната психология.

Nikolay Dimitrov is an Associate Professor of Psychology at Sofia University "St. Kliment Ohridski". His research interests are related to social, political, organizational, and media psychology.

„НЕЗНАЕН ГРАЖДАНИН, ОТЕЧЕСТВО – ЗЕМЯТА!“: СКИТНИЧЕСТВОТО В ПОЕЗИЯТА НА РАННИЯ БОГОМИЛ РАЙНОВ

Мартин Колев,
martinpkolev@gmail.com

Резюме:

Статията изследва темата за скитничеството в поезията на ранния Богомил Райнов, позиционирайки я в контекста на други български произведения от междувоенния период. През призмата на номадологията на Жил Делюз и Феликс Гатари, скитничеството в поезията на Райнов е представено като силно желан, но социално неприемлив акт. Изведени са примери за скитничеството като инфантилно занимание, игра, фантазия, но и като възможност за осъществяване на свободно движение в рамките на текстовото пространство.

Ключови думи: скитничество, Богомил Райнов, Жил Делюз, Феликс Гатари, номадология.

“UNKNOWN CITIZEN, HOMELAND – EARTH!”: WANDERING IN THE POETRY OF THE EARLY BOGOMIL RAYNOV

Martin Kolev, PhD.,
martinpkolev@gmail.com

Abstract:

The article explores the theme of wandering in the poetry of early Bogomil Raynov, positioning it in the context of other Bulgarian literary works from the Interwar period. Through the prism of Gilles Deleuze and Felix Guattari's nomadology, wandering in Raynov's poetry is presented as a highly desired, but socially unacceptable act. Examples are given of wandering as an infantile activity, game, fantasy, but also as an opportunity for free movement within the textual space.

Keywords: wandering, Bogomil Raynov, Gilles Deleuze, Felix Guattari, nomadology.

Настоящата статия разглежда темата за скитничеството в поезията на ранния Богомил Райнов, където въпросната тема получава една парадоксална трактовка, особено илюстративна за края на междувоенния период в българската литература.

Темата за скитничеството е по принцип много продуктивна за анализ в контекста на следосвобожденската ни литература, тъй като представлява в същността си един трансгресивен акт. Тук нямам предвид вариации на скитническото преживяване като пътешестването на Алеко Константинов „До Чикаго и назад“ или трагичния емигрантски модус на преживяване, защото те не застрашават функцията на „домашното огнище“ като смислово и топологично ядро на човека и неговия свят. Става въпрос за един алтернативен, „номадски“ модел на скитничество, който предизвиква тъкмо статуквото на такива фундаментални за българската литература и култура символи като Дома и Родината. Ако прибегнем до терминологията на Жил Делюз и Феликс Гатари, можем да кажем още: този номадски модел на литературно скитничество предизвиква и активира защитните и проследяващи механизми на държавния апарат, чиято априорна цел е да възпира всякакви опити за осъществяване на свободно, неконтролируемо движение.

Ще онагледя този вид скитничество с един емблематичен за ранната, следосвобожденска литература пример – стихотворението „Прости“ на Кирил Христов. То включва следното сквернословие, почти програмно звучащо изявление:

Прощавай, сбогом, тихичка родина,
напускам те без жал!¹

Разбира се, стихотворението пределно добре осъзнава трансгресивния характер на своето действие, както си личи още от заглавието му. Всъщност описваният акт на прощаване е диаметрално противоположен на едно предно, интегрирано вече в канона и „образцово“ прощаване – на Ботевия лирически говорител с неговата тъжаща майка изпращачка. „Прости“ репликира Ботевите 130 астрофични стиха, пренаписва ги с един директен, дързък жест в рамките на скромните 8 стиха. Привидно импулсивният характер на поетическия акт обаче е съпроводен от известна колебливост – той набира кураж постепенно в хода на конструиране на текста, както си личи от многоточието в първата строфа: „Не, мене днес не ми... не ми е мило / за теб, о роден край!“². Докато взорът на литературния скитник е вечно отпращан към хоризонта на очакването, към пределите на предстоящото и потенциалното, периферното му зрение не спира да се оглежда за проследяващите механизми на държавния апарат. Това не е изключение, а правило при функциониране на българската литературна машина, която се нуждае от определено оправдание, основание, алиби, за да заработи в номадски

¹ Христов, К. 2002: 12.

² Пак там.

режим. Това движение отвъд установените териториални, емоционални и концептуални граници на родното не притежава априорната обосновка на виктимизация, страдалчески емигрантски комплекс, нито временния характер на пътешествието, оправдано от предстоящото завръщане. Номадското движение е единственият модус на скитническо преживяване, който дръзва да се отрече от притегателната сила и идентификационната отливка на родното, да го игнорира или, в най-лошия случай – да го забрави.

Нека да продължим нататък, към междувоенната литература, която изобилства от подобни примери за скитничество. Как конструира номадското движение своето основание и алиби? Скитничеството е една от големите теми например при ранната Багряна, но там то винаги самооправдава своя космополитен, номадски, чужд характер чрез обвързаността си с *родното*. Чудесен пример е „Стихии“ (1925), тъй като цялото стихотворение всъщност представлява една реторическа обосновка на свободното, еманципирано женско движение, както става ясно от последната строфа. В това движение на „волната, скитницата, непокорната“³, леко парадоксално, няма нищо инцидентно или импулсивно – то е представено като естествено продължение на едно движение с непогрешимо колективен, *роден* характер. Поривът към скиталчество не може да бъде възпрян по същите причини, поради които не може да бъде спрян вятърът над родния град, Бистрица или пък закипялото вино (което не просто се съхранява „в избите студени, каменни, завещани от дедите ни“, но и изрично е надписано „с букви кирилски“⁴). Този списък от „стихии“, умело употребяващ набор от колективно утвърдени символи на национална идентичност, аргументира с поредица от реторични въпроси правото на лирическата говорителка да скита като право по рождение, родствено право. По сходен начин родните корени на чуждото скитничество са потърсени в „Кукувица“ („Мен ме е родила сякаш веда...“⁵), както и в „Потомка“, където Багряна прави един почти алхимичен опит да обедини противоположните битувачи тези за българската идентичност чрез съюза на тъмнооката прабаба и чуждестранния, светъл хан. Този стремеж си проличава дори отчетливо и отново под формата на реторичен въпрос в „SOS“: „Криви ли сме, че в нашата балканска кръв плуват / белите атоми на славянския сантиментализъм / и червените – на примитивните татарски племена?“⁶. И въпреки изобилието от подобни примери при Багряна, можем да ги открием и при доста други автори – Матвей Вълев, Димитър Шишманов, Борис Шивачев, Весела Страшимирова и т.н.

³ Багряна, Е. 2013: 20.

⁴ Пак там.

⁵ Пак там: 29.

⁶ Пак там: 53.

По-рядко споменаван, но особено любопитен и показателен пример представлява ранният Богомил Райнов. А както отбелязва Светлозар Игов, „[р]анният Богомил Райнов всъщност е поетът Богомил Райнов“⁷. Един от основните мотиви в дебютната книга на Райнов, „Стихове“ (1941), е именно актът на пътешестването, скитничеството – там той се появява в различни вариации, с натрапчиво постоянство. Текстът-Райнов – в този ранен контекст, визиран тук – представя приключенското, пътешественическото, космополитното преживяване като жизнеопределящо за човешкия опит, и то с видима наслада, сякаш почти против волята си. Всъщност прочитът на въпросните произведения през призмата на номадския опит отчита в тази фиксация върху „мобилното“ преживяване тъкмо наличието на онова толкова издайническо, ключово за потока на жизнения порив *желание*. Желанието за пътешествие и приключение избива регулярно на текстовата повърхност, но задължително бива последвано от потискане, порицание, бламиране. Лесно ще установим, че една от причините за тази автоцензура е тъкмо перципирането на скитническия акт като социално и идеологически незрял, инфантилен.

Скитничеството в текста-Райнов е позволено само на игра, наужким. То е привилегия на детето, което все още не е станало пълноправен член на обществото, не е развило напълно своето класово съзнание. Единствено по тази причина стихотворението „Дървено конче“ си позволява да представи скитническия акт в един романтичен режим, чието носталгично звучене е особено показателно. Малкото момче се впуска в шеметни приключения и битки с индианци, преобразява се на „вожд, на ковбой и на степен разбойник“⁸, без дори да стане от дървеното си конче. Този романтичен режим на представяне на скитничеството обаче е възможен само в минало време – в съпоставителен план с едно критично оглеждащо го, социално ангажирано, „трезво“ настояще, където вече няма място за подобно приключенстване и опиянение. Ще срещнем този режим и в поемата „Автобиография“ – по-точно в първата ѝ част, посветена на спомените за безгрижните младежки години, за „дългите нощи по пустите улици“: „Бяхте вий скитници, стари моряци, бунтовници; / бяхте поети, герои, търсачи на перли [...] Колко бе малък светът и безкраен животът: / щяхте в далечни и топли морета да скитате, / щяхте гори, континенти, реки да кръстосвате...“⁹.

Още по-подробно разгърнато описание на този романтичен режим на скитничество откриваме в поемата „Пътуване“. По-голямата част от

⁷ Игов, С. 2019 Август 29 [онлайн]

⁸ Райнов, Б. 1949: 9.

⁹ Пак там: 30.

поемата – 8 от 13-те ѝ части – преразказва един космополитен живот, нестихващо шеметно пътешествие из Париж, Холивуд, Маями. За разлика от предните произведения, тук лирическият герой вече не е млад – всъщност той прекарва целия си живот на път, докато става „познат / на всичките страни и всичките отечества“¹⁰. След смъртта му следовател оглежда вещите му – палто от Лондон, панталони от Шанхай, обуца от Сидни, фрак от Бродуей и т.н. – и записва в своите служебни листи: „Незнаен гражданин, отечество – Земята!“¹¹. На пръв поглед, този сюжет напомня за номадската, космополитична представа за скитничеството при автори като Матвей Вълев – за неговите герои, които също си мечтаят да приключат „своите бурни години нейде на пътищата и параходите, из планините или по хотелите, в тропическите ширини или в стаичката на някоя Алмеида“¹². Разбира се, приликата е само привидна. Текстът-Райнов, прочетен докрай, трябва да остави впечатлението, че само използва номадския модел като реторически похват и поучителен пример, че го иронизира и травестира. Всъщност той дотолкова се стреми да се дистанцира от идентифицирането със скитническия субект, че и в двете поеми представя неговия опит във второ лице: „Помниш ли дългите нощи по пустите улици...“¹³; „Да поставиш във джоба си неотваряна чекова книжка, [...] да си кажеш довиждане с посивелия град и със своите“¹⁴. Тази свръхпреокупация на лирическият говорител с риска от *погрешна* интерпретация е лесно разбираем. Както той самият отбелязва в „Пътуване“: „В този чуден град ще има следовател / (дори в най-чудния град го него сявга има)“¹⁵. Дори и най-утопичното възможно пространство сявга има следовател. Дори и най-умелият литературен скитник не успява да се озове отвъд обсега на проследяващите и цензуриращи механизми на държавния апарат.

Ето защо впоследствие лирическият говорител преминава в първо лице и заявява, че всичко досега е било наужким, на шега. Лекомисленият, привилегирован живот на анонимния гражданин на света е буржоазна отживелица. За подобна потребност вече не съществува нито възможност, нито дори *желание* – тя буди само порицание и присмех днес, когато „малко по-трудно се диша – / Лондон в пламъци цял е, пуст и мрачен старее Париж“¹⁶. От своите срамни, социално незрели желания се отрича гласно и лирическият говорител в „Автобиография“. Младият интелектуалец осъзнава, че е станал жертва на „паякът-среда“, която го

¹⁰ Райнов, Б. 1941: 124.

¹¹ Пак там: 125.

¹² Вълев, М. 2022: 406.

¹³ Райнов, Б. 1949: 30.

¹⁴ Райнов, Б. 1941: 117.

¹⁵ Пак там: 125.

¹⁶ Пак там: 126.

е омотавала в своите мрежи, „дорде полека-лека в мен израсне / безличният бохем или еснаф“¹⁷. Поривът за творчество и четене изведнъж се оказва просто ретроградна форма на ескапизъм. Ако продължава да тръпне „от лъха на живота в романите“, лирическият говорител ще гледа живота „с пияни очи неразбиращи“¹⁸. Затова той се отказва от четенето и оставя заплетените въпроси на Хамлет – „нека сам се върти във дилемите с мудна несигурност“ (пак там). Затова той се отказва и от писането на поеми в името на могъщата поема, която днес „хората със кръвта си ще правят“¹⁹. (Любопитно е, че по сходен начин и Вапцаров отсича, че: „Не, сега не е за поезия“, преди да направи следното стряскащо откритие (впрочем също във второ лице): „не с мастило, ти писал си с кръв“²⁰.) Пробуден от младежките блянове, разпръскващи се в различни и многобройни посоки, лирическият говорител достига до своята фиксирана идентичност, до своето дисциплинирано, праволинейно движение – и заявява, но сега в първо лице: „вече моят друм тъй ясен е, / като че с молив теглена черта“²¹.

Що се отнася до пътешественика, който не съумее да се откаже от желанието си и да съзрее навреме, присъдата е тежка и не подлежи на обжалване. Такъв сценарий описва стихотворението „Пътешественик“. Сюжетът е частично познат от предните произведения, но като че ли е положен вече в актуалната действителност на невъзможното, недопустимо движение. Още със самото си раждане лирическият герой изпитва желание за пътешестване, загледан в избледнелия палмов пейзаж над креватчето – това желание обаче е представено като прокоба, болестно състояние. Детето пораста, тръгва на училище и разбира, че „да си пътешественик, това е твоята съдба“²² – и тук скверното скитническо преживяване е предадено във второ лице. Ученикът продължава своите пътешествия наужким, надявайки „костюми“ от старите бащини дрехи, и не обръща внимание на дребните битови проблеми – те са нещо „нищожно“ и „случайно“ за „пътешественика, който летеше в своя „див запад“²³. На фона на тази невинна, перформативна форма на скитничество последвалото наказание звучи като края на поучителна приказка. Болестното състояние придобива и физически измерения. Момчето се разболява от тиф и най-сетне потегля на пътешествието, за което се готви още от раждането си – но превозът му „вместо някъде към

¹⁷ Райнов, Б. 1949: 42.

¹⁸ Пак там: 37.

¹⁹ Пак там: 38.

²⁰ Вапцаров, Н. 2019: 118.

²¹ Райнов, Б. 1949: 44.

²² Пак там: 12.

²³ Пак там: 13.

гарата, пред гробищата тихо спря²⁴. Единствен изпращач на пътешественика е сломената му майка. Можем да разчетем тази финална сцена с майката оплаквачка почти като коригиращ, наказателен вариант на изпращането, което Кирил Христов беше устроил на своя егоцентричен скитник в „Прости“. В рамките на прочита на ранния Райнов можем да интерпретираме „Пътешественик“ и по друг начин – като символично прощаване на текста-Райнов със собственото му детинство, собствената му потребност от пътешестване, неприемлива в контекста на нуждите на „новото време“.

Тази потребност е преформатирана и канализирана в по-приемливи, пролетарски форми на пътешестване в последните части на „Пътуване“. Текстът-Райнов откровено се колебае как точно да конструира тази антитеза на буржоазното преживяване, което допълнително подсилва впечатлението, че предните осем части на поемата не са просто иронично конструиран, назидателен сюжет. „Правилният“ пътешественик, вече в първо лице, решава да обиколи своя собствен град, но да го наблюдава с нови очи, сякаш е на околосветско пътешествие. Всъщност това е друг вариант на същата онази „незряла“ игрова тактика, която текстът-Райнов иначе порицава при възрастните. В конкретния случай тази тактика представлява и симптоматична инверсия с националистически привкус на една ключова номадска схема: *домът като свят* вместо *светът като дом*.

В крайна сметка, лирическият говорител взима познато решение – да потуши напълно пътешественическия си плам и да сведе хода на движението си до една-единствена линия: „Не ще пътувам вече. Дори и във мечтите. / Едничкият ми път завинаги ще стане / от прашното шише с мастило, до вратите / на хората, що мръзнат в палтата си съдрани“²⁵. Краят на поемата се отървава от натрупващите се в последните части противоречиви и твърде абстрактни послания чрез ослепителната светлина на бъдното слънце. Лирическият говорител среща един другар железар, който вече е „станал сам на себе господар“²⁶. Двамата се заемат с нови, вече идеологически приемливи планове за околосветско пътешествие, за „страните и морята, / където искал бих да бъдем в този час“²⁷. Поемата приключва с тържествена интонация и вече в множествено число:

И рано, някой ден, ще тръгнем с теб двамина,
на родните стада изпратени от звънците,
за да избродиме днес новата родина...

²⁴ Райнов, Б. 1949: 14.

²⁵ Райнов, Б. 1941: 232.

²⁶ Пак там: 233.

²⁷ Пак там.

Учудено, отзад ще ни сподиря слънцето²⁸.

Предизвикателна задача в тази връзка би била да се проследи развитието на номадското преживяване и отвъд междувоенния период, в литературната продукция след 1944 г. В рамките на социалистическия режим вероятно ще се открият нови тактики за осъществяване на номадско движение, нови подстъпи към установяването на линии на бягство въпреки (а и тъкмо поради) интензивното проникване на държавния апарат във всички сфери на обществеността и частния живот.

Какви заключения можем да изведем от начина, по който текстът-Райнов третира темата за скитничеството? От посочените наблюдения определено можем да си дадем сметка, че тази трактовка е експлицитно критична, но имплицитно амбивалентна (шизоидна, биха казали Делюз и Гатари). От начина, по който тези произведения третират темата за скитничеството, си проличава отново нейната взаимообвързаност с разказваческия акт, с разказването на истории. Текстът-Райнов съзерцава с носталгична дистанцираност детската игра наужким, преструването и навличането на „костюми“, които идват с нея. Той обаче остро порицава продължаващото съществуване в този опияняващ, контраактуализиращ, романтичен режим и го възприема като инфантилен и недостатъчно осъзнат. В крайна сметка, диалектическият изход от разгърнатия идеологически конфликт отново включва разказване на истории, тръгване на път и надяване на определен костюм. Може би можем да заключим следното: във всеки град има следовател, който държи под око свободното движение, но и във всеки художествен текст – осъзнато или не за него самия – съществува възможността за едно кратко, авантюрно, наративно скитничество.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Багряна, Е. (2013). *Вечната и святата*. София: Захарий Стоянов.
2. Вапцаров, Н. (2019). *Поезия*. София: Дамян Яков.
3. Вълев, М. (2022). *В страната на вечното лято*. София: Изд. център „Боян Пенев“.
4. Игов, С. (2019 Август 29) *Младият Богомил Райнов: „Стихове“ и „Любовен календар“*. В: Литернет [онлайн], [Прегледан 21.10.2025]. Достъпно от: <https://liternet.bg/publish/sigov/syvremennici-1/b-rajnov.htm>
5. Райнов, Б. (1941). *Стихове*. София: Нов път.
6. Райнов, Б. (1949). *Стихотворения*. София: Народна младеж.

²⁸ Пак там.

7. Христов, К. (2002). *Хей, пролет иде*. София: Захарий Стоянов.

За автора/About the author

Мартин Колев е писател и преподавател по творческо писане. Завършил е психология и магистратура по творческо писане в СУ „Св. Кл. Охридски“. През 2023 г. защитава докторска степен там, в Катедрата по българска литература, с дисертация върху номадския субект в творчеството на Матвей Вълев.

Martin Kolev is a writer and creative writing teacher. He has a bachelor's degree in Psychology and a master's degree in Creative writing from Sofia University "St. Kl. Ohridski". In 2023, he received a PhD degree there as well, at the Department of Bulgarian Literature, with a dissertation on the nomadic subject in the work of Matvey Valev.

Това изследване е финансирано от Европейския съюз – NextGenerationEU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01.

РЕЧ НА ОМРАЗАТА ИЛИ ОМРАЗА КЪМ РЕЧТА

Надежда Ванева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“,
e-mail: nvaneva@gmail.com

Резюме:

В условията на нарастваща политическа поляризация езикът остава основният инструмент на власт, идентичност и легитимност. Настоящият доклад анализира взаимодействието между речта на омразата и омразата към речта в съвременната българска политическа реторика, като се фокусира върху два казуса от септември 2025 г. – президентската реч по повод Деня на Съединението и конфронтацията пред Народното събрание. Докато речта на омразата се проявява чрез лични нападки, унижение и морална дискредитация на политическите опоненти, омразата към речта разкрива по-дълбока криза – загубата на уважение към езика като културен акт. Чрез реторически и проксемичен анализ изследването показва как политическият дискурс се измества от аргументация към спектакъл, от убеждаване към агресия, като подкопава общественото доверие и превръща словото от мост между различията в оръжие на разделението

Ключови думи: реторика, политическа комуникация, реч на омразата, дискурс, поляризация, България, 2025

HATE SPEECH OR HATRED TOWARD SPEECH

Nadezhda Vaneva

Sofia University "St. Kliment Ohridski", e-mail: nvaneva@gmail.com

Abstract:

In times of growing political polarization, language remains the central instrument of power, identity, and legitimacy. The paper analyzes the interaction between hate speech and hatred toward speech in contemporary Bulgarian political rhetoric, focusing on two events from September 2025 — the President's address on the Day of Unification and the confrontation in front of Parliament. While hate speech manifests through personal attacks, humiliation, and the moral discrediting of opponents, hatred toward speech reveals a deeper crisis — the loss of respect for language as a cultural act. Through rhetorical and proxemic analysis, the study demonstrates how

political discourse shifts from argumentation to spectacle, from persuasion to aggression, eroding public trust and transforming speech from a bridge between differences into a weapon of division.

Keywords: *rhetoric, political communication, hate speech, discourse, polarization, Bulgaria, 2025*

В условията на задълбочаваща се политическа поляризация, речта остава основният инструмент за артикулиране на власт, идентичност и легитимност. В българския контекст месец септември 2025 г. се открие като период, в който политическата реторика премина отвъд границите на аргументацията и навлезе в полето на конфронтацията и обезценяването на словото. Настоящият анализ разглежда динамиката между „речта на омразата“ и „омразата към речта“ – две явления, които на пръв поглед изглеждат сходни, но всъщност маркират различни аспекти на деградацията на публичното говорене.

Под „реч на омразата“ разбираме вербални стратегии, които целят демонизация, унижение или морална дискредитация на политическия опонент. Класическите реторически аргументи, които често се наблюдават в регистъра „реч на омразата“, включват *ad hominem* (насочване срещу личността), *ad populum* (обращение към тълпата с популистки внушения), *ad baculum* (аргумент към силата), *аргумент на авторитета* и *аргумент към невежеството*.

„Омразата към речта“, в рамките на този анализ, се отнася не до институционални ограничения върху свободата на словото, а до личностното и колективно пренебрежение към речта като културен акт. Тя показва липсата на уважение към институциите, към избирателите като аудитория и към самия език като носител на смисъл. Това е явлението, при което политическите говорители подменят аргументите с клишета, лозунги, жаргон и агресивни опозиции. В този смисъл речта губи своята функция да убеждава и се превръща в зрелище, в инструмент за емоционално противопоставяне, а не за рационален дебат.

Ще се фокусирам върху два ключови казуса от септември 2025 г. – речта на президента по повод Съединението на България и сблъсъците около парламента на 18 септември. Анализът е ситуиран в рамката на съвременната реторическа теория и се стреми да покаже как обезценяването на словото води до ерозия на доверието и до подмяна на диалога със зрелищна агресия.

Реториката като наука изследва силата на словото от Античността насам. Аристотел я определя като „способност да се открива възможното за убеждаване във всеки отделен случай“, подчертавайки, че речта е не просто средство за комуникация, а основен инструмент за изграждане на

доверие и легитимност в обществото. В политическия контекст речта има още по-голяма тежест - тя не само информира, но и структурира обществените нагласи, мобилизира колективни действия и формира идентичности.

Изследването на съвременната българската политическа реторика показва, че независимо от различния стил на отделните лидери – метафоричен и епитетен или популистки и жаргонен – моделите на аргументация се свеждат до еднакви техники на поляризация. Това разкрива не само доминацията на „речта на омразата“, но и задълбочаващото се неуважение към самата реч като средство за публично общуване.

Първи пример: речта на президента Румен Радев на 6 септември 2025 г.

Националните празници по традиция са трибуна за обединение и за припомняне на историческата стойност на държавността. Вместо да се придържа към инклузивния тон на ритуалното слово, президентът Румен Радев избра силно конфликтен и поляризиращ език. В речта си на 6 септември 2025 г. той заяви, че „българите отново се жалват от дерибейте“ и че „политически брокери [са] готови да похарчат българското бъдеще, за да си купят чужда благословия“. Той също така посочи „чуждопоклонници, келепирджии и сеирджии“ като символични врагове на нацията .

Тези изрази са показателни за реч на омразата в реторически смисъл – чрез метафорични, но силно негативни епитети президентът омаловажава цели групи от политическия елит, като ги представя не просто като опоненти, а като морално покварени фигури. Категориите „дерибей“ и „брокери“ са насочени към личностна деградация: вместо да критикуват конкретни действия, те определят носителите им като част от корумпиран и враждебен лагер.

В същото време тук наблюдаваме и „омраза към речта“. Празничното слово, което би следвало да служи за утвърждаване на националното единство, е превърнато в инструмент за конфронтация. Неуважението се проявява на три равнища: към институцията на държавния празник, редуцирана до партиен инструмент; към публиката, която получава обиди и метафори вместо аргументи; и към езика, който е принизен чрез употреба на жаргонни и стигматизиращи категории.

Коментарите на анализатори подсилват извода за популистки профил на словото: президентската реторика се описва като насочена към максимално широка, идеологически разнородна подкрепа, включително към негласуващи групи, чрез „анти-образи“ и отрицателни маркери, вместо позитивен проект. Политолози оприличават този модел като късноевропейския популизъм, при който центърът на речта не е визията „какво следва“, а мобилизацията срещу „това, което трябва да се махне“.

Така празничната трибуна се употребява не епидейктично (за единение), а агонално (за поляризация), което е класически симптом на „омраза към речта“ в нашия смисъл.

Втори пример: блокадата на парламента на 18 септември 2025 г.

Тя бе не само политически протест, а и перформативен акт – публично изиграно действие със символен заряд, който премести сблъсъка от пленарната зала върху публичната сцена пред входовете на Народното събрание. Там словото загуби своята институционална тежест и се превърна в оръжие на лични нападки.

Важна роля в цялата сцена играе и невербалната комуникация. Почти артистичното подреждане на пространството – с полицейски кордон като барикада, визуалното въздействие на протестиращи с надписани фланелки, и самият сблъсък между Пеевски и Василев, изигран като двубой на арена – създадоха усещането за зрелищност. Хората, които гледаха и подвикваха от страни, сякаш влязоха в ролята на публика на спектакъла. В проксемичен аспект сцената демонстрира, както териториалност (запазване на „зоната на властта“ чрез охраната), така и агресивно скъсяване на личното пространство, особено в моментите на директен сблъсък между опонентите. Невербалните елементи подсилиха усещането, че става дума не за аргументативен спор, а за ритуализирана конфронтация.

В речевия обмен между Делян Пеевски и Асен Василев доминираха аргументи *ad hominem* – класическата логическа грешка, при която атаката е насочена не към тезата, а към личността. Вместо рационален спор по политически въпроси, опонентът бе принизен чрез подигравки, обвинения и уличен език. Това е пример за „позоваване на слабости на личността“, което не изгражда аргумент, а руши самата възможност за диалог. Именно по този начин „омразата към речта“ се проявява чрез обезценяване на словото като средство за смислен обмен.

Паралелно се откроява и аргументът към силата (*argumentum ad baculum*). Внушението за заплахата, изразено чрез изрази като „вие сте свършени“. Това е риторическа стратегия, която не доказва теза, а се стреми да наложи позиция чрез страх и сплашване. В риторическо отношение тя се разпознава като отказ от аргументация и като генератор на конфликти, тъй като замества убеждението с внушение за сила и неизбежност.

Сцената от 18 септември е пример за съпоставяне на двете крайни стратегии – *ad hominem* и *ad baculum*, които в комбинация превръщат словото в инструмент на насилие, а не на убеждаване. Така политическата реторика окончателно напуска терена на рационалния спор и влиза в пространството на уличната свада.

Към тези агресивни аргументи може да прибавим и един често подценяван пласт: политическото пародиране и употребата на разговорни изрази, които деградират речта до битово-уличен регистър. Фрази като „отивай при Лена на парапета“, „пеньоар“, и други битово - разговорни елементи се използват, за да се деконструира сериозността на опонента и да се премести спорът в сферата на иронията и присмеха.

Това е риторически трик - чрез пародия се премахва напрежението на аргументите и се подхранва впечатлението, че дискусията е нещо нелепо или битово. Този подход въздейства двойно - от една страна, обезценява самия сериозен повод за разговор; от друга - поставя говорещия в позиция на хуморист, който „освобождава“ публиката от тежестта на темата.

В контекста на нашия анализ този пласт потвърждава, че словото вече не се използва за убеждаване, а за спектакъл: вместо политическа дискусия се превръща в езиков фарс, в който нереалните и преувеличени конструкции (неологизми, ирония, пародия) се оказват водещи инструменти.

В анализирания период на месец септември 2025г. в речта на политиците и коментаторите се забелязва интензивно използване на неологизми – новообразувани думи, които пренасят социалното напрежение в политическата реторика. Изрази като „бойковизъм“, „неможачи“, „соросоиди“ се превърнаха в част от утвърдения публичен лексикон. Можем спокойно да ги прибавим към речника думи с кратък, но силно въздействащ живот като „изчегъртване“ или „опраскване“. Подобни словоформи често възникват в контекста на остри политически сблъсъци и бързо се разпространяват чрез медиите и социалните мрежи.

От риторическа гледна точка тези неологизми имат двойна функция. От една страна, те действат като идентификационни маркери – не просто обозначават позиция, а сигнализират принадлежност и морална оценка („свои“ срещу „чужди“). От друга страна, те нарушават стилистичната норма и внасят разговорен и често експресивен регистър в официалната политическа комуникация. Ефектът е принизяване на сериозността на дебата - политически въпроси се свеждат до хапливи словесни етикети.

Тази практика отразява тенденция, която изследователите описват като „езикова мода“ – бързото навлизане на модни думи и клишета, които медиите подхващат заради тяхната експресивност, лаконичност и символен заряд. В резултат на това политическият дискурс става все по-хетерогенен, смесва официален и разговорен стил и допуска явления като „оварваряване на езика“ – разчупване на стилистичните граници с цел ефективност.

В този контекст неологизмите се превръщат в част от явлениято „омраза към речта“. Те заменят аргументацията с ярки словесни конструкции, които по-скоро показват принадлежност, отколкото са носител на

съдържателен аргумент. Така езикът рискува да се редуцира до набор от лозунги и словесни моди, които повече поляризират, отколкото убеждават.

Септември 2025 г. се откроява като показателен пример за деградацията на политическата реторика в България. В речта на президента и в сблъсъка пред парламента се откриха повтарящи се модели – демонизация, персонализация, обида, заплаха. В различна форма, те очертават „реч на омразата“, в която словото е превърнато в инструмент за дискредитация, вместо в средство за аргументация.

Но отвъд този първи пласт се вижда и нещо по-дълбоко. Това е явлението, което можем да наречем „омраза към речта“. То не се изразява само в агресия към опонента, а в обезценяване на самия акт на говорене. В този смисъл омразата към речта е:

- **Неуважение към институциите** – когато президентска реч, която по същество би трябвало да е епидеиктична реч и по традиция има обединителна функция, се редуцира до партийен инструмент.
- **Неуважение към избирателите** – когато гражданите са поставени в ролята на публика на скандал и словесно зрелище, а не на уважавана аудитория, към която се отправят смислени аргументи.
- **Неуважение към езика** – когато богатството на политическата реч се заменя с вулгаризми, клишета и лозунги, които лишават словото от неговата културна стойност.

Омразата към речта в този смисъл не е реторическа техника, а симптом на криза в политическата култура. Тя показва, че думите вече не се възприемат като средство за търсене на съгласие и диалог, а като инструмент за агресия и спектакъл. Резултатът безспорно е отслабване на общественото доверие и засилване на цинизма, защото гражданите не виждат в словото източник на истина и смисъл, а на шум и конфронтация. Възстановяването на уважението към речта изисква връщане към нейната най-същностна функция – да бъде мост между различията, а не оръжие за тяхното задълбочаване. Само така политическата реторика може да възвърне своята легитимност и да възстанови разрушеното доверие между институции, политици и общество.

За автора/About the author

Надежда Ванева е докторант по направление „Невербална комуникация“ в катедра „Реторика“ към Философския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. Завършила е „Реклама и визуални комуникации“ в НБУ (2015) и магистратура по реторика в СУ (2018). Преминала е специализации по журналистика (СУ, 1993) и арт мениджмънт (НБУ, 1998). Тя е единственият български комуникационен експерт, чието изследване „Личната история – силата на убеждаващата комуникация“ е включено в международното издание *Top Case Studies Guidebook*

2017 на американското PR News. Управляващ партньор и директор „Комуникации“ в агенция 3CON, Ванева е член на Българското дружество за връзки с обществеността (БДВО) и на Управителния съвет на Българо-румънската търговско-промишлена палата (мандат 2018–2022). Лектор е в първата частна академия за събитийни мениджъри и в Студентския бизнес инкубатор на Американския университет в България. Нейните научни интереси са в областта на невербалната комуникация, реториката, психологията и масовите комуникации.

Nadezhda Vaneva is a PhD candidate in nonverbal communication at the department of rhetoric of the Philosophy faculty of Sofia University “St. Kliment Ohridski”. She graduated from “Advertising and Visual Communications” at New Bulgarian University (2015) and holds a MA degree in rhetoric at Sofia university “St. Kliment Ohridski” (2018). She has specialized in journalism (Sofia University, 1993) and art management (NBU, 1998). She is the only Bulgarian expert in communication with a research “The personal story – the power of persuasive communication” included in the international *Top Case Studies Guidebook* 2017 of the American PR News. Nadezhda Vaneva is managing partner and Communications director at 3CON agency, member of the Bulgarian Public Relations Association and of the board of the Bulgarian-Romanian Chamber of Commerce (mandate 2018-2022). She is a lecturer at the 1st private academy for event managers and at the Student business incubator of the American University in Bulgaria (AUBG). Her research interests are in the fields of nonverbal communication, rhetoric, psychology and mass communications.